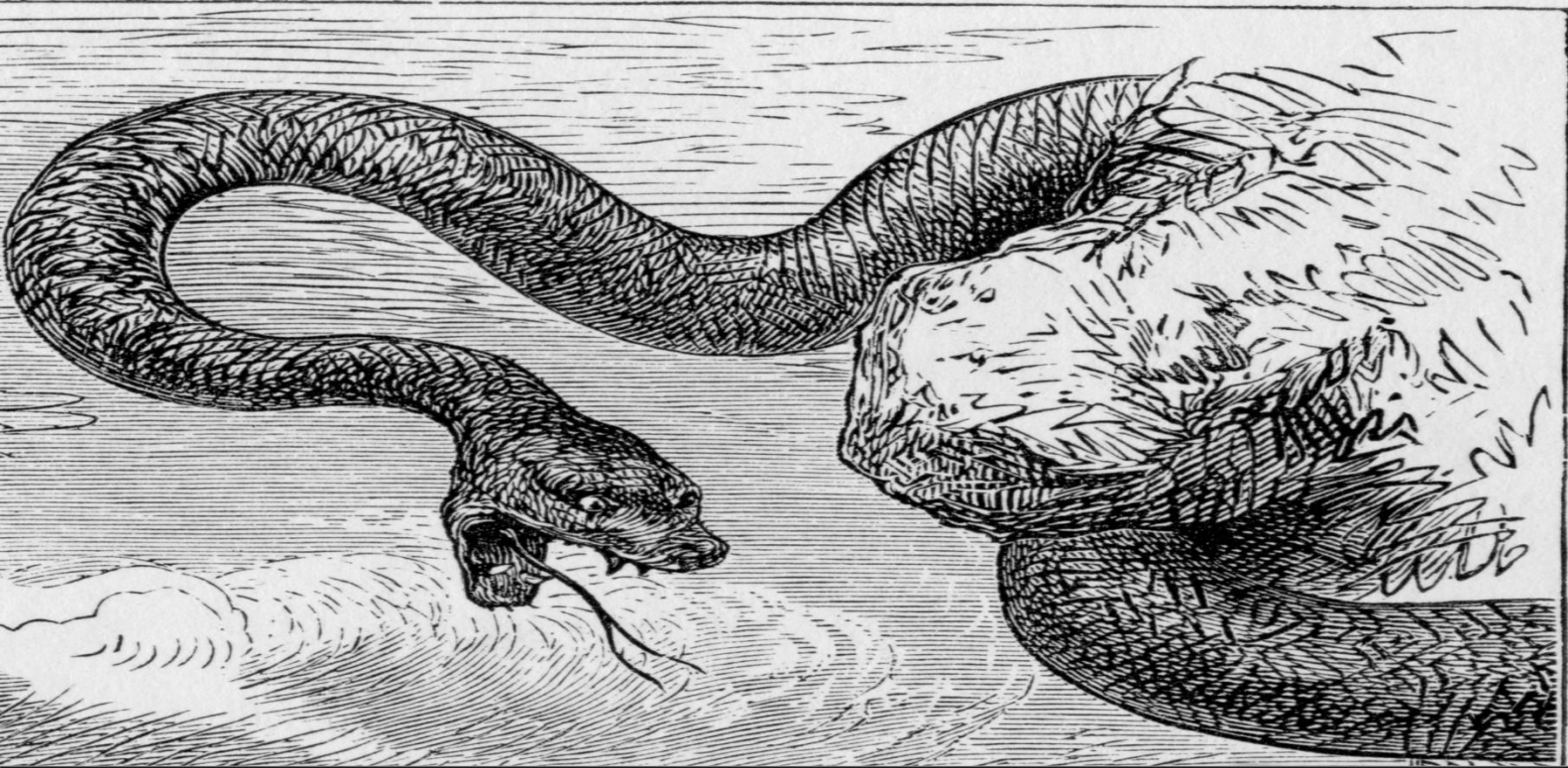

Dragen

En enorm orm med mange slyngende slektninger

En studie av Nordens ormemotiver, ca. 400-1100 e.Kr.

Mats Skare

Masteroppgave i arkeologi
Våren 2020

UiO : Institutt for arkeologi, konservering og historie
Det humanistiske fakultet

Dragen –
En enorm orm med mange slyngende slektninger
En studie av Nordens ormemotiver, ca. 400-1100 e.Kr.

Mats Skare

Forside: Illustrasjon av Louis Huard, etter *The Punishment of Loki* (Keary og Keary 1900:292; finnes også på Wikimedia Commons).

Layout: Daniel Bohwim.

Innhold

Figurliste	iii
Tabelliste.....	iii
Forkortelser.....	iv
Forord.....	v
Kapittel 1: Ek man ormar – Innledning	1
1.1: Problemstilling.....	2
1.2: Orm: Drager og slanger – Begrepsavklaring og avgrensning.....	3
1.3: Kildekritikk – Hermeneutikk, ting og tekst	6
1.4: Fra haletipp til tungens kløyvde spiss – Oppgavens struktur	11
Kapittel 2: Lifanda gram lagði í garð – Faghistorisk bakgrunn.....	12
2.1: Der skred orm i yrende mengder	12
Kapittel 3: Å fange orm uten oksehode – Teoretisk rammeverk og metodisk tilnærming.....	19
3.1: Kognitiv teori.....	20
3.2: Orm på hjernen – Epidemiologi av representasjoner.....	22
3.3: Mellom teori og metode - Materialitet.....	24
3.4: Hann lét færa orminn til elds – Metode og fremgangsmåte	25
Kapittel 4: Þar kómur hinn dimmi dręki fljúgandi – Presentasjon av materialet.....	28
4.1: Ormer i stein, tre og metall – Arkeologisk materiale	28
4.1.1: Smiss III.....	29
4.1.2: Osebergvogna	30
4.1.3: Klinte Hunninge I (KH I).....	32
4.1.4: Gosforth	33
4.1.5: Jurby.....	36
4.1.6: Malew	37
4.1.7: Ramsund	38
4.1.8: Altuna.....	39
4.1.9: Sekundærmateriale – Tre- og metallgjenstander	40
4.2: Djevlesk kryp og Midgards belte – Skriftlige kilder	42
4.2.1: <i>Beowulf</i>	43
4.2.2: Sigurðrlegenden	44
4.2.3: Orm i øvrige skriftlige kilder med nordisk tilknytning.....	46
Kapittel 5: Å ferdes i dragens hule – Analyse og tolkning	49
5.1: Materielle representasjoner av normal orm	49
5.2: Materielle representasjoner av stor orm.....	50

5.3: Oppsummering av materielle representasjoner.....	51
5.4: Materialitet.....	51
5.5: Skriftlige representasjoner	52
5.5.1: Normal orm.....	53
5.5.2: Drager	53
5.6: Likheter og forskjeller mellom orm i ting og tekst.....	55
5.7: Faghistoriske tolkninger av primærmaterialets motiver	56
5.8: Voktere, lykkebringere og helvetesyngel – Modell: antikkens ormerepresentasjoner .	57
5.9: Fra <i>drakōn</i> til <i>dreki</i> – Nordens ormer gjennom antikkens.....	60
Kapittel 6: Hvordan røpe dragens hemmelighet	64
6.1: Diskusjon	64
Kapittel 7: Vituð ér ęnn eða hva? – Konklusjon.....	76
Litteraturliste.....	79
Kilder	79
Faglitteratur.....	83
Internettkilder og -ressurser	106
Vedlegg A.....	107
Vedlegg B	109
Gruppe I: Drager.....	109
Gruppe I: Hybridskapninger	119
Gruppe I: <i>Kētos</i> (sjøorm)	122
Gruppe I: Ormepar.....	124
Gruppe II: Ormeguder og -kult.....	125
Gruppe III: Ormeforestillinger.....	130

Figurliste

Figur 1 Pressblech-motivet fra Vendel (etter Jungner 1919:85).....	14
Figur 2 Spredningskart over primærmaterialet.	29
Figur 3 Smiss III, Fornsalen, Visby (foto: Mats Skare).....	30
Figur 4 Osebergvogna (foto: Eirik Irgens Johnsen © Kulturhistorisk museum, Oslo – CC BY-SA 4.0).	31
Figur 5 Osebergvognas fremre gavl (etter Shetelig 1920:28 © Kulturhistorisk museum, Oslo – CC BY-SA 4.0).	31
Figur 6 KH I, Fornsalen, Visby (foto: Mats Skare).	32
Figur 7 Nærbilde av ormegårdspanelet på KH I (foto: Mats Skare).....	33
Figur 8 Side B på Gosforth-korset (foto: Mats Skare).....	34
Figur 9 Gosforth-korset. Side A peker i retning sør; side B, vest; side C, nord; side D, øst (etter Collingwood 1989[1927]:156).	35
Figur 10 Korsskiven fra Jurby, med uthevet ormemotiv (foto: Mats Skare; illustrasjon etter Kermode 1907:57).	36
Figur 11 Korsskiven fra Malew, med uthevet ormemotiv (foto: Mats Skare; illustrasjon etter Kermode 1907:57).	37
Figur 12 Ramsundberget. Fargetonen er manipulert for å fremheve motivet (foto: Mats Skare).	38
Figur 13 Illustrasjon av Ramsundmotivet (Wikimedia Commons).	39
Figur 14 Altunamotivet (foto: Mats Skare).	40
Figur 15 Motiv fra Valsgårde 7-hjelm; to soldater med hver sin orm (illustrasjon av Per-Olof Bohlin © Gustavianum, Uppsala universitetsmuseum).	41
Figur 16 Ekhammarmotivet (etter Ringquist 1969:289).....	42

Tabelliste

Tabell 1 Fordeling av utvalgets materielle ormerepresentasjoner etter størrelse.	51
---	----

Forkortelser

GS – Gull-Póris saga

HKHOSH – Haralds konungs Hardráða ok sona hans

HSHH - Haralds saga hins hárfagra (i Heimskringla)

JS – Jómsvíkíngasaga

KH – Klinte Hunninge

RSLOSH – Ragnars saga loðbrókar ok sona hans

SOHH – Saga Ólafs hins helga (i Heimskringla)

SOT – Saga Ólafs Tryggvasonar (i Heimskringla)

VS – Vǫlsunga saga

YE – Yngre Edda

YSV – Yngvars saga víðförla

Forord

Tusen takk til veilederne mine: Søren Handberg og Julie Lund.

Stor takk også til Unn Pedersen.

Takk til alle andre på B11 som har undervist meg: Knut Ivar Austvoll, Simon Barker, Sheila Coulson, Marianne Hem Eriksen, Per Ditlef Fredriksen, Ingrid Fuglestvedt, Martin Furholt, Espen Uleberg og Vibeke Maria Viestad.

Takk til administrativt ansatte ved B11 som har hjulpet meg: Mari Eidstuen, Sarah Frost Logan, Helena Neumann og Tarjei Solberg. Takk til UiO for støtte til Gotlandsbesøk.

Takk til andre ansatte på UiO som har undervist og/eller inspirert meg samt svart på spørsmål: Mattias Ekman, Dirk Johannesen, Jon Gunnar Jørgensen og Mikael Males.

Takk til medstudenter som har kommet med innspill. Spesielt stor takk til Markus Nilsen, Hanna Antonie Wigen, Kjetil Julseth, Marthe Tokle Brobakke, Sara Janette Kristiansen og Christina Leverkus, men også: Elisabeth Aslesen, Vilde Bjerkås, Siw Elin Bjørgen, Cathrine Christoffersen, Lucy Catherine Emke, Karoline Teigen Hagland, Ane Camilla Helgesen, Frida Elise Lyngstadaas, Elisa Nevestad, Annikken Sophie Eide Næss, Christina Melina von Schiervick og Trine Sørboen.

Takk til Daniel Bohwim for hjelp med forside. Takk til Asbjørn Ness og Camilla Haugan, ved Kulturhistorisk museum, for hjelp med bilder. Takk til John Worley, ved Gustavianum, Uppsala universitetsmuseum, for hjelp med illustrasjon. Takk til Manx Museum. Takk til Jude Dicken, ved Manx National Heritage. En spesielt stor takk til Jeremy Hardy, Johan Norderäng, Henrik Ramberg og Per Widerström, ved Gotlands museum.

Takk til min familie og mine slektninger, spesielt dere i Lærdal.

Takk til alle andre som på sett og vis har bidratt—særlig dere som bevarer og tilgjengeliggjør kulturminner.

Eventuelle feil og unøyaktigheter er mine egne.

-Mats Skare, Akershus/Viken, våren 2020

Kapittel 1: Ek man ormar¹ – Innledning

I denne oppgaven skal jeg undersøke ormemotiver fra Norden, ca. 400-1100 e.Kr. Her vil jeg blant annet benytte meg av paralleller fra antikken for å nyansere motivene. Dette innebærer at gjenstandsmaterialet, relevante teoretiske perspektiver, samt øvrige grep for ytterligere vinkling, fort kan medføre en i overkant ambisiøs tekst. Jeg understreker derfor at studien i hovedsak skal anses som et forarbeid, eller en forstudie, til det som kan bli et langt mer omfattende arbeid med ormemotiver i fremtidige undersøkelser. Kanskje blir det på sikt mulig å kartlegge symbolsk og funksjonell bruk av orm, deriblant drager, på tvers av samtlige kjente perioder og områder.

Jeg tar utgangspunkt i både ting og tekst. På grunn av materialets størrelse innsnevres imidlertid utvalget gjennom visse kriterier. Hensikten er å danne et oversiktlig fundament for oppgaven, noe som tillater meg å utforme en konsis analyse, uten at den blir til møysommelig lesing. For tingenes del innebærer dette at gjenstandsmaterialet i stor grad omfatter steinmonumenter. Nærmere bestemt: to billedsteiner fra Gotland; to korsskiver fra Man; ett steinkors fra Cumbria; én bergristning fra Ramsund; og ett steinmonument fra Altuna. Jeg inkluderer dessuten treskurdmotivet fra Osebergvognas fremre gavl. De skriftlige kildene utgjør norrøn litteratur og *Beowulf*. Fordi disse tekstene kommer med store mengder tolkningsbagasje, vier jeg dem en inngående kildekritisk gjennomgang. Mange av tekstenes nyanser har en tendens til å forsvinne etter hvert som at anerkjennende eller kritiske innvendinger vinner terreng og etablerer seg som utbredte holdepunkter i ulike fagfelt. Jeg vil derfor hevde at dette er av stor betydning for arkeologien, som tidvis inntar et «enten eller»-perspektiv i anskuelsen av tekstenes kildeverdi.

Jeg skal nyansere forståelsen av ormemotivene gjennom en omhyggelig kontekstualisering. Dette innebærer at jeg innlemmer en bred teori. Jeg fremhever epidemiologi av representasjoner for å skissere hvordan motivene kan være overført mellom ulike sosiale grupper og områder over lang tid. I denne teorien foreligger dessuten et forslag om hvordan og hvorfor det symbolske innholdet endrer seg—gjærne i tråd med det som oppfattes å være «kulturelle preferanser». Materialitet inkluderes for å plassere motivene til sine respektive kontekster. Gjennom dette foreslår jeg hvilke funksjoner gjenstandene og, mer spesifikt, ormemotivene på gjenstandene hadde for sine bestillere, produsenter og iakttakere i jernalderen.

¹ «Jeg minnes ormer.»

1.1: Problemstilling

For å konkretisere studien, formuleres følgende problemstilling:

- Hvilken funksjon og symbolikk har ormemotiver i Nordens jernalder?
- Hvordan kan likheter og forskjeller mellom materielle og skriftlige representasjoner nyansere ormemotivenes betydning i jernalderen?
- Hva kan antikkens ormemotiver og -forestillinger tilføre forståelsen av ormemotivers betydning i nordisk jernalder?

Mange forskere påpeker en hyppig forekomst av ormemotiver i Nordens materiale fra jernalderen (f.eks. Gräslund 2006a; Hedeager 2011:85-86; Høilund Nielsen 2002:211-212; Mandt 1997:106-107; Simek 1993:294-295; Skibsted Klæsøe 2002a; Speake 1980:85-92). De fleste studiene behandler imidlertid orm sammen med øvrige dyrearter, og da gjerne i publikasjoner om Nordens dyrestil. Som en konsekvens blir ormens mulige meningsinnhold summarisk sammenfattet, som med de øvrige dyreartene, før hovedfokus rettes mot det samlede uttrykket (for en mer omstendelig behandling av jernalderens ormemotiver, se Pesch 2017). Fordi ormene dukker opp på et heterogent materiale (se kap. 4)—og gjerne også innenfor et knippe ulike motivkretser (ikke alltid i dyrestil)—vil jeg argumentere for at det kan være nyttig å sette et nytt søkelys på mulige forbindelser og tolkningsrammer. Omfattende ormemotivstudier er gjennomført for andre områder og perioder, som for eksempel Daniel Ogdens (2013) syntese av antikkens ormer, ca. 800 f.Kr.-500 e.Kr., og Sara Kuehns (2011) syntese av Midtøstens ormer fra perioden 700-1300 e.Kr. Disse demonstrerer komplekse forbindelser som kan nyansere motivene og motivbruken både på mikro- og makronivå. I noen tilfeller kan det dessuten argumenteres for innflytelse på tvers av store temporale og geografiske avstander (f.eks. Kuehn 2011:51-56, 186-188). Paul Stephensons (2016) grundige analyse av ormesøylen fra Delfi kan utfylle og utfylles av disse studiene ved å illustrere hvordan gamle uttrykk bevares og tilføres nytt innhold, avhengig av hvor og når de befinner seg.

Jeg etterlyser en tilsvarende inngående kontekstualisering av ormemotiver i resten av Europa, med vekt på folkevandrings-, merovinger-/vendel- og vikingtid. Studieområdet innsnevres til Norden (se 1.2 for begrepsavklaring). Problemstillingen er tredelt. Den første delens hensikt er å undersøke ormemotivenes mulige funksjon og symbolikk. Med *funksjon* sikter jeg til sammenhengen motivene inngår i. Her uthever jeg hva slags gjenstander motivene finnes på, og hvordan motivenes symbolske meningsinnhold kan oppfattes i lys av denne forbindelsen. Problemstillingens andre del utreder motivenes symbolikk. Jeg undersøker dette med en tilnærming som kombinerer ting og tekst. Den tredje delen festes til en utbredt

oppfattelse om at flere av Europas ormemotiver kan knyttes til et mesopotamisk og et noe yngre vedisk opphav (Kuehn 2011:87; Ogden 2013:15-16; Stephenson 2016:48-49). Mange av motivene herfra kan kanskje spores enda lenger bakover i tid, men gjennom de nevnte eksisterer utfyllende skriftlige kilder. Blant disse finnes hovedsakelig forestillinger om guder eller helters kamper mot digre ormevesener (Watkins 1995:297-346). Fordi motivet i stor grad finnes bevart gjennom antikkens kunstneriske uttrykk, på keramikk og statuer (se Ogden 2013), kan dette danne en viktig ramme for Eurasias senere ormemotiver. Som jeg straks vil vise (1.2), stammer det norrøne ordet *dreki* (drage) fra gresk og latin. Enkelte forskningsbidrag foreslår klassiske forbilder for noen av de nordiske ormemotivene (se kap. 2). Disse er imidlertid ikke alltid like godt utdypet. Også studier knyttet til andre temaer påviser likheter mellom antikken og Nordens jernalder. Anders Andrén (2006:36-37) påpeker for eksempel at enkelte nordiske forsvarsanlegg kan ha hatt romerske idealer, mens Anders Kaliff og Olof Sundqvist (2006) uthever Mithras-kultens mulige innflytelser på Norden. Jeg utelukker ikke at de nordiske ormemotivene oppsto og utviklet seg uavhengig av tilsvarende motiver fra andre områder og perioder. Ved å sammenligne dem med antikkens, kan imidlertid likheter og ulikheter anskueliggjøres. En slik tilnærming kan dermed avdekke mulige forbindelser og nyansere motivene ytterligere. Problemstillingens tre deler henger tett sammen. De skal betraktes som ett. Dette innebærer at alle delenes aspekter undersøkes og besvares. Snarere enn å kun tilby tolkninger av materialets funksjon og symbolikk, klargjør studien dessuten en teoretisk tilnærming til sammenhengen mellom områdenes og periodenes ormemotiver.

Prosjektets målsetting er å tydeliggjøre Nordens relevante materiale fra jernalderen. For å nyansere ormemotivenes symbolske og funksjonelle meningsinnhold, skal jeg først analysere to kildegrupper jeg hevder kan være representative for Nordens ormemotiver. Deretter benytter jeg meg av antikkens paralleller for å kontekstualisere motivene. Kanskje vil dette, på samme vis som de refererte studiene fra antikken synliggjør spissfindige sammenhenger, drive undersøkelsene fremover, til ormemotivenes utbredelse kan kartlegges på tvers av samtlige kjente perioder og områder. Likheter og ulikheter vil her kunne avdekke nyttig informasjon om kognitive, så vel som kulturelle, aspekter ved symbolbruken. Jeg vil hevde at en slik nyansering kan være viktig for å åpne for nye tolkninger. Samtidig kan den anskueliggjøre hvordan motivene kanskje har virket inn på hverandre som deler av en bred, felles horisont.

1.2: Orm: Drager og slanger – Begrepsavklaring og avgrensning

Lingvistisk kan ordet *drage* spores tilbake til det greske *drákōn* (δράκων). Kort oppsummert følger en utvikling til latinske *dracō* og, senere, angelsaksiske *draca* og norrøne *dreki*. Felles

Kapittel 1: Ek man ormar – Innledning

for kildene som opererer med disse ordene er en oppfattelse om en stor slange, eller orm, med smått varierte egenskaper. Dette gir seg blant annet til kjenne ved at *draca* og *dreki* i angelsaksiske og norrøne tekster konsekvent utveksles med henholdsvis *wyrm* og *ormr*—orm (Evans 2005:218; Nilsson 1947:302; Ogden 2013:2-4; se også 4.2-4.2.3). I denne oppgaven forstås følgelig drager som store ormer. *Orm*, på sin side, benyttes som fellesbetegnelse for båndformete skikkelser. Dette inkluderer slanger og drager samt øvrig fabelorm, for eksempel sjøorm.

Som nevnt, kan ormemotiver gjenfinnes mange steder og i mange ulike perioder (for en forholdsvis omfattende oversikt over Nordens ormemotiver i jern- og middelalder, se Johansen 1997:63-107). For denne oppgavens anliggende innsnevres studien til perioden 400-1100 e.Kr. og områdene som i dag utgjør Danmark, Island, Norge og Sverige. Der samlebegrepet *Norden* benyttes, sikter jeg til disse stedene. Jeg inkluderer også materiale fra Man og nordvest-engelske Cumbria, fra Judith Jeschs (2015:20-29, 68-70, 80-81) *vikingsdiaspora*-begrep. Utvandrere fra Norden bosatte seg i disse traktene sent på 800- eller tidlig på 900-tallet e.Kr. (f.eks. Andersen 1995; Bailey 1980; Downham 2008:343-344; Jesch 2015:91-93; Richards 2008:369-370; Wilson 2008a, 2008b:23-25, 2018:53-61). Spor etter inntreden og innflytelse kan blant annet påvises gjennom ristninger på steinkors, der tradisjonelle monumenter tilføres nye uttrykk av utpreget nordisk stilform og ikonografi (Andersen 1995:23-27; Bailey 1980:103-137; Carver 2019:482-484, 544-547, 562; Collingwood 1989[1927]:120-173; Karlsson 1983:52; Kermode 1907:142-215; Wilson 2018:63-124). Mange av skulpturene fra Man bærer dessuten runeinnskrifter på norrønt (f.eks. Wilson 2018:125-139).

For å nå inn til Nordens ormeformstillinger fra jernalderen, søker jeg ikonografiske scener som direkte knytter orm opp mot menneske. Slike scener kan avdekke hvordan menneskene i jernalderen oppfattet ormene, og hvilke sammenhenger de ble oppfattet i. Det kan for eksempel være mulig å avgjøre om de inngår i kampmotiver eller om scenene avbilder mer vennlig eller nøytralt samspill. Det første kriteriet for primærmaterialets utvalg er derfor at motivet skal avbilde minst én menneske- og ormefigur sammen. Med *menneskefigur* mener jeg en figur med menneskelige trekk, som armer, bein og hode. Menneskefigurene kan også være representert med attributter, for eksempel ved at de bærer våpen. Begrepet *ormefigur* benytter jeg om avlange, båndformete figurer. Disse kan være slyngende med mange kveiler og løkker, eller de kan være rette. Kort forklart: De skal ha slangekropp. Fordi jeg også analyserer fabelorm, er det imidlertid ikke et krav at figurene skal være naturalistisk fremstilt.

I scener der orm og menneske opptrer sammen, er det mulig å vurdere størrelsesforholdet mellom dem. Her er det dermed mulig å nå frem til en mer presis forståelse av hva som utgjør

en «stor» orm. En slik presisering kan avdekke hvorvidt det eksisterer tydelige forskjeller mellom ormer av ulik størrelse. Nyanseringen vil derfor kanskje også tilføre analysen et tydeligere skille mellom drager og slanger. For å gi undersøkelsen en viss bredde, tar utvalget utgangspunkt i en balanse mellom normal og stor orm. Graderingen «normal» til «stor» følger en oppfattelse om at europeiske slanger maksimalt oppnår en lengde på ca. 250 cm (Speybroeck et al. 2016:350-424). Richard Steckel (2004:216, Tabell 2) anslår en gjennomsnittshøyde på 173,4 cm for menn i tidsrommet 800-1100 e.Kr. i Nord-Europa. «Normal» orm blir dermed opptil 1,44 menneskelengder ($250 \div 173,4$), rundet opp til 2. «Stor» utgjør alle tilfeller som overskrider dette. Jeg utelukker ikke at subjektene størrelser kan tolkes og oppfattes mindre bokstavelig. I denne studien vil jeg imidlertid følge forutsetningen om at forholdet speiler forestillinger basert på menneskenes og ormenes virkelige dimensjoner (men jf. Back Danielsson 2007:171-179 for en inngående drøfting av skala, med andre vinklinger).

Ormemotivene er særlig utbredt på steinmonumenter. Disse finnes godt representert i de relevante områdene og periodene. En fordel med steinmonumenter er at de er bestandige og kan vedvare over flere årtusener, som med de fra antikkens Delfi (se f.eks. Neer 2003; Scott 2010). De tilbyr dessuten ofte risteren mye plass til å skape store komposisjoner med gode detaljer. Steinmonumenter hevdes derfor å utgjøre en viktig arkeologisk, historisk, kunst- og religionshistorisk kilde for jernalderens forestillingsverden (Carver 2019:462, 568-569; Williams et al. 2015:11). For å åpne for romlig variasjon, omfatter utvalget: ett steinmonument fra Cumbria, i Nordvest-England; to fra Gotland; to fra Man; ett fra Södermanland; og ett fra Uppland (se Figur 2 for et spredningskart). Gjenstandene opptrer over store temporale og geografiske avstander. Det er derfor fornuftig å poengtere at regional variasjon sannsynligvis har spilt en stor rolle i hvordan motivene ble oppfattet i sine respektive kontekster. En mulig fallgrube i komparative analyser er at likhetene overvurderes og dermed overskygger mer spissfindige avvik.

David Wilson og Ole Klindt-Jensen (1980:111, 122-123) forestiller seg at Nordens håndverkere i jernalderen kanskje først og fremst representerte mytologiske motiver materielt gjennom treskjæring (se også Johansen 1979:12; Karlsson 1983:10). En slik oppfattelse kan støttes av enkelte skaldedikt, for eksempel *Húsdrápa* og *Ragnarsdrápa* (bevart i Snorres *YE*). Her diktes det om mytologiske scener representert på vegger og skjold, trolig gjennom karveskurd og/eller maling. Et velkjent problem med organisk materiale er at det brytes ned dersom nedleggelsen og jorda det ligger i ikke innfrir visse bevaringsmessige vilkår (Renfrew og Bahn 2012:59-69). Dette innebærer at det foreligger få tilfeller av bevart tremateriale fra jernalderen. Osebergs bevaringsforhold var imidlertid av såpass høy grad (se f.eks. Rosenqvist

1959) at det finnes mengder av treskurd fra denne lokaliteten. Den fremre gavlen på Osebergvogna passer det ikonografiske kriteriet om menneske og orm sammen og tas derfor med i analysen. Det blir dermed oppgavens eneste ormemotiv blant primærmaterialet som er utarbeidet i tre.

Totalt inkluderer jeg åtte eksempler i analysens primærmateriale. Dette anser jeg som en rimelig størrelse for oppgavens metodiske tilnærming samt formelle krav til omfang. Fire av monumentene har stor orm; tre har normal; ett har begge deler (se 4.1.1-4.1.8 for mål). De fleste monumentene er datert til perioden 600-1050 e.Kr. Dermed står avgrensningens to første århundrer, med ett mulig unntak, uten representativt materiale. I et forsøk på å løse opp i dette problemet tilbyr jeg derfor en liten oversikt over et supplerende sekundærmateriale (se 4.1 og 4.1.9). Disse gjenstandene er hovedsakelig utformet i metall. Utvalgets kriterier blir litt ulike primærmaterialets. Det eneste kravet er at de skal representere orm med full kropp. De trenger ikke inkludere menneskefigurer. Denne gruppa vil ikke analyseres eller tolkes inngående. Den opprettes hovedsakelig for å gi en liten oversikt over ormemotivenes utbredelse i Nordens jernalder. Eksempelene gir også avgrensningens bakre århundrer noen flere knagger å henge diskusjonen på.

De skriftlige kildene forutsetter en annen avgrensning enn det arkeologiske materialet (se 1.3 og 4.2). Her tar jeg med all prosatekst på norrønt jeg er i stand til å identifisere som nevner *orm* i klartekst (ikke personnavn) og som kan knyttes til nordisk jernalder. Jeg ekskluderer imidlertid oversatte verk med andre originalspråk enn norrønt, for eksempel *Piðreks saga af Bern*, *Ívens saga* og *Saga af Tristram ok Ísönd* (for omtale og klassifisering, se f.eks. Acker 2013:56; Clunies Ross 2010:161, Tabell 2; Jesch 2015:155). Norrøn poesi tas med, men her inkluderer jeg opplagte kristne middelalderdikt, blant andre *Lilja* og *Sólarljóð* (for omtale, se f.eks. Clunies Ross 2005:215-217, 227-230), for å vise til ormebeskrivelser med mulige koblinger til forestillinger fra jernalderen. Det angelsaksiske diktet *Beowulf* innlemmes i analysen fordi det kan knyttes til nordisk jernalder (se f.eks. Gräslund 2018). Det er dessuten kilden med utvalgets fyldigste drageskildring (se 4.2 og 4.2.1). Utvalget av skriftlige kilder tar ikke forbehold om datering (se imidlertid 1.3 for en oversikt over omdiskuterte problemer tilknyttet de skriftlige kildene—deriblant de dateringsmessige).

1.3: Kildekritikk – Hermeneutikk, ting og tekst

Avgrensningen forutsetter et forbehold om et knippe kildekritiske utfordringer. Den første, og kanskje mest opplagte i humaniora, dreier seg om forskerens egen horisont, godt beskrevet av Hans-Georg Gadamer (2004) gjennom begrepet *hermeneutikk*.

I denne oppgaven er jeg avhengig av mange foregående fagfolks tolkninger. Dette innebærer at jeg må ta høyde for mulige feilskjær. For eksempel påpeker Else Roesdahl (1991:296) og Per Widerström (2012:33-34) hvordan Sune Lindqvist følger noen streker, mens han konsekvent overser andre i sine påmalte tolkninger av Gotlands billedsteiner. Tolkningene er ikke alltid like overbevisende i lys av grundige overflateanalyser (se f.eks. Oehrl 2017:95-98). Selv om Lindqvists (1941:115-122) datering av yngre billedsteiner, gruppe C og D, gjennom nyere forskning er justert frem til vikingtid (Andrén 1989:291; Imer 2012; Wilson 1998), står fremdeles A- og B-steinenes foreslåtte kronologi til 400-600 e.Kr. (men se f.eks. Varenius 2012). Dette er sannsynligvis en konsekvens av at interessen for C- og D-steiner har tatt mye av oppmerksomheten vekk fra de eldre billedsteinene (Andrén 2012:49). Kanskje vil fremtidige, inngående studier av A- og B-steiner utfordre Lindqvists forslag betraktelig.

Arkeologer er ofte avhengige av dyrestilskronologi i forsøk på å tidsbestemme monumenter eller gjenstander tilknyttet usikre kontekster (Bailey 1980:45-50, 53-54; Speake 1980:2-9). Denne kronologien er relativ. Selv om det i disse tider stort sett er bred enighet om sekvensen, overlapper visse stilarter (f.eks. Wilson og Klindt-Jensen 1980:87, 119). Det kan heller ikke utelukkes at enkelte tilfeller gjenspeiler yngre håndverkeres imitering av eldre formspråk eller «skoler» (Bailey 1980:73-75). De fleste steinmonumentene i oppgavens primærmateriale dateres etter slike premisser. Selv om mange av steinene nok er funnet i nærheten av sine opprinnelige plasseringer, er det usikkert nøyaktig hvor, eller hvordan, de har stått (se også 4.1, 4.1.2-4.1.8). En betydelig mengde av dem var trolig malt med ulike farger som nå har falmet fullstendig (f.eks. Andrén 2000:11; Bailey 1980:25-27; Jansson 1987:153-161; Wilson og Klindt-Jensen 1980:46-47, 139). Jeg har dermed kun tilgang til deler av det opprinnelige uttrykket.

Arkeologien benytter seg hyppig av analogier når det tolkes (Andrén 1997:139; David og Kramer 2001:43-54; Hodder 1999:45-49; Johnson 2010:50). Dette gjelder særlig i tilfeller der skriftlige kilder brukes. Neil Price (2019:8) uthever et godt eksempel fra vikingtidsforskningen. Der T-formete amuletter har fått tilnavnet *Tor*—Torsamuletter (f.eks. Fuglesang 1989:17-18)—er det de mange skriftlige skildringene av Þórr og hammeren, Mjöllnir, som danner grunnlaget for tolkningen. Denne analogien gir følgelig opphav til en rekke forestillinger som blant annet fremsetter at gjenstandstypen kan knyttes opp mot en Þórr-kult (f.eks. Ellis Davidson 1964:80-81, 1965; Nordeide 2006). Et tilsvarende forhold er svært aktuelt i en studie av ormemotiver. Når drager omtales, er det hovedsakelig gjennom ordet at skapningen kan hevdes å eksistere (Lionarons 1998:1). Likevel vil attributter og egenskaper som påkalles i dragens beskrivelse la seg overføre til materielle representasjoner—og omvendt.

Skapningen eksisterer med andre ord i skjæringspunktet mellom ting (offentlige representasjoner) og ord (mentale representasjoner). Gamle ord er imidlertid bevart og overført til nyere tid gjennom tekst. Til tross for dette råder en allmenn oppfattelse om at tekstene gjenspeiler tradisjoner som er delvis eller fullstendig muntlige (Clunies Ross 2010:38-39, 69-71; Hansen 2002:1-12; Lönnroth 1976:43).

Møtet mellom ting og tekst kan by på mange forskningsmessige fallgruver. Dette lar seg kanskje tydeligst illustrere med en henvisning til tidligere holdninger. Her ansås gjerne det arkeologiske materialet som et bifallende supplement til historisk kunnskap. Det bekreftet med andre ord kun det mange hevdet de «allerede visste» (for faghistoriske eksempler, se Eriksen 2014:35-39; Moreland 2001:10-11; Price 2019:4-5). Fordi en tekst kan leses bokstavelig, har den en tendens til å styre tolkningen i én retning, mot én mulighet. En konsekvens av dette er at den dermed kan føre leseren vekk fra andre, potensielt like fornuftige, forslag og dessuten lede til sirkulære slutninger. Dette fører, som Andrén (1997:13-14) påpeker, i noen tilfeller til at arkeologer som jobber med perioder dekket av skriftlige kilder ønsker dem vekk. Likevel inneholder tekstene ofte såpass mye viktig informasjon at innstillinger av denne typen må oppfattes som i overkant oppstyltet. Snarere enn å løse problemene, inverteres de. Ved å gi tingene forrang og fullstendig avvise tekst, blir utfallet fremdeles mindre nyansert. Begge bør innlemmes i et balansert tilstrebt. For å nullstille og motarbeide mulige tautologiske feilskjær i samspillet mellom ting og tekst, har Andrén (1997:150-185) utformet et respektabelt forråd av metodiske tilnærminger. Jeg skal selv anvende noen av disse (se 3.4).

Guy Halsall (2005a) belyser flere av de kildekritiske utfordringene tilknyttet bruk av gamle tekster. Til og med i tilfeller der disse er samtidige med begivenhetene de skildrer, er det mange ulike lag av tolkninger som skal gjennombores og granskes. Tekster har aldri kun én gitt betydning. De speiler ingen «faktisk», objektiv virkelighet. De kan for eksempel være formet av visse krav, der en hersker bestilte en fremstilling av et idealisert samfunn, som skrev herskerens egen person og ætt inn i et fordelaktig lys (f.eks. Clunies Ross 2005:78-82). Tilsvarende kunne motstandere svertes. Innholdet representerer dermed et selektivt utvalg. Fordi tekstene ofte er fremstilt gjennom påkostet teknologi, som med de islandske håndskriftenes kalveskinnspergament (Clunies Ross 2010:142; Lönnroth 1976:166-167), er det heller ikke urimelig å påpeke at disse hovedsakelig representerer samfunnets mektigste sjikt. Kanskje gjengir kildene dermed først og fremst elitens forestillingsverden.

Publiserte utgaver av gamle manuskripter, som de fleste arkeologer og historikere benytter seg av, kommer gjerne tolket gjennom minst én instans: transkripsjon. For å gjøre teksten mer lesbar—sett med moderne øyne—er den typisk overført fra ett medium til et annet ved bruk av

tydeligere font gjennom typografi. Iblant benyttes dessuten oversettelser, eller ordbøker, fra et gammelt originalspråk til et moderne. Også her befinner jeg meg følgelig i en situasjon der jeg rammes av andre fagfolks tolkninger.

Beowulf er et angelsaksisk dikt bevart i ett eneste manuskript. Paleografisk datering gir manuset en *terminus ante quem* til de første ti eller tjuefem åra av 1000-tallet (Bjork og Obermeier 1997; Fulk et al. 2014:xxvii). Det rår imidlertid uenighet om dette årstallet også skal gjelde diktets opphav. Der tidlig forskning forutsatte en urform med et forfatterskap som kunne knyttes til Bedas tid, rundt 700-735 e.Kr. (for faghistoriske eksempler, se Neidorf 2014a:2-4), førte en konferanse i Toronto, 1981 (Chase 1997a), til mange skeptiske innvendinger. Avhengig av vektlagte kriterier ble noen dateringsforslag skjøvet frem til vikingtid (f.eks. Chase 1997b; Frank 1997; Goffart 1997; Murray 1997), mens Kevin Kiernan (1997) hevdet at diktet ikke kunne være eldre enn manuskriptet. I senere tid har grundig lingvistisk granskning svingt pendelen tilbake til en datering mellom 685-735 (Fulk 1992:381-392) eller før 750 e.Kr. (Lapidge 2000). Til tross for dette fester enkelte forskere, som Roberta Frank (2007) og John Niles (2016:543), stadig sin tvil til argumentenes gyldighet (men jf. Clark 2009; Fulk 2014; Neidorf 2014b; 2018 for innvendinger mot denne kritikken).

En gjentakende kritikk for norrøne tekster er, og har vært, at de er problematiske som kilder til jernalderen fordi de er skrevet ned mange århundrer senere. De er dessuten bevart av personer med andre verdier og annen tro enn menneskene som skildres (Andersen 2012:22-27; Clunies Ross 2003:9; Holtsmark 1964; Janson 2005:50-53; Lönnroth 2008; Males 2010:20-21, 2017:11; Olsen 1966:21-29; Weibull 1967). Norrøn litteratur kan inndeles i tre hovedtyper.

Skaldedikt oppfattes som den enkleste typen å datere fordi diktets skald er navngitt. Sjangeren har status som en av de mest pålitelige skriftlige kildene for Nordens protohistorie (Andersen 2012:38-42; Fulk 2014:33; Jesch 2015:14, 63; Muelengracht Sørensen 1986:258; Steinsland 2005:49-51; Sävborg 2013:88, 102). Spesielt to årsaker utheves. Den første er at skaldene ofte nevnes i andre tekster, gjerne sammen med grovt daterbare hendelser og kjente personer. Den andre er diktets strenge metriske krav, typisk utført i verseformen *dróttkvætt* (for omtale av ulike versemål, se f.eks. Andersen 2012:33-38; Clunies Ross 2005:21-28; Fidjestøl 1994:55-58, 70-74). Karlevisteinen på Sveriges Öland, fra tida like før eller etter 1000 e.Kr., er det eldste bevarte eksemplet på *dróttkvætt* (Clunies Ross 2005:234; Jesch 2015:174; Males 2017:48).

Eddadikt er vanskeligere å forholde seg til, blant annet fordi de er anonymt forfattet (se f.eks. Muelengracht Sørensen 1991a:220; Ney 2017:29). Bjarne Fidjestøls (1999) posthume verk, *The Dating of Eddic Poetry*, gir en god faghistorisk oversikt over diskursen og ulike

filologers vektlagte kriterier. Fidjestøl (1999:104-107, 168-186, 283-284, Tabell 1 og 3) gjennomgår for eksempel Finnur Jónssons og Jan de Vries' kronologiforslag. Han tilbyr deretter sine egne kommentarer før han i verkets siste del gjennomfører en test av de ulike foreslåtte metodene. Én av tilnærmingene gransker forekomsten av *vinðanin forna* (Fidjestøl 1999:231-245). *Vinðanin* er nomenklatur fra middelalderen for v-en i ord som begynner på vr. Vestnordiske ord kvittet seg med *vinðanin* en eller annen gang rundt 1000 e.Kr. Ved å teste allitterasjoner med eller uten *vinðanin* i allitterasjoner på vr/r, med forbehold om statistisk signifikans, kan dermed en relativ kronologi opprettes. På bakgrunn av disse kriteriene kommer Haukur Þorgeirsson (2017:58-59) frem til at *Atlakviða* og *Fáfnismǫl* kan være relativt gamle eddadikt (for ytterligere diskusjon tilknyttet eddadiktens datering, se Sävborg 2004, 2013). Eddadikt, i et utviklet *fornyrðislag*-versemål, *kviðuhátt*, finnes tidligst bevart på Röksteinen i Östergötland, fra 850 e.Kr. (Clunies Ross 2005:23; Fidjestøl 1994:51-53).

Det finnes gode indikasjoner på at norrøne dikt kan være århundrer eldre enn de bevarte manuskriptene. På den andre siden vedvarte diktningstradisjonen langt inn i middelalderen (f.eks. Clunies Ross 2005:114-231; Males 2010:201-216). I noen tilfeller etterlignet yngre tids skaldere eldre dikt. De pyntet dessuten på eksisterende poesi som om de selv skulle vært Egill eller Ragnarr (Males 2017:111-130). En står dermed aldri på helt stødig grunn i forsøk på datering eller øvrig kvalifisering av diktene. Denne usikkerheten kommer tydelig frem i studier av poesi som kan knyttes til Nordens trosskifte (se f.eks. Fidjestøl 1991; Steinsland 1991; Whaley 2003; Würth 2003).

Sagaer er også typisk anonymt forfattet. Disse oppfattes gjerne som resultater av en innsamlingsprosess der mange ulike kilder, både muntlige og skriftlige, innlemmes i et endelig verk med en gjennomgående fortellingsramme (f.eks. Clunies Ross 2010:50-51; Jesch 2015:166; Lönnroth 1976:33). Det er gjerne i sagaene at mange av skaldediktene er bevart, noe som også demonstrerer hvordan de omtalte begivenhetene henger sammen. På tvers av grupper med beslektet innhold, som med de mange Sigurðr-diktene og prosaversjonen *Vǫlsunga saga* (VS), kan dermed en felles kjerne oppfattes (Ney 2017:29-70; se også 4.2.2). De tidligste bevarte sagaene ble forfattet på 1200-tallet (Clunies Ross 2010:58-59, 143). Sagaer inneles gjerne i ulike sjangere etter tema. Margaret Clunies Ross (2010:Tabell 2) oppgir totalt 150 norrøne sagaer. Fordi sagaene ikke bindes av noen streng metrikk, er det vanskelig å komme vekk fra at forfatter eller skribent, i større grad enn med diktene, har festet sitt eget preg på utformingen (f.eks. Lönnroth 1976:43-55; for en faghistorisk oversikt over sagakritikk, se Helle 2011).

Selv om mye kanskje kan tyde på at tekstenes kildeverdi har nådd en stillstand, kan situasjonen løses ved å understreke de skriftlige kildenes mangelfulle sider. Som pålitelige kilder til nøyaktig historisk informasjon duger de sannsynligvis ikke spesielt godt. De kan imidlertid fange holdninger og forestillinger med røtter som når langt bakover i tid. Det kan dermed hevdes at de utgjør en nyttig kilde for Nordens forestillinger om orm i både jern- og middelalderen (se også 4.2).

1.4: Fra haletipp til tungens kløyvde spiss – Oppgavens struktur

Kapittel 1 innledes med en beskrivelse av oppgaven. Deretter angis studiens problemstillinger og målsettinger. Etter en begrepsavklaring og konkretisering av kriterier for analysens utvalg av ormemotiver, avsluttes kapitlet med en gjennomgang av kildekritiske forutsetninger.

Kapittel 2 presenterer relevant faghistorie (ca. 1850-2000) for forskning på ormemotiver fra Nordens jernalder. Her vektlegges bidrag som benytter seg av arkeologisk materiale sammen med skriftlige kilder.

Kapittel 3 gjennomgår oppgavens teoretiske og metodiske rammer. Her utheves kognitive aspekter som kan knyttes opp mot symbolikk og kulturell overføring. Kapitlet redegjør også for materialitet. I kapitlets siste del argumenteres det for hvordan teorien er relevant for studiens analyse, og hva den metodiske tilnærmingen omfatter.

Kapittel 4 presenterer oppgavens ormemotiver. Først fremsettes det arkeologiske materialet. Deretter introduseres de skriftlige kildene. Ting og tekst er presentert hver for seg for å motvirke sirkulær argumentasjon på et tidlig stadium.

Kapittel 5 inneholder oppgavens analyse. Denne befatter seg i hovedsak med oppgavens primærmateriale og skriftlige kilder. Kapitlet innarbeider også en modell av antikkens ormemotiver, som en etnografisk parallell til de nordiske. Analysens siste del sammenligner og dekonstruerer motivene for å klargjøre så mange kontekster som mulig. Disse danner grunnlaget for studiens tolkninger og skal besvare problemstillingen i neste kapittel.

Kapittel 6 drøfter analysens resultater og tolker dem. Sekundærmaterialet bringes inn i tilfeller der dette kan nyansere sammenhenger. Kapitlet innlemmer i tillegg referanser til nyere tids forskning på ormemotiver, og hva bidragene fremsetter av forslag til funksjon og symbolikk.

Kapittel 7 avslutter oppgaven ved å oppsummere studien. Her fremheves dessuten mulighetene det analyserte materialet, samt øvrige paralleller fra andre områder, besitter i lys av oppgavens teori og metode.

Kapittel 2: Lifanda gram lagði í garð² – Faghistorisk bakgrunn

Denne faghistoriske gjennomgangen tar utgangspunkt i publikasjoner som befatter seg med orm og ormemotiver fra Nordens jernalder. Det sistnevnte kriteriet fører til en utelatelse av Jacob Grimms (1882-1888) omfattende mytologisyntese. I frykt for at de norrøne tekstene skulle overskygge øvrige kilder, ekskluderte han, med noen ytterst få unntak, disse fra arbeidet (Evans 2005:211-213). Jeg vektlegger sammenstillinger av skriftlige kilder og arkeologisk materiale, men inkluderer en tidlig filologisk syntese av norrøne tekster for å danne et godt startpunkt. Perioden omfatter, med ett unntak, siste halvdel av 1800-tallet frem til 2000. Relevante bidrag som er senere enn disse fremheves i kapittel 5 og 6.

2.1: Der skred orm i yrende mengder³

I 1869 publiserte Benedict Grøndal artikkelen *Orm og ormegårde i de nordiske oldskrifter*. Her uthever han alt fra ormenes og dragenes karakteristikk, slik de fremgår i et knippe sagaer, til paralleller i klassisk litteratur. Spesielt skapningenes eiter fremheves. Grøndal forstår dette som noe langt hvassere enn alminnelig gift. Det blir dermed den største utfordringen legendenes dragedreperer må hankses med. Grøndals gjennomgang omfatter i stor grad de mest kjente ormeskildringene fra norrøn litteratur. Den berører dessuten finurligheten med den forholdsvis høye frekvensen av orm til tross for virkelige slangers spede representasjon i Nordens fauna. Han foreslår at sammenhengen kan forklares ved at Nordens slanger, med vekt på hoggorm, kan ha bidratt til ormeforestillingenes vedlikehold, men at opphav, årsak og anledning trolig skal søkes i sydligere strøk. I denne sammenhengen uthever Grøndal ormenes forkjærlighet for glitrende skatter mens han viser til opplagte paralleller fra klassiske kilder. Sammenligningen innlemmer beskrivelser foretatt av Plinius den eldre, Claudius Aelianus og Seneca. Enkelte av disse skildrer dessuten noe som kan minne om ormegårder—groper fulle av giftslanger brukt til fysisk avstraffelse (Grøndal 1869:231, 236). Grøndals karakteristikk av Nordens drager er at de, med noen ytterst få unntak, kan omtales som store slanger. Dragene beskrives gjennomgående som glinsende, slanke og lange; de har eiter og kan bite; de er grumme og grådige; de liker seg på berg, i jorda og ved hauger; og sist, de trives på gull.

Der et filologisk utgangspunkt for ormediskursen kan festes til Grøndals litterære undersøkelse, er det vanskeligere å identifisere noe tilsvarende for det arkeologiske materialet. Drager og slanger nevnes riktignok løpende i mange sammenhenger. Her dreier det seg gjerne om motiver med relevante gjenkjennelige trekk, typisk som ledd i dyrestil. Den tidligste omtalen

² «Levende fiende [Gunnarr] ble lagt i gården» (*Atlakviða* 33; min oversettelse).

³ «þanns skriðinn vas, skatna męngi, innan ormum» (*Atlakviða* 33; min oversettelse).

jeg kjenner kommer gjennom Finn Magnusen og Christian J. Thomsen (1827:137-138). Her benyttes dekorbetegnelsen *ophitisk* (*ophis* er gresk for slange) om ormemotivene fra Jelling. Figurene på begeret kalles drager. Oscar Montelius (1870) uthever på tilsvarende vis orme- og drageinnslag i den nordiske jernalderkunsten. I et senere verk berører han dessuten viking-skipenes drageutforming ved å vise til fremstillinger fra Bayeux-teppet (Montelius 1888:184).

Sophus Müller (1880) sto for det første inngående arbeidet med Nordens dyrestil. Slanger og drager nevnes hyppig, men stort sett i tilknytning til kritikk av eksisterende, ifølge Müller, upresise forslag. Han bemerker at dragetolkningene bygger på forestillinger som ikke hører hjemme i Nordens jernalder. Müller (1880:260-270, 301) inntar en skeptisk holdning til artsbestemmelse av reptilmessige innslag, men vedkjenner seg at enkelte gjenstander, som Mammenhøvret og de sydiskandinaviske ormefiblene (se 4.1.9), gjengir orm. Et gjennomgående argument for Müller (1880:316, 333-334) innebærer bevingete dragers ankomst til Norden først etter år 1000 e.Kr. Han ser dermed ut til å vektlegge vinger som et nødvendig kriterium for fabeldyret. I et senere verk gjentar han mange av de samme perspektivene (Müller 1897:568-571, 615-628). Motivet på Jellingsteinen inneholder en orm, men er ifølge Müller (1897:680-681) angelsaksisk og utpreget kristent (men jf. Fuglesang 1986; Karlsson 1983:55-57). Jens J. A. Worsaae (1881:161-173) kommenterer også ormemotiver på arkeologisk materiale. Han tar for seg de tapte, men godt dokumenterte, gullhorna fra Gallehus. Ormemotivene tolker han som symboler for Midgardsormen, Loki i slangeham og Niðhoggr.

Dyrestilsdiskursen tiltok på 1900-tallet og fikk et viktig tilskudd gjennom Bernhard Salins (1904) arbeid. Han inndeler ornamentikkens utvikling kronologisk i stil I, II og III. Her følger en kort oversikt over de brede linjene (for inngående omtale, se Fuglesang 1981:41-59; Højlund Nielsen og Kristoffersen 2002; Karlsson 1983:12-35). Nydamstilen hevdes å danne grunnlaget for stil I, der en fullstendig overgang kan festes til siste halvdel av 400-tallet e.Kr. (Bemmann og Bemmann 1998:233-240; Haseloff 1974). Stil II og III oppstår i perioden typisk omtalt som vendetid (ca. 550-800 e.Kr.). Gjennom Greta Arwidsson (1942) blir disse videre inndelt i gruppe A-E (se også Ørsnes 1966 for en ytterligere modifisering og inndeling av disse). Med vikingtidens oppstart, glir III/E gradvis over i nye, delvis overlappende, stilformer. Disse er, i kronologisk rekkefølge: Broa- (Skibsted Klæsøe 2002b:78-84)—også kalt Oseberg- (f.eks. Fuglesang 1981:59-74)—Borre-, Jelling-, Mammen-, Ringerike- og Urnesstil (Fuglesang 1981:74-106; Karlsson 1983:35-80; Skibsted Klæsøe 2002b; Wilson 2008c; Wilson og Klindt-Jensen 1980). Fra stil I til Urnesstil spennes tidsrommet fra ca. 400 til 1100 e.Kr. Inndelingen benyttes riktignok først og fremst til kronologisk-typologisk bestemmelse av arkeologisk materiale, tilknyttet lokalitet og mulige innflytelser. Alle stilartene inneholder imidlertid

eksempler med ormeinnslag. En gjennomgang av Haakon Sheteligs (1920:25-27, 234-237, 307-308, 319) bidrag til Osebergspublikasjonen vitner om opptil flere benevnelser av ormer og drager. Hvorvidt dette skal oppfattes som en følge av tydeligere motiver, eller at Müllers skeptiske innstilling til ormebestemmelse i all hovedsak kan anses som forbigått, er vanskelig å si. Tendensen merkes imidlertid svært godt gjennom 1900-tallets mer fokuserte ormediskursbidrag.

Med Henrik Schück, Knut Stjerna og Birger Nerman opplevde norrøn filologi og arkeologi en fruktbar spleising (Fidjestøl 1999:143-150). Forskerne benyttet seg blant annet av litteraturens gjenstands- og teknologibeskrivelser for å plassere handling til historiske kontekster. Stjernas (1912:19-32) observasjon av *Beowulfs* ringsverd, med tydelige paralleller i det eksisterende arkeologiske materialet, kan her utheves som det store gjennombruddet. Nerman (1931:12-17) fulgte senere opp med tilsvarende tilnærminger, for eksempel ved å analysere eddadiktene gull- og sølvskildringer. Her foreligger en hypotese om sølvets hyppigere forekomst i vikingtid, og i hvilken grad diktene kan tidsbestemmes ut fra benevnelser av råmateriale. For dragenes anliggende må jeg tilbake til Stjernas *Beowulf*-undersøkelser. Her søker han materielle representasjoner som kan passe kvadets beskrivelser. Stjerna (1912:39) slår tidlig fast at diktets drage inneholder klare angelsaksiske innslag fordi representasjoner av flyvende drager i Norden ikke er kjent før 900 e.Kr. Han antyder dermed at *Beowulf*-dragen utgjør en angelsaksisk modifikasjon av Nordens krypende drager. Stjerna (1912:160-161) fremhever de tidligere nevnte Gallehushornas ormemotiver som de tydeligste og best korresponderende fremstillingene. Han påpeker dessuten det ene hornets snodige slange-menneske-hybrider. Disse oppfatter han som et ledd i en utvikling med opplagte klassiske forbilder. For renere ormerepresentasjoner avsluttes utviklingssekvensen med ormefibler. Her uthever imidlertid Stjerna behovet for en klarere tilknytning til *Beowulfs* fortellingsramme, helst gjennom scener med flere subjekter. Disse finner han på et knippe braketeater, samt *Pressblech*-motivet fra Vendel (Figur 1; se også 4.1.9), med en rytter som konfronterer en orm (Stjerna 1912:163-165). Han hevder følgelig at de avbilder et dragedrepermotiv, som i tillegg korresponderer godt med hans foreslåtte tidsramme for diktets handling

Figur 1 *Pressblech*-motivet fra Vendel (etter Jungner 1919:85).

(ca. 500-600 e.Kr.). Stjerna påpeker dessuten hvordan motivet kan knyttes til forestillingen om belønningen som venter helten etter at dragen er beseiret—dragens skatt.

Av ulike personligheter som var innom *Beowulf*-dragen, kan også filologen John R. R. Tolkien nevnes. Han reagerte på hvordan kvadet, frem til 1930-tallet, var utsatt for urimelig kritikk i lærde kretser. Spesielt monstrene hadde fått gjennomgå. Tolkien (1963[1936]:85-86) tar til motmæle og hevder at det er dragen som gir diktet brodd. Dersom Beowulfs siste hinder kun er en svensk fyrste, eller svikefull blodsbror, har verket neppe samme slagkraft (Tolkien 1963[1936]:59-60, 64-65). For arkeologiens vedkommende er det imidlertid mer relevant å utheve en annen britisk mytologikyndig: Hilda Ellis Davidson. Hun hevder at det finnes materielle representasjoner av drager fra jernalderen, men at disse i hovedsak fremstiller Fáfñir. Hun er imidlertid uenig med Stjernas bemerkning om at *Beowulf*-dragen ikke finnes representert i det arkeologiske materialet (Ellis Davidson 1950:179-180). Her viser hun til et skrin med en dragelignende stutt firbeint figur fra en angelsaksisk grav i Burwell (se f.eks. Gibson 2015:153-158). Et sterkere eksempel tilbyr hun gjennom figuren fra Sutton Hoo-skjoldet (se Bruce-Mitford 1978:63-65). Hun argumenterer dessuten for at representasjonen besitter fire par vinger (den kløyvde halen regnes som et vingepar). Hun bemerker at fabeldyrets prototyper trolig eksisterer i romersk kunst, i form av «sjødrager», og er representert på en romersk hjelm fra Wensum i Norwich (Toynbee og Clarke 1948). Hun foreslår at romerne kan ha overført dragemotivet til de britiske øyer gjennom bruk av dragebannere, blant annet kjent fra Trajans søyle. Ellis Davidson (1950:181, 1964:160-163) oppfatter en symbolsk kobling mellom ormer og døden. Hun mistenker at ildblåsende drager kanskje kan tilknyttes begravelser med voldsomme bål. Dødskoblingen styrker hun med en henvisning til alemanniske likkister av tre fra Oberflacht (se f.eks. Williams 2007; Wylie 1855). På toppen av lokkene, langs langsiden, har noen av kistene *amphisbaena*-representasjoner (ormeskikkelser med hode i begge ender).

Ellis Davidson (1942) er også innom grenen av faghistorien som oppfatter et voldsomt antall mytologiske motiver på steinristninger fra jernalderen. Typisk for forskningsbidragene er en komparativ analyse av billedkunst og skriftlige kilder. Motiver og motivkretser gjenkjennes og innlemmes i en slags korpus etter hvert som at foreslått korrelasjon mellom arkeologisk materiale og tekst oppretter en faglig konsensus. William Calverley (1883) tolker for eksempel scener fra Gosforth-korset (se 4.1.4) som Ragnarøk-motiver ved å benytte seg av norrøne skriftlige kilder. Her blir blant annet Midgardsormen angitt (men de fleste store ormelignende skikkelsene tolkes som ulver). I grove trekk vedvarer mange av tolkningens Ragnarøk-momenter gjennom senere bidrag (se f.eks. Bailey 1980:125-131; Berg 1958; Collingwood

1989[1927]:155-157; Danbolt 1989; Shetelig 1933:223-224). Den kanskje mest drøftede legenden på steinristningene kan plasseres til Sigurðrtradisjonen (se 4.2.2). Her utløste Schücks (1904:172-204) syntese av kvalifiserte motiver et skred av påfølgende forskning og publikasjoner. Kort tid senere, fikk diskursen en viktig tilvekst gjennom Philip M. C. Kermodes (1907:170-180) identifiserte Sigurðrmotiver fra Man. I etterfølgende bidrag utarbeidet Martin Blindheim (1972:12), Sue Margeson (1980:184) og Klaus Düwel (1988:134) kriterier som bør innfris for at tolkningene av Sigurðrtradisjonen trygt kan nås. Forutsetningene medfører at dragen, Fáfnir, på overbevisende grunnlag ofte kan foreslås.

I sin omfattende to-volums-publikasjon av billedsteinsmaterialet fra Gotland, identifiserer Lindqvist (1941:88-89, 1942:23-24, 80-81, 128-129) tre fremstillinger av ormegårder. Ganske samtidig, publiserte Alexander Krappe (1940) og Odd Nordland (1949) to utfyllende bidrag. Begge sporer ormegårdenes mulige opphav og finner mange tidlige og sene paralleller i skriftlige kilder fra ulike regioner. Der Krappe åpner for mulige virkelige forbilder, hevder Nordland bestemt at ormegårder neppe har eksistert. Han følger deretter en linje fra den norrøne litteraturen bakover i tid, til stavkirkenes portalskurder, gjennom Osebergvognas ormescener, og, videre, til de nevnte billedsteinene fra Gotland. Sekvensen munner ut i en gjennomgang av dødsrikeforestillinger fra kristen og klassisk visjonslitteratur. Disse skildrer ofte groper med giftslanger som piner fordømte sjeler. Nordland (1949:108) underholder kort en hypotese om at kristne misjonærer, som Bonifatius, kan ha sådd forestillingen om ormegårder blant Nordens folk på 700-tallet. Han understreker imidlertid at det viktigste for utledningen er ormens kobling til døden. Symbolikken påvises blant annet med eksempler fra den egyptiske dødeboken. Øvrige innviklede tolkninger følger. Én av dem beskriver Gunnarr som Nordens svar på Orfeus (Nordland 1949:104-107).

Spleising av norrøn litteratur og materielle representasjoner er også fremtredende i Karl Haucks omfattende arbeid med brakteater (for et kort sammendrag, se Hines 2013). For ormemotivene analyserer han en gjentakende scene fra D-brakteater. På disse finnes diverse menneskelige kroppsdelene (ører, hender, armer og bein) sammen med en båndformet figur (Hauck 1977:164-165). Ved bruk av en innviklet «kontekstikonografisk» metode, tolker Hauck figuren. Kort oppsummert, blant annet ved bruk av Snorre, paralleller fra kontinentets kristne kunst og eksisterende aksepterte tolkninger av Fenrisulven på brakteater, identifiseres figuren som Midgardsormen (Hauck 1977:168-171, 176-182). Hauck foreslår at scenen med kroppsdelene svarer til en nordisk variant av Jona og sjøormen. Motivet hevdes å gjengi en tapt Óðinnsyklus, der ormens lemlestelse av guden svarer til en innvielsesrite forbundet med sjamanisme. Vesentlig for argumentasjonen er en oppfattelse om brakteatmotivene som et slags

kodifisert uttrykk for kjente mytologiske scener. Ved at kun de viktigste innslagene er gjengitt, fremholder Hauck at mottakerne i jernalderen likevel ville vært i stand til å forstå budskapet.

Utenom noen kortfattede oppføringer under *drake* (Bernström 1958) og *ormer* (Hohler 1968; Holtsmark 1968) i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, kan delkapittel 2.3 av Birgitte Johansens (1997:63-107) doktoravhandling anses som et av de første forsøkene på en inngående syntese av Nordens ormemotiver i skriftlig og arkeologisk materiale. Ved å demonstrere det store og varierte antallet ormerepresentasjoner, tilstreber hun å avdekke hvordan folk i jern- og middelalderen brukte motivene til å forstå seg selv og sine omgivelser. Forutsetningen for utvalget er motiver der menneskefigurer og orm samspiller. Gjennomgangen inneholder alt fra braketeater, mynter, skrin, smykker og tekstiler, til billed-, runesteiner og middelalderens kirkeutsmykning. Noen av gjenstandene innfrir riktignok ikke kriteriet om orm og menneske sammen, eksempelvis ormearmringene fra romersk jernalder eller en dåse fra «vikingtid» med levningene etter en virkelig orm (Johansen 1997:99-100; se også Almgren 1975:144; Schnittger 1912). ¹⁴C-analyser avslørte kort tid senere at ormen, og dermed sannsynligvis også dåsen, stammer fra 1600- eller 1700-tallet (Lamm 1998). Til tross for dette kan Johansens utvalg absolutt hevdes å gi et godt overblikk. På bakgrunn av gjennomgangen dras slutninger om ormenes symbolske meningsinnhold. Johansen (1997:105-107) oppfatter et skille mellom kvinner og menns interaksjon med ormene. Hun påpeker at kvinnene ser ut til å være alliert med og beskyttet av ormene, mens mennene kjemper mot dem. I øvrig vektlegger hun ormenes evne til å overskride barrierer ved å være i stand til å reise over og under bakken og dermed mellom de levendes og dødes verden. Johansen slutter fra dette at ormene kan oppfattes som manifestasjoner på barrierer, blant annet synliggjort gjennom hvordan de står som hinder mellom helten og heltens søkte skatt.

Tusenårsskiftet bød på enda et bidrag med en kognitiv tilnærming til dragesymbolikkens årsak og utbredelse. Her presenterer antropologen David Jones (2000) en hypotese på et globalt plan. Følgelig innlemmer arbeidet hele klodens dragerepresentasjoner på tvers av alle årtusener de er kjent fra. Postulatet fremsetter at menneskets forgjenger, *australopithecus*, begynte å oppbevare seg mer på bakken enn tidligere *hominidae* og at det som utgjorde separate trusler for primater—slanger, rovfugler og kattedyr—ble sammenslått til én skikkelse: dragen (Jones 2000:4). Forklaringen til Jones er at det dermed ble enklere å reagere kvikt fremfor å prosessere nøyaktig hvor trusselen kom fra. Med andre ord forbedres overlevelsesinstinktet. Ifølge Jones (2000:60-64) vedvarer dette instinktet genetisk i homo sapiens. Her finnes dermed hans forklaring på fabeldyrets vide utbredelse. Jones' arbeid inneholder et stort antall problematiske slutninger og har ikke fått noen bred tilslutning (for kritiske bemerkninger, se f.eks. Arnold

Kapittel 2: Lifanda gram lagði í garð – Faghistorisk bakgrunn

2018:8-9; Jordan-Smith 2002; Ogden 2013:24-25). Jeg føyer meg til rekken av kritikere som oppfatter verkets mangelfulle sider. For eksempel gjenspeiler utvalget en nidkjær trang til å drive gjennom hypotesen med de tre dyreartene. Dette innebærer at mange av Nordens vingeløse drager forbigås. Boka tar heller ikke for seg noen av antikkens lykkebringende ormeguder. Til tross for problemene kan verket likevel hevdes å identifisere et behov for et teoretisk rammeverk til ormemotivenes bestandighet og utbredelse.

Kapittel 3: Å fange orm uten oksehode – Teoretisk rammeverk og metodisk tilnærming

Kapitlet innledes med en faghistorisk gjennomgang av kognitiv teori (3.1). Denne utreder bakgrunnen for en gren av antropologisk forskning som anmoder et tettere samarbeid med psykologi. Argumentene og iakttakelsene fra diskursen henger tett sammen med utviklingen av oppgavens første uthevede teoretiske rammeverk, epidemiologi av representasjoner (3.2). Fordi perspektivet er lite omtalt i arkeologien, vil jeg klargjøre sammenhengene ved å utforme en entydig oversikt. I løpet av gjennomgangen vil jeg dessuten belyse sentrale begreper, deriblant symbolikk. Studiens andre teoretiske rammeverk, materialitet, introduseres i 3.3. Til sist, i 3.4, redegjør jeg for hvordan perspektivene inngår i oppgaven, hvorfor de er relevante, og hva studiens metode og fremgangsmåte innebærer. Jeg inkluderer en bred teori for å belyse hvordan Nordens ormemotiver fra jernalderen, gjennom paralleller fra antikken, kan undersøkes mer inngående. Ettersom at studiens formål er å illustrere hvordan materialet kan nyanseres og vinkles ytterligere, er det teoriens utsikter som vektlegges. Dette innebærer at jeg, i denne omgang, er mindre opptatt av å benytte eller belyse én enkelt teori eller metode på noe uttømmende vis. Hensikten er snarere å utlede ulike tilnærminger ormemotivene kan kontekstualiseres gjennom.

Begrepet *kognitiv* dukker opp gjentatte ganger. Dette benyttes om menneskers tilegning av kunnskap gjennom sanser og måten erfaring og inntrykk innrettes på (se f.eks. Boyer 1993a, 1993b:130-133; Keesing 1993:108-109). Jeg vektlegger representasjoner, og da hovedsakelig de som kan omtales som symboler. *Symbol* forstås som et uttrykk for en idé, tro, handling, verdi eller lignende. Et symbol kan også inneholde kombinasjoner av disse. Typisk oppstår symboler i tilfeller der konseptuelle representasjoner er utilstrekkelige og må utfylles. Symbolske representasjoner er følgelig symbolske fordi de ikke kan forklares når de skapes (Boyer 1993a:4; Sperber 1975:113).

Philippe Descola (2013) problematiserer den naturalistiske ontologiens fremtredende rolle i antropologiske tolkningsmodeller. I denne forstås mennesker og ikke-mennesker som noe med tilsvarende ytrer, bestående av atomer, men med ulik indre essens. Dette skillet kommer klart til uttrykk i oppfatninger om et dikotomisk skille mellom natur og kultur. I løpet av moderne periode har perspektivet stort sett festet seg som tolkningsramme, også i forskningens anskuelser av ikke-vestlige og fortidige mennesker. Ved å synliggjøre et vidt spenn alternative ontologier, der klare fellestrekk gir seg til kjenne på tvers av alle verdens hjørner, modellerer Descola tre ytterligere ontologier: analogisme, animisme og totemisme. Samtlige vil kunne bidra til å nyansere studiens ormemotiver, men forbigås i denne omgang. Jeg nevner dem her først og fremst som mulige tilnærminger til fremtidige undersøkelser. Det er imidlertid verdt å

merke seg at Descola (2013:48-56) selv setter naturalismens opphav til romertid. Gjennom utbygging av byer, kultivering av jord og avskoging, oppsto et skille mellom inn- og utmark og det domestiserte og det ville.

3.1: Kognitiv teori

I kapittel 2 viser jeg til Jones' (2000) arbeid. Dette plasserer dragen i en global, tidsmessig altomspennende, ramme. Følgelig skal vesenets tilblivelse, utbredelse og årsak forklares. Tilnærmingen kan imidlertid oppfattes som mangelfull ettersom Jones' egne dragekriterier trumfer en stor del av det kjente materialet fra antikken og Nordens jernalder. Utvalget hevdes like fullt å speile et menneskelig, kognitivt «drageinstinkt» og bygger på en slags modularitets-teori (se f.eks. Fodor 1983), med mønstergjenkjenning som en viktig forutsetning (Jones 2000: 55-60). Til tross for hypotesens problematiske aspekter er Jones' (2000:76) merknad om menneskets dyptrekkende fascinasjon for drager høyst synlig gjennom fabeldyrets bestandighet i myter og folketro (for et stort antall eksempler, se Watkins 1995). Der Jones (2000:4) lar seg avlede av sin postulerte kobling til et forestilt fjernt overlevelsesinstinkt, forårsaket av slanger, rovfugler og kattedyr, er det heller ormemotivenes bestandighet jeg vil utheve. Dette kan, slik Jones foreslår, belyses gjennom kognitiv teori. For å sammenfatte hva dette er og hvorfor det er relevant for studier av ormesymbolikk, vil jeg kort gjennomgå noen grunnleggende diskursbidrag.

Ferdinand de Saussures (1959[1916]) teori om menneskers underbevisste bruk av lingvistiske lovmessigheter utheves av mange som et innflytelsesrikt arbeid for igangsettelsen av strukturalismen (se f.eks. Burke 2008:36-37; Green 2008:69-71; Johnson 2010:93-95; Olsen 1997:179; Trigger 2006:463). Kort oppsummert, uthever Saussure (1959[1916]:65-100) sammenhengen mellom språk og tegn. Han stiller en forutsetning om semiotikk—studiet av tegn—som et viktig utgangspunkt. Tegn og språk styres av en slags intuitiv grammatikk. Forholdet mellom disse danner grunnlaget for en mulig synliggjøring av den underliggende strukturen som styrer menneskers bruk og oppfattelse av verden. Dette kan for eksempel avdekke hvordan mennesker i jernalderen tenkte eller kommuniserte gjennom symbolikk. Knappe femti år etter den posthume utgivelsen av Saussures bok, videreutviklet Claude Lévi-Strauss (1963) teorien til å omfatte kulturbegrepet (for en god redegjørelse for kulturbegrepet, se Descola 2013:72-85). Lévi-Strauss argumenterer blant annet for hvordan en strukturalistisk tilnærming til myter kan avdekke likheter på tvers av store romlige og temporale avstander. Ved å betrakte mytenes helhet—det vil si alle myter som deler hovedtrekk—kan en overordnet betydning avdekkes. Lévi-Strauss' (1963:228) strukturalistiske formel vil følgelig kunne

Kapittel 3: Å fange orm uten oksehode – Teoretisk rammeverk og metodisk tilnærming

redegjøre for antropologiske, så vel som psykologiske, aspekter ved bruk av symbolikk. I mange tilfeller kommer disse frem gjennom motsetninger, for eksempel ved at variantene er symmetriske, men at detaljene er invertert (f.eks. ved at en kvinnelig protagonist i én variant, er en mann i en annen). Lévi-Strauss (1966:9-10) påpeker hvordan mennesker «tenker gjennom dyr» og har hatt en avgjørende rolle for symbolikkstudier, spesielt innenfor Nordens dyrestil (for noen eksempler, se Domeij 2004; Hedeager 2004; Jennbert 2004; Kristoffersen 1995, 2000, 2010; Pedersen og Kristoffersen 2018).

Kort tid etter Lévi-Strauss' gjenoppliving av strukturalismen, publiserte antropologen Dan Sperber (1975) sine innvendinger mot en semiotisk tilnærming. Han hevder at mytisk symbolikk enten må være et undersystem av språk eller at det må være et eget system med et eget språk. Det første forholdet medfører at ytterligere refleksjon er unødvendig: Et gitt symbolsk uttrykk kan like gjerne forenkles ved at budskapet formidles i klartekst (Sperber 1975:7). Selv fremsetter han semantiske tester der en påstand artikuleres forholdsvis likt i to eller flere setninger, mens betydningen varieres gjennom grammatikk og syntaks. Tilnærmingen har til formål å avdekke hvorvidt symbolikken kan parafraseres og om den dermed kan oppfattes som semiotisk analytisk tilgjengelig. Han kommer raskt frem til at symboltolkning er kontekstuellet betinget og at utbytting av visse parametere forandrer utfallet av tolkningen. Symbolene viser seg imidlertid å være utilgjengelige på et semantisk plan. Dette er årsaken til at Sperber (1975:113) forkaster semiotikkens anvendbarhet. Likt som Lévi-Strauss, oppfatter også Sperber (1975:73-79) likheter mellom forskjellige sosiale gruppers myter og hvordan inversjon ofte forekommer. Samfunn med ulik symbolikk kan virke fjernere fra hverandre på overflaten enn det de egentlig er. Viktig for teorien Sperber (1985) senere kom til å utarbeide, som jeg snart skal forklare inngående, er en observasjon om hvordan fortellinger satt ut i muntlige samfunn straks mister momenter og får nye, avhengig av kulturens preferanser. Gjennom denne prosessen etablerer de på sikt bestandighet og blir til legender og myter. Sperbers (1975:136-137) endelige hypotese er at individer skaper symboler gjennom en generell mekanisme og læringsstrategi. Dette gjøres ved at de ser etter de best egnede systematiske og sammenhengende settene informasjonen kan bearbeides på. Sperber (1975:140) hevder derfor at de symbolske egenskapene Lévi-Strauss avdekket er kognitive og ikke semiotiske.

Antropologisk kognitiv teori fikk etter hvert mye oppmerksomhet inn mot 90-tallet. En utbredt oppfattelse blant motstanderne var hvordan visse kulturelle fenomener og prosesser ikke er bundet av psykologiske aspekter. Jordbruk er for eksempel avhengig av økologiske faktorer og teknikk. Pascal Boyer (1993a:9-10) svarer med at øvrige kulturelle fasetter, som

symbolikk, like fullt kan oppfattes som konstruert gjennom kognitive prosesser. Roger Keesing (1993:93) oppsummerer flokene med at motstanderne helst søkte seg mot en fortolkende tilnærming uten empirisk eller vitenskapelig gransking. Forkjemperne, på den andre siden, underholdt premisset om en psykologisk, kognitiv forklaring på sammenhengene. Som Boyer (1993a:12-13) og Scott Atran (1993:49) påpeker, er det skeptiske, fortolkende holdepunktet dårlig utstyrt til å redegjøre for forholdet mellom et abstrakt, kulturelt nivå (symbolikk) og det som faktisk utøves gjennom bevisst kommunikasjon og handling av kulturens medlemmer. Dersom forståelsesrammen for mentale strukturer allerede er fastsatt, blir reglene for atferd redusert til en deterministisk typologi. Konsekvensen er en statisk modell som på et lite tilfredsstillende vis forsøker å forklare bruk og spredning av symbolikk mellom individer og kulturer. Kultur utgjør ikke kun summen av all bevisst menneskelig tankevirksomhet og resultatene dette fører med seg. Kultur er også utfallet av samspillet mellom psykologiske, kognitive forutsetninger og eksterne, fysiske omstendigheter (Atran 1993:66-67; Bloch og Sperber 2005:146-154). At dette samspillet i noen tilfeller fører til tilsvarende mønstre på tvers av store romlige og temporale avstander, som med dannelse og bruk av ormemotiver i antikken og Nordens jernalder, nødvendiggjør utformingen av en relevant forklaringsmodell.

3.2: Orm på hjernen – Epidemiologi av representasjoner

Som jeg viser, oppfordret et knippe antropologer til utformingen av kognitive forklaringsmodeller. Sperbers (1985) *epidemiologi av representasjoner* utgjør et slikt teoretisk rammeverk. Perspektivet tar utgangspunkt i hypotesen om menneskets kognitive mottakelighet for kultur og innledes med en henvisning til epidemiologi slik folk flest forstår begrepet. Kort forklart er *epidemiologi* vitenskapen om menneskelige organismers mottakelighet for sykdom. Der den sistnevnte tilnærmingen redegjør for distribusjon av sykdom, kan epidemiologi av representasjoner vise hvordan kulturelle uttrykk sprer og fester seg (Boyer 2001:46-47). Før jeg går løs på en beskrivelse av dette, er det viktig å påpeke hvordan Sperber (1985:76-77) forstår representasjonsbegrepet. En gjenstand er en representasjon **av** noe, **til** en gitt mottakers informasjonsbehandlerredskap. Fordi det i denne sammenhengen er mennesker som betraktes, kan redskapet være menneskehjernen. Representasjoner kan være **av** hva som helst. De kan til og med være representasjoner av representasjoner. Disse kan være håndfaste og eksistere på bestemte plasser til bestemte tidspunkt, som for eksempel billedsteiner. Representasjoner eksisterer imidlertid innenfor to kategorier: offentlige og mentale. Sperber gir to eksempler på offentlige representasjoner: en oppskrift fra en kokebok og eventyret om Rødhette. Forutsatt at eksemplene er skrevet ned og leses, eller formidles muntlig til en

Kapittel 3: Å fange orm uten oksehode – Teoretisk rammeverk og metodisk tilnærming

mottaker, prosesseres disse signalene av menneskehjernen. Dermed dannes en mental representasjon. Etter at denne prosesseres av hjernen, blant annet gjennom hukommelsen, modifiseres representasjonen. Den kan deretter overføres videre i sitt nye uttrykk.

Hos en gitt sosial gruppe er det mulig å oppfatte hvordan noen representasjoner kun underholdes av enkelte individer i få sekunder. Deretter forsvinner de helt. I andre tilfeller inntar derimot representasjonene hele befolkninger over flere generasjoner og blir til det mange oppfatter som kultur. Representasjonene som overføres sakte kan kalles tradisjon og er gjennom sykdomsanalogien sammenlignbare med endemier (sykdom som stadig dukker opp gjentatte ganger, men er begrenset til ett område). Representasjoner mer typiske for moderne kulturer sprer seg raskt og kan kalles moter. Disse er sammenlignbare med epidemier (Sperber 1985:74). Kulturelle representasjoner skiller seg fra sykdommer ved at de stadig forandres. Epidemiologi av representasjoner har derfor til formål å forklare hvorfor noen representasjoner oppretter en forholdsvis stabil form (se også Atran 1993:60-63; Bloch og Sperber 2005:150; Boyer 2001:45)—som for eksempel dragen. Dette forekommer gjerne når representasjonen er utvekslet mange nok ganger mellom et stort antall ledd og følgelig eksisterer i utallige varianter, både mentale og offentlige. Teorien kan i tillegg undersøke årsaksbestemte forbindelser mellom mentale og offentlige representasjoner. Forbindelsene manifesteres ved at individer forandrer på sine fysiske omgivelser gjennom å skape nye offentlige representasjoner av de mentale. Disse kan deretter nå frem til nye individer og påvirke dem til å danne ytterligere representasjoner—og så videre. Prosessen kan fortsette i det ubestemmelige.

Sperber (1985:83-87) uthever også at mennesker kan danne mentale representasjoner av egen mental tilstand og dermed danne et eget metaspråk. Dette er av betydning for læring og kan illustreres gjennom hvordan mennesker lagrer delvis eller fullstendig misforstått informasjon, kanskje for å nøste opp i den på et senere tidspunkt. Slike metarepresentasjoner forblir i noen tilfeller defekte og kan manifesteres som «mystisk kunnskap» eller «overtro». Også disse representasjonene kan spres videre og oppnå bestandighet. Ifølge Sperber er riktignok formelen for vellykkethet her gjerne at representasjonene delvis korrelerer med kulturens empiriske forståelsesramme. De er gjerne nært tilknyttet øvrig godt etablert leksikalsk kunnskap, samtidig som at de aldri kan få noen fullstendig forklaring eller tolkning. Boyer (1996, 2000:195-201, 2001:64-71) uthever antropomorfisme som et typisk eksempel på en slik sammenheng. Ved å forstå dyr, guder eller naturkrefter gjennom menneskelige rammer, tillegges de kvaliteter som gjør dem ontologisk tilgjengelige. Følgelig er fortellinger, myter og—for denne oppgavens anliggende—drager ideelle gjenstander for menneskelig hukommelse. Dette kommer særlig tydelig frem i dragens nære slektskap til slanger. Ormemotiver og

-forestillinger fra jernalderen kan dermed anskueliggjøre hvordan menneskene har oppfattet, tenkt og husket visse aspekter ved sin egen samtid.

Fredric Bartletts (1995[1932]:63-94) eksperiment med overleveringer av et nordamerikansk folkeeventyr kan underbygge mange av de omtalte sammenhengene. Her fikk et utvalg subjekter først lese eventyret. Deretter, med varierende tidsintervaller, skulle de gjengi fortellingen. I tilfellene der samme individ formidlet eventyret mange ganger over kort tid, oppnådde fortellingen raskt en stabil variant. Dersom deler av fortellingen favnet subjektets egne holdninger og interesser, bidro dette til ytterligere nøyaktighet. På den andre siden, førte større pauser mellom gjenfortellingene til større endringer, typisk ved at fortelleren inkluderte flere detaljer og stilmessige trekk fra eget miljø. Her fantes dessuten en økende trang hos fortelleren til å forklare disse aspektene. Ved lange nok pauser ga gjengivelsene inntrykk om at detaljene kunne varieres i det uendelige. Et lignende forhold kan oppfattes ved å sammenligne den slaviske *Nestorkrøniken* og den norrøne *Qrvar-Odds saga*. Visse episoder, som *Qrvar-Odds* (se 4.2.3) eller Olegs skjebne, er praktisk talt den samme. Der den slaviske varianten er mest opptatt av historiske begivenheter i austerveg, er *Qrvar-Odds saga* mer nitid med fortellingens vestnordiske tradisjoner, deriblant beskrivelser av *seiðr* (Melnikova 2003:71-80).

Epidemiologi av representasjoner nevnes sjelden i tilknytning til arkeologi. David Wengrow (2011) kritiserer teoriens manglende vurdering av teknologisk innvirkning. Med utgangspunkt i Mesopotamia, ca. 4000 f.Kr., bemerker han hvordan visse fantasifulle motiver ser ut til å ha spredd seg til Egypt og, en del senere, Kreta. For Wengrow virker det imidlertid langt mer sannsynlig at det dreier seg om sylindrestempler (se f.eks. Matthews 2009:440-441) enkle motivoverføring. Snarere enn at mottakerne oppfattet motivene på noe vis som krever eller tillater en kognitiv forklaringsmodell, kan det rett og slett dreie seg om tankeløs overføring gjennom kopiering. En slik innvending fatter seg i liten grad ved simultane vekselvirkende omstendigheter, som for eksempel utfyllende muntlige tradisjoner eller motiver som i hovedsak gjengis gjennom en kunstners løsrevne redskap—kanskje en meisel eller pensel. Jeg vil derfor hevde at oppgavens utvalgte ormemotiver står utenfor noen slik kritikk. Selv i tilfellene der disse er stemplet eller støpt (se 4.1.9), kan utformingen hevdes å være et områdespesifikt uttrykk med egne spissfindige trekk.

3.3: Mellom teori og metode - Materialitet

I løpet av 2000-tallet har studier av materiell kultur i større grad enn tidligere uthevet tingenes egen essens. Fra antropologiens og arkeologiens side er det i sammenheng med dette utarbeidet et perspektiv ofte omtalt som *materialitet*. Perspektivet kan anses som et teoretisk rammeverk,

men utgjør først og fremst en slags metodisk tilnærming til gjenstandsstudier. Daniel Miller (2005), en av fanebærerne for perspektivet, trekker mye på Alfred Gell (1998) og Brian Latour (1999:24-79, 174-215) når han vektlegger et underbevisst samspill mellom mennesker og ting. På samme vis som at folk produserer og former gjenstander, kan også gjenstandene hevdes å påvirke folk, uten at dette alltid er like åpenlyst. Samspillet har, inntil tusenårsskiftet, havnet i skyggen av gjenstandenes umiddelbart tilgjengelige ytre kvaliteter. Ved å betrakte tingenes *agency*, eller virkningskraft (Rogan 2011:317), er det mulig å oppfatte hvordan menneskeskapte ting brått oppretter sin egen kurs—mange ganger helt uavhengig av skaperens intensjoner. Miller bruker blant annet lovverk som eksempel og påpeker hvordan disse, på sikt, hovedsakelig opprettholder og tjener sine egne fastsatte formål. Det kan for eksempel være svært vanskelig for individer å endre på et godt etablert lovverk.

Miller definerer materialitet gjennom et flyktig begrep om *immaterialitet*. Dette er en årsak til at han, sammen med et knippe øvrige antropologer, kritiseres av Tim Ingold (2007a, 2007b). Ingold etterlyser en konsis definisjon og argumenterer dessuten for en mer bokstavelig tilnærming. Denne dreier seg om gjenstandens råmateriale: hva den består av, og hvordan sammenhengen mellom råmaterialet og gjenstandens utforming kan ha virket inn på hverandre. Ingolds innlegg besvares av Miller (2007), Christopher Tilley (2007), Carl Knappett (2007) og Björn Nilsson (2007). Innspillene har alle litt ulik nyansering av hva materialitet er, men fremsetter en felles oppfattelse om at samtlige punkter kan fremkalle gode resultater. Som Knappett (2012) konkluderer med i en syntese av materialitetsdiskursen inn mot forrige tiår, forstås dermed perspektivet litt ulikt avhengig av forskerens faglige bakgrunn og miljø. Selv inntar jeg en forståelse tilsvarende Chris Gosdens (2005:193-196) og Elizabeth DeMarrais' (2004:13). Disse kombinerer Millers og Ingolds synspunkter. Dermed innlemmes både gjenstandens virkningskraft og ytre egenskaper, som for eksempel råmateriale og plassering i landskap. Ing-Marie Back Danielssons (2015) analyse av svenske runesteiner og Howard Williams *et alium* (2015:1-17) sammenligning av tre- og steinkors illustrerer hvordan materialitet kan avdekke godt skjulte nyanser.

3.4: Hann lét færa orminn til elds⁴ – Metode og fremgangsmåte

I det følgende vil de to uthevede rammeverkene operere litt ulikt. Jeg fremsetter epidemiologi av representasjoner (Sperber 1985) som en teori for kulturell overføring. I denne teorien finnes også et forslag om hvordan og hvorfor motiver og motivenes symbolikk stadig endres, samtidig som at de opprettholder en bestandighet—kanskje motivets kjerne. Jeg vil hevde at dette er

⁴ «Han lot føre ormen til ilden» (*Sagan af Haralds harðráða* 60, i *Heimskringla*; min oversettelse).

tilfellet for ormemotivene som ser ut til å opptre i mange ulike områder og perioder. Oppgavens problemstilling tar for seg en mulig sammenheng mellom ormemotiver og -forestillinger fra antikken og Nordens jernalder. Jeg undersøker dessuten motiver som finnes representert på tvers av store geografiske avstander. Epidemiologi av representasjoner danner derfor grunnlaget som kobler de ulike områdenes og periodenes ormemotiver sammen. Perspektivet brukes dermed til å anskueliggjøre hvordan sammenhengene kan forklares og oppfattes. Dette gjennomføres ved at jeg skisserer to mulige påvirkningssekvenser, i kapittel 6, som kan være med på å nyansere motivenes symbolske meningsinnhold.

I tillegg til ormemotivenes symbolikk tar jeg også fatt i deres funksjon. Her vektlegger jeg hvordan motivene kan oppfattes på sine respektive gjenstander, og hvilke kontekster gjenstandene opprinnelig befant seg i. Materialitet inkluderes derfor som et supplerende perspektiv. Back Danielssons (2015) nevnte studie av svenske runesteiner observerer hvordan mange av disse inngår i tydelige sammenhenger med øvrige monumenter i landskapet. Spesielt runesteinenes tilknytninger til gravhauger utheves. Til forskjell fra Back Danielssons materiale er primærmaterialet i min studie sjelden avdekket og bevart *in situ*. Dette innebærer at det ikke besitter de samme forutsetningene for en slik betraktning. Jeg vil likevel påpeke hvordan de ulike mediene og materialets forestilte kontekster påvirket gjenstandenes og motivenes funksjoner i jernalderen. For eksempel kan steinskulpturene hevdes å utgjøre offentlige monumenter, mens Osebergvogna kanskje ble brukt i et mer privat henseende der kun samfunnets øverste sjikt var representert. En slik kontekstualisering vil følgelig kunne anskueliggjøre valg av råmateriale samt monumentenes utforming og plassering. Den kan dermed belyse ormemotivenes funksjon. Materialitet vil kort figurere i kapittel 5.4 før perspektivet innlemmes mer omstendelig i kapittel 6. Det benyttes imidlertid ikke på noe uttømmende vis der samtlige fasetter utforskes—for eksempel de ulike vinklene vogna kan oppfattes fra, rekkefølgen på motivene eller lignende. En slik studie kan avdekke nyttige fasetter, men krever en mer fokusert tilnærming enn det som er mulig å gjennomføre her.

Jeg anser et knippe tekster som verdifulle kilder til Nordens orme-forestillinger i jernalderen (se 1.3 og 4.2). Disse skal også undersøkes. Her speiler tilnærmingen metodiske forutsetninger demonstrert av blant andre John Hines (2008, 2011), John Moreland (2001) og Price (2019:9-10). Sentralt for arbeidet er en oppfattelse om at jeg som arkeolog kan forholde meg til litteraturen på samme sett som jeg forholder meg til fysiske levninger. Ved å betrakte tekstens relevante aspekter på et overordnet plan, sammen med det arkeologiske materialet og forbindelsene disse konstituerer, kan nye fasetter gi seg til kjenne.

Kapittel 3: Å fange orm uten oksehode – Teoretisk rammeverk og metodisk tilnærming

For å unngå at oppgavens arkeologiske og skriftlige materiale sammen fører til sirkelslutninger på et tidlig stadium, strukturerer jeg oppgaven etter prinsipper frembrakt av Andrén (1997:162-167). Dette innebærer at jeg først presenterer (kap. 4) og analyserer (kap. 5) ting og tekst hver for seg. Presentasjonen gjennomgår det arkeologiske materialet kronologisk. Dette gjelder både oppgavens primærmateriale samt sekundære støttemateriale. De skriftlige kildene presenteres i gruppene «*Beowulf*», «Sigurðrlegenden» og «Orm i øvrige skriftlige kilder med nordisk tilknytning». Med utgangspunkt i avgrensningens definisjon av normal og stor orm (1.3), plasserer jeg disse i tilsvarende grupper, «normal» og «stor», i kapittel 5, gjennom relative mål av motivenes respektive menneske- og ormefigurer (se 4.1 for metode). Det samme gjelder de skriftlige skildringene, men her på bakgrunn av ormenes beskrivelser. Forskjeller og likheter mellom ting og tekst drøftes etter at samtlige eksempler er undersøkt (5.6). Etter dette, presenterer jeg en oversikt over andre fagfellers tolkninger av de materielle ormerepresentasjonene (5.7). Med utgangspunkt i Ogdens (2013) omfattende syntese av antikkens ormemotiver og -forestillinger, lager jeg en modell av disse (5.8). Hensikten er å danne et konsist overblikk over et kyklopisk materiale. Modellen tilbyr dermed studien ytterligere knagger til videre refleksjon uten at materialet granskes inngående—det er det ikke plass til i denne oppgaven. Jeg drøfter deretter likheter og forskjeller mellom antikkens og Nordens ormemotiver (5.9). Gjennom kapittel 5 søkes med andre ord grunnstoff til å besvare prosjektets problemstilling. En uttømmende, assosiativ (Andrén 1997:173-176) tilnærming av typen her beskrevet, har dermed til hensikt å åpne ormemotivene for så mange kontekster som mulig og danner et solid grunnlag for videre drøfting i kapittel 6.

Kapittel 4: Þar kœmr hinn dimmi drœki fljúgandi⁵ – Presentasjon av materialet

I dette kapitlet følger beskrivelser av materialet. Det deles inn i to hovedgrupper: arkeologisk materiale (4.1-4.1.9) og skriftlige kilder (4.2-4.2.3). Hvert delkapittel innledes med en kort oversikt over relevant bakgrunnsinformasjon og fremgangsmåte.

4.1: Ormer i stein, tre og metall – Arkeologisk materiale

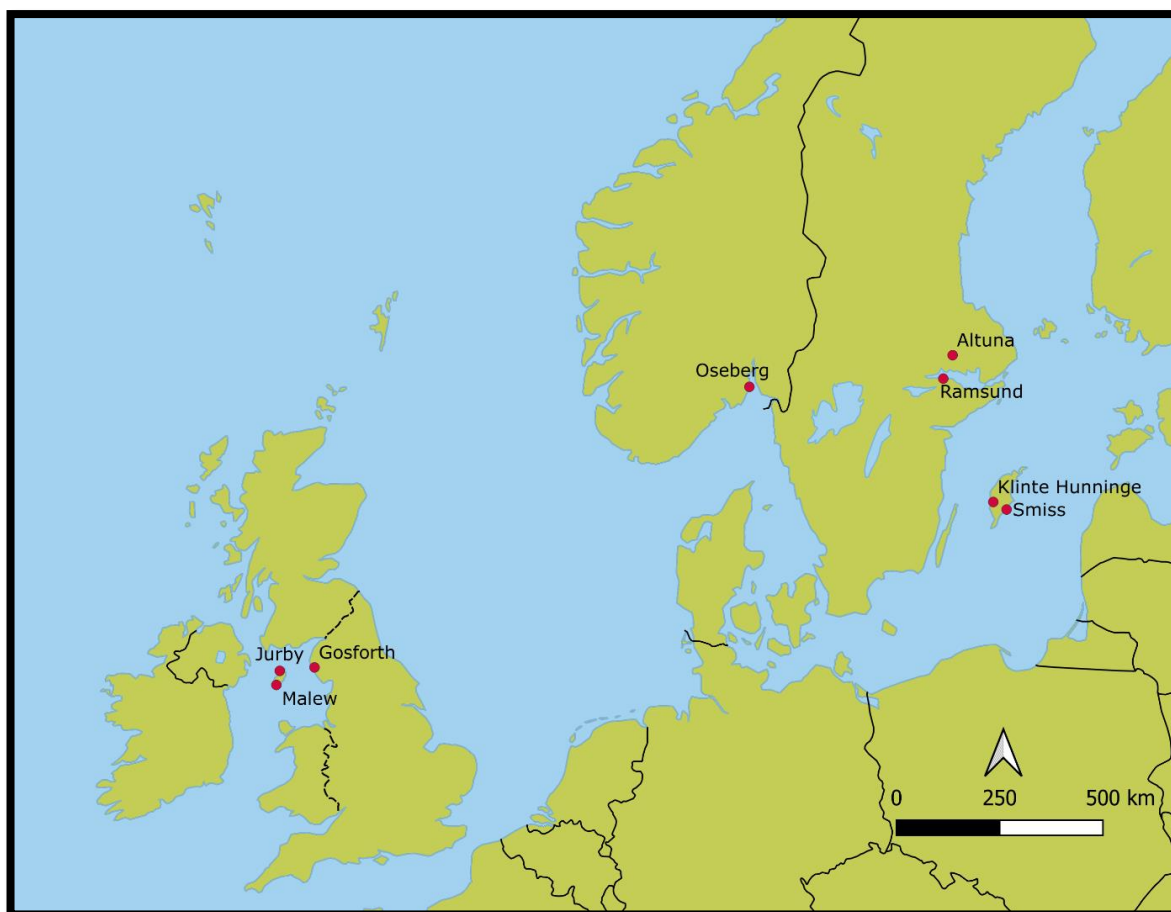
Det arkeologiske materialet er inndelt i to kategorier: primærmateriale og sekundærmateriale. Primærmaterialet er utgangspunktet for analysen i kapittel 5 og beskrives inngående. Gruppen består i hovedsak av steinmonumenter, men inkluderer også treskurdmotivet fra Osbergvognas fremre gavl. Utvalgets kriterier er beskrevet i delkapittel 1.2. Jeg gjentar kort: Ved at motivene gjengir orm og menneske sammen, er det mulig å få et inntrykk av hvordan de samspiller. Størrelsesforholdet mellom figurene kan dessuten måles. Dette gjøres med et opisometer—et kartografisk redskap som ved hjelp av et hjul kan måle krumme linjer. Jeg måler først menneskefiguren fra såle til isse. Deretter måler jeg ormene fra haletipp til snute. For å komme frem til antall menneskelengder, deler jeg ormens lengde på menneskets i hvert motiv. Målene gjennomføres på illustrasjoner eller fotografier av motivene og ikke på motivene *in situ*. De er dermed relative og omtrentlige. Det er heller ikke gitt at motivenes ulike ristere eller treskjærere hadde denne størrelsesmessige sammenhengen bevisst for seg mens de utformet figurene. Jeg hevder likevel at målene kan tilføre analysen en nyttig nyanse (1.2).

Utenom korte betegnelser av materialets geografiske plassering (se også Figur 2), gjenstandstype og datering, presenterer jeg kun ormemotivene. Det henvises til publisert litteratur for ytterligere data. Gjenstandenes dateringer er relative og i noen tilfeller vide nok til å spenne flere århundrer. Jeg presenterer dem kronologisk etter tidligste årstall slik de fremstår i publikasjoner og/eller godt begrunnede forslag til justering fra nyere artikler.

Noen av gjenstandene inkluderer andre ormemotiver i tillegg til de som inneholder mennesker. Jeg beskriver noen av disse, men de er ikke gjenstand for analysen i kapittel 5. De innlemmes imidlertid i diskusjonen (kap. 6) dersom de er relevante.

Sekundærmaterialet tilbyr i denne studien kun supplerende data som kan nyansere ormemotivene ytterligere. Denne gruppa presenteres dermed som en kort oppramsing med snevre beskrivelser av de aktuelle motivene.

⁵ «Der kommer den dunkle dragen flyvende» (*Völuspǫ* 66; min oversettelse).

Figur 2 Spredningskart over primærmaterialet.

4.1.1: Smiss III

Smis (När) er sørøst på Gotland. Her fikk det rike billedsteinsmaterialet en tilvekst på 1950-tallet med Smis III (regnr. GFC10261; Lindqvist 1955:42-48). Billedsteiner gis gjerne spenn på opptil flere århundrer i dateringsforsøk (se f.eks. Lindqvist 1941, 1942; Nylén og Lamm 2003:171-172). Med denne steinen innvikles diskusjonen ytterligere på grunn av de spesielle motivene. Følgelig foreslås perioden 400-700 e.Kr. (Nylén og Lamm 2003:40-41, 191), med vekt på 600-tallet (Arrhenius og Holmqvist 1960; Pearl 2014:146).

På steinens øvre parti er et triskel bestående av tre ulike dyrehoder. Artsbestemmelse er vrient, men rovfugl, svin og slange/ulv er foreslått (Høilund Nielsen 2001:473-476; Lindqvist 1955:42; Pearl 2014:149; Peel 1999:18-19).

Figur 3 Smiss III, Fornsalen, Visby (foto: Mats Skare).

Dersom det første motivet er usikkert som ormerepresentasjon, gir det andre liten grunn til tvil. Her avbildes en sittende menneskefigur, med sprikende bein, forfra. Figuren har et hodeplagg, eller en frisyre, som har vært gjenstand for mye diskusjon, blant annet i forsøk på kjønnsbestemmelse (Hermodsson 2000 :113-115). I hver arm holder figuren en S-formet orm, gjengitt i profil. Ormenes hoder er vendt mot mennesket. Den ven-

stre ormen har åpen munn og er ikke representert med øye. Den høyre ormen har øye og ser i tillegg ut til å være lengre og slankere enn den venstre. De er henholdsvis ca. 1 og 1,25 menneskelengder lange.

4.1.2: Osebergvogna

Osebergmaterialet (regnr. C55000) fra Vestfold i Norge utgjør et av vikingtidens mest kjente og omdiskuterte. Det er publisert i fem bind (Brøgger et al. 1917, 1920; Brøgger og Shetelig 1927, 1928; Christensen og Nockert 2006). De mange ormerepresentasjonene herfra kan fint fylle en egen studie. Jeg konsentrerer meg imidlertid om motivet fra Osebergvognas fremre gavl (for omtale av hele vogna, se Christensen 1992:117-123; Grieg 1928:3-24; Shetelig 1920:26-46). Så vidt meg bekjent foreligger det ingen dendrodatering av selve vogna. På bakgrunn av resultater fra skipet, ca. 815-820 e.Kr. (Bonde 1997:199; Jensenius 2016:84), og gravkammeret, 834 e.Kr. (Bonde og Christensen 1993), virker siste halvdel av 700-tallet/tidlig 800-tall som et fornuftig forslag.

Figur 4 Osebergvogna (foto: Eirik Irgens Johnsen © Kulturhistorisk museum, Oslo – CC BY-SA 4.0).

Figur 5 Osebergvognas fremre gavl (etter Shetelig 1920:28 © Kulturhistorisk museum, Oslo – CC BY-SA 4.0).

På fremre gavl portretteres 20 ormer, 17 firebeinte skapninger, 2 fugler samt én menneskeskikkelse. Dette gir én orm per firebeint, fugl eller menneske. Den lengste ormen er ca. 1,1 menneskelengder. For det meste ser skikkelsene med bein ut til å kjempe mot ormer, men det finnes visse unntak. Noen eksempler er: hjørnet nederst til venstre eller øverst til høyre, der to firfotinger gleser etter hverandre. Det samme gjelder det lille firebeinte vesenet som tilsynelatende biter seg fast i menneskets bryst. Samtlige ormer avbildes ovenfra. De portretteres med to øyne og en prikk på snuta. Langs ryggene danner en rekke V-er trolig det som skal utgjøre sikksakkmønstre. (For beskrivelser av vognas øvrige flater og motiver, se f.eks. Brøggers omtale i Grieg 1928:14-21; Ingstad 1992:248-249; Nordeide 2015:208-211.)

4.1.3: Klinte Hunninge I (KH I)

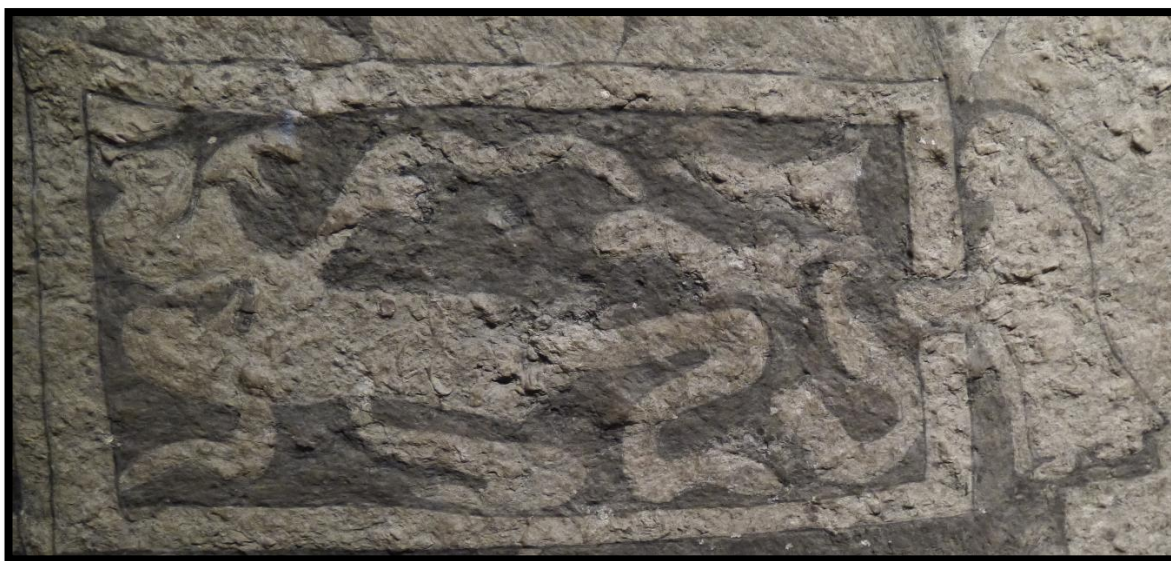
Hunninge (Klinte) finnes vest på Gotland. Her ble det avdekket en billedstein i forbindelse med åkerarbeid (regnr. GFC9286; Nylén og Lamm 2003:99). Lindqvist (1941:103-104; 1942:80-81) bestemmer steinen til C-typen. Dette gir en datering til perioden som tilsvarer sen vendeltid. Ferskere bidrag foreslår imidlertid en justering for C-steiner til vikingtid (Andrén 1989:291; Imer 2012; Wilson 1998).

Steinen har fem ulike billedpaneler. Jeg uthever kun det som presenteres like under skipet og bølgene, til venstre. Her oppfattes det som trolig utgjør en liggende menneskeskikkelse i et stengt rektangel (se Figur 7 for et nærbilde). Hodet er vridd slik at det fremstilles i profil. Resten av kroppen vises ovenfra. Personen omsvermes av båndformete figurer, her tolket som ormerepresentasjoner. Jeg teller totalt åtte ormer, men ristningene og tolkningene av disse er utydelige. På to av ormene, øverst i venstre hjørne, oppfattes åpne gap. Motivets lengste orm utgjør ca. 1,5 menneskelengder. I

Figur 6 KH I, Fornsalen, Visby (foto: Mats Skare).

tillegg til de nevnte figurene finnes et menneske på høyresiden av det innrammete panelet. Individet stikker noe som kan tolkes som en arm gjennom rammen.

Figur 7 Nærbilde av ormegårdspanelet på KH I (foto: Mats Skare).

4.1.4: Gosforth

Gosforth er en menighet i dagens Cumbria (historisk kjent som Cumberland), i Nordvest-England. Her ruver et enestående steinkors på St. Mary-kirkens gravlund (Figur 8). Korset er tidligst dokumentert i sin nåværende kontekst i 1799 og dateres tradisjonelt, på bakgrunn av innslag i Borrestil, til første halvdel av 900-tallet (Bailey og Cramp 1988:100-104). Monumentets høyde, samt forvitring av de øverste motivene, gir utfordrende studieforutsetninger. Jeg regner derfor William Collingwoods kyndige gjengivelse som svært betydningsfull (se Figur 9). Gosforthmotivene er gjenstand for en langtrekkende diskurs (f.eks. Bailey 1980:125-131; Berg 1958; Calverley 1883; Collingwood 1989[1927]:156-157; Ellis Davidson 1964:207; Wilson 1984:150). Ormemotivene kan deles inn i to grupper: motiver med stor orm (>2 menneskelengder) og motiver med normal orm (<2 menneskelengder).

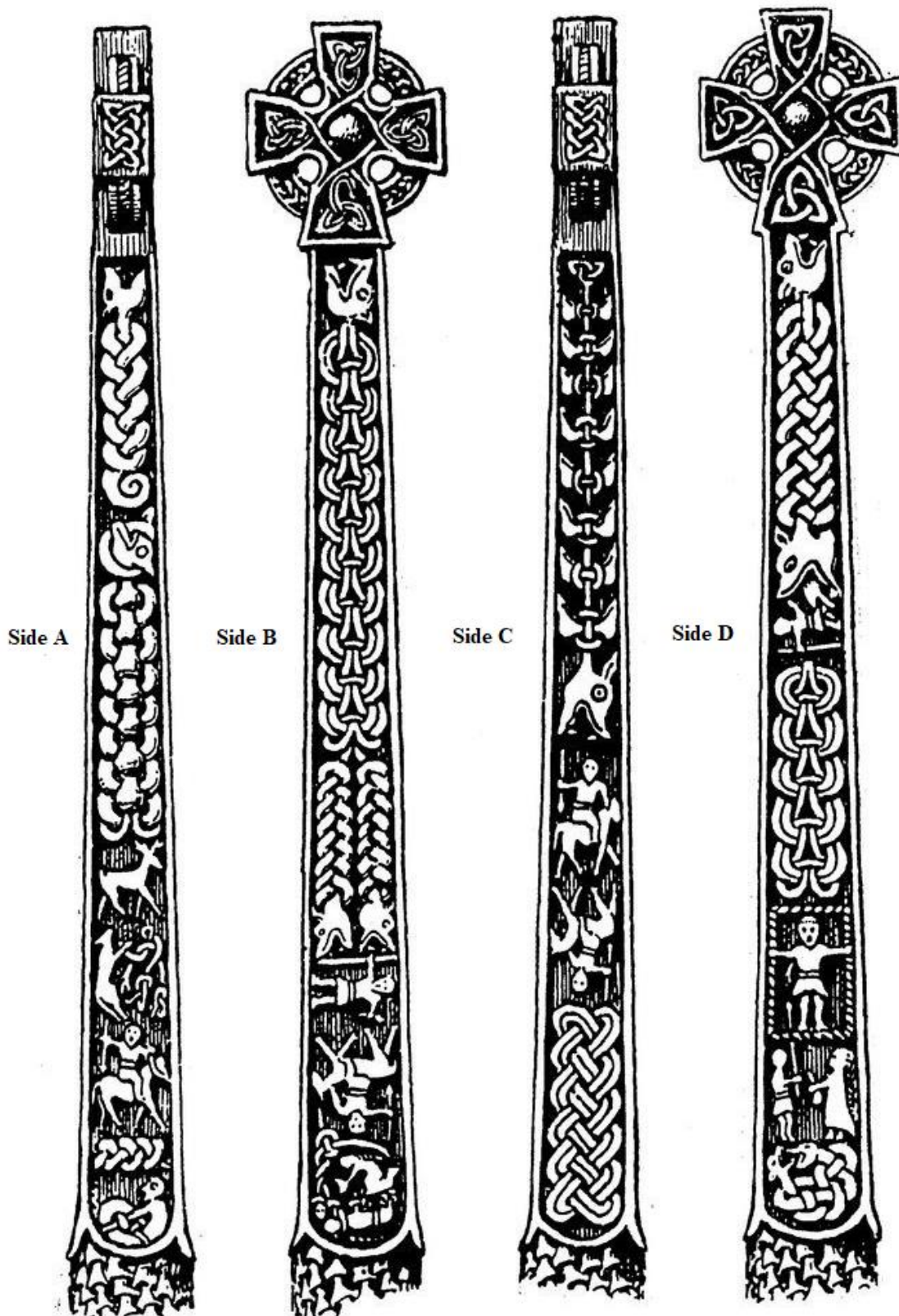
Den første gruppa representeres på korsets samtlige fire sider. Ormene har store hoder med gapende kjefst, tydelige øyne og spisse ører eller horn, alle i profil. Noen portretteres også med lange hoggtenner. Kroppene fremstilles i form av ulike kjedemønstre. På **side A** finnes to slike ormer. Her peker hodene oppover mot korsets topp. Ingen mennesker angripes. På **side B** fremstilles én orm og tre hoder (disse kan også tolkes som tre ulike vesener). Det største vender mot korshodet, mens to mindre ormehoder, hvert med egen nakke, glefser etter en menneskeskikkelse på korsstammen. Mennesket holder et spyd i den ene hånda og noe som kan minne om et horn i den andre. Denne ormen er den lengste på korset. **Side C** har én orm. Hodet vender nedover mot en rytter som holder et spyd. **Side D** har én orm med to hoder eller to sammenslyngete ormer. Det ene hodet peker mot korsets topp, mens det andre vender nedover mot et menneske med spyd. Det nedovervendte hodet representeres i tillegg med kløyvd tunge. Ormehod-

ene er like store som menneskefigurene. Unntaket er ormen med to hoder, der hvert hode omtrentlig utgjør et halvt menneske. Målt etter figuren som angripes av to hoder, varierer ormene i lengde fra ca. 2 menneskelengder, til 5. Disse blir imidlertid lenger om kjedene og knutene rettes ut.

Den andre motivgruppa finnes i tre scener. To av ormefigurene har naturalistiske proporsjoner og fremstilles henholdsvis sammen med et hundelignende dyr og en hjort på **side A** og sammen med to menneskefigurer nederst på **side B**. Ett av disse menneskene kan oppfattes som fastbundet. Kroppen er sammentrykt. Det som kan tolkes som bånd er tydelig markert ved nakken og rundt beina. Det andre mennesket kneler og holder noe som kan tolkes som en skål opp mot en slyngende orm. Ormens hode er plassert like over det immobile menneskets. Ormen er ca. 1,4 menneskelengder. Den siste representasjonen fremstiller to sammenslyngete ormer i kamp med hverandre nederst på **side D**.

Figur 8 Side B på Gosforth-korset (foto: Mats Skare).

Figur 9 Gosforth-korset. Side A peker i retning sør; side B, vest; side C, nord; side D, øst (etter Collingwood 1989[1927]:156).

4.1.5: Jurby

Jurby er en gammel menighet nordvest på Man. Her ble en korsskive (regnr. Kermode 93/Manx Cross 119) avdekket bak en treport på kirkegården (Kermode 1907:174-176). Korsskiven oppbevares og utstilles i menighetskirka. Typisk foreslås en datering til 900- (Acker 2013:57; Shetelig 1947[1918]:108; Wilson 2018:97, 163) eller 1000-tallet (Blindheim 1972:29; Düwel 1988; Margeson 1980:185-189).

Figur 10 Korsskiven fra Jurby, med uthevet ormemotiv (foto: Mats Skare; illustrasjon etter Kermode 1907:57).

Det aktuelle motivet kan kort oppsummeres ved at det avbilder et menneske som angriper en orm. Menneskefiguren står sammenkrøket mellom to bueformete linjer. Disse utgjør trolig en grop. Figuren holder et sverd som den stikker en S-formet orm med. Ormens lengde utgjør ca. 6,5 menneskelengder. Den er fremstilt i profil. Kermodes gjengivelse (Figur 10) viser tydelige hjørnetenner i henholdsvis over- og underkjeve. Ormen har et stort øye og noe som kan tolkes som horn eller ører på punktet like etter en bueformet remse bestående av topplinje og diagonale streker. Forutsatt at illustrasjonen er nøyaktig, kan remsen utgjøre en manke eller krans. Ellers består ormens kropp av doble streker, trolig konturlinjer. Mellom mange av disse finnes horisontale streker som danner rombefasonger. Her er jeg tilbøyelig til Kermodes (1907:175) egen tolkning om at disse utgjør steinristerens forsøk på å fremstille reptilskjell.

4.1.6: Malew

Malew er en menighet sør på Man, et kort stykke unna Castletown. Her ble en korsskive (regnr. Kermodé 94/Manx Cross 120) avdekket på bakken ved et av kirkegårdens hjørner (Kermodé 1907:176-177). Også denne korsskiven oppbevares i tilknyttet menighetskirke, noe bortgjemt i andre etasje. David Wilson (2008b: 62-63, 67), Shetelig (1947[1918]:108) og Signe Fuglesang (1991:89) oppfatter korsets nordiske stiltrekk. Der de to første ser Jelling-, ser den siste Mammenstil—sannsynligvis en følge av stilartenes kompliserte differensiering (se f.eks. Fuglesang 1991:83-84; Jansson 1991:272-274). Bestemmelsene gir uansett en datering til 900-tallet, formodentlig andre halvdel.

Figur 11 Korsskiven fra Malew, med uthevet ormemotiv (foto: Mats Skare; illustrasjon etter Kermodé 1907:57).

Motivet er tilsvarende Jurbykorsets og viser et menneske som angriper en orm. Malew-ristningen er imidlertid dårligere bevart. Dette innebærer færre synlige detaljer. Ormen bærer preg av enkelte modifikasjoner og ser ut til å tilsvare ca. 7 menneskelengder. Den nederste delen av kroppen omslynges av ranker. Hodet avviker tydelig fra Jurbykorsets. Hvorvidt dette er resultatet av en feilristning eller en tilsiktet variasjon er vanskelig å bedømme. Utfallet er en buttere snute med én tydelig hoggtann i overkjeven. På mange sett kan fasongen minne om et kvelerslangehode.

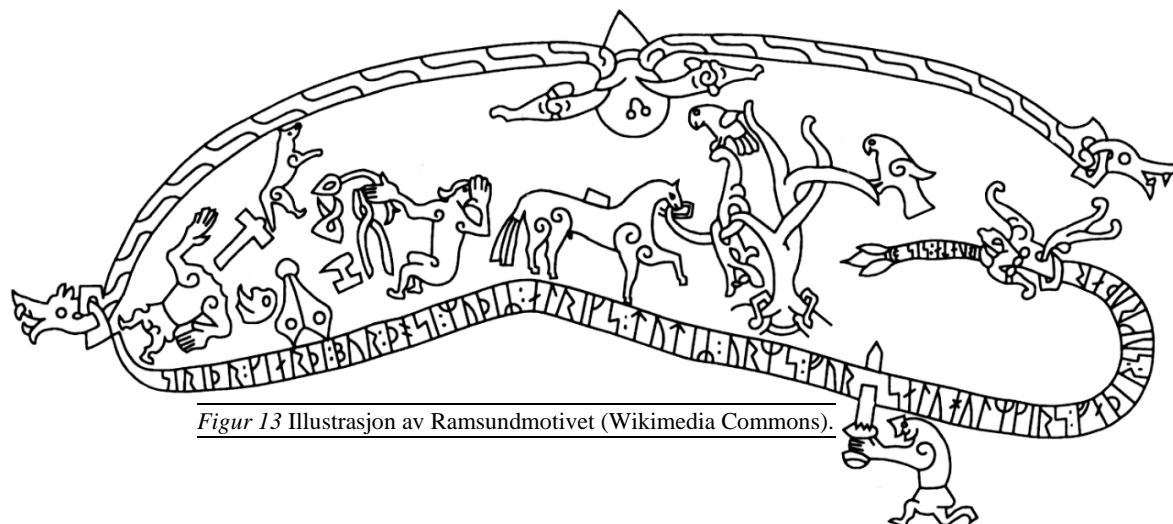
4.1.7: Ramsund

Ramsund ligger i Øst-Sveriges Södermanland. Her finnes en bergristning (regnr. Sö 101) med en stor mengde motiver (se f.eks. Acker 2013:58-60; Bertelsen 2015; Margeson 1980:191-194; Ney 2017:196-203). Ristningen har også runer. På grunn av figurenes lårspiraler og treets rankeaktige greiner foreslås Ringerikestil og en datering til ca. 1025 e.Kr. (f.eks. Ney 2017: 196; Wilson og Klindt-Jensen 1980:139; se også Gräslund 2006b:130).

Figur 12 Ramsundberget. Fargetonen er manipulert for å fremheve motivet (foto: Mats Skare).

Ormen utgjør bokstavelig talt rammen for et knippe scener (Figur 12 og 13). Jeg konsentrerer meg om den som direkte involverer menneskefigurens angrep på ormen. En kraftig person med vesentlig større arm (kun én er synlig) enn bein avbildes i profil. Personen gjennomborer ormen med et sverd. Ormen er svært lang og ser ut til å være satt sammen av tre ledd. Tre til fem ulike hoder kan oppfattes. Jeg foreslår et slags hovedhode til høyre i komposisjonen. Dette har en rankeaktig krans (eller gevir), skjegg og noe som kan oppfattes som en lang utstikkende tunge. Hodets tenner er ikke umiddelbart synlige. Det finnes imidlertid antydning til noe som kan minne om en tann like under snuta. De øvrige hodene er plassert som terminaler i det mellomste og det avsluttende leddet. Mindre tydelige, men mulige, hoder kan oppfattes i festepunktet mellom andre og tredje ledd midt på den øverste delen av kroppen.

Figur 13 Illustrasjon av Ramsundmotivet (Wikimedia Commons).

Lise Bertelsen (2015:11-13, 24-25) foreslår at dette kan være en maske—et kjent motiv fra vikingtid (f.eks. Fuglesang 1991:102; Näsman 1991:244; Pentz 2019; Price 2019:129; Rosengren 2010). De sikrere gjenstående hodene avviker noe fra hverandre. Hodet lengst til venstre har små ører eller horn, mens det øverste til høyre er nakent. Begge har skarpe tenner. Til forskjell fra hovedhodet ser disse ut til å være festet til ormekroppen med en kjetting-lignende mekanisme. Nederste del av kroppen er fylt med runeinnskrift. Øverste del er fylt med S-bord—trolig et forsøk på å gjengi reptilskjell. Inkludert alle leddene utgjør ormen ca. 16 menneskelengder.

4.1.8: Altuna

Altuna kirke ligger i Øst-Sveriges Uppland. På kirkegården, like ved kirkens inngang, finnes en billedstein med runer (regnr. U 1161). Tre av sidene er ristet. Jeg beskriver det nederste motivet på monumentets vestsida (Figur 14). Steinens foreslåtte datering er ca. 1000 (Graham-Campbell 2013:165) eller 1050 e.Kr. (von Friesen 1924).

Øverst i scenen står en menneskefigur, avbildet forfra, i noe som ligner en båt med et ror. Figuren holder en hammer i høyre hånd, mens venstre arm fortsetter ned fra båtens ripe i en avlang anordning. Denne passerer figurens fot som ser ut til å stikke ut gjennom båtens skrog. På anordningens endepunkt presenteres en hektisk komposisjon: En ormeligende skikkelse med åpent gap, stort øye og det som kan tolkes som 4 tentakler—eller et forsøk på å avbilde en umåtelig mengde kveiler—biter etter en krokliggende sak med to tydelige spisser. En forestilt tredje spiss er dekket av noe som kan ligne et kjøttstykke. Det er vanskelig å vurdere start- eller

sluttpunkt på ormen, men målt fra haletippen, som begynner ved roret, til snuta, får jeg ca. 3,5 menneskelengder—ved å legge til de fire øvrige tentaklene får jeg totalt ca. 7 menneskelengder.

Figur 14 Altunamotivet (foto: Mats Skare).

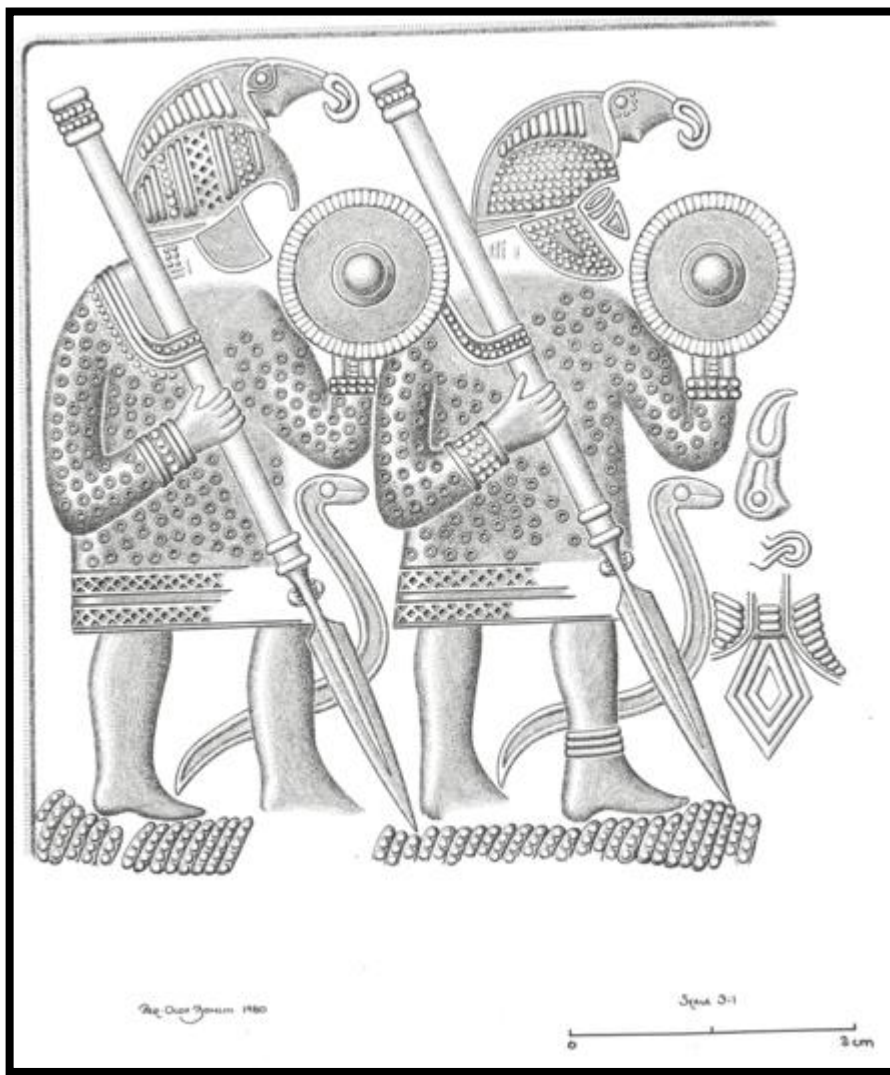
4.1.9: Sekundærmateriale – Tre- og metallgjenstander

Jeg minner om oppgavens kriterier for ormemotivutvalget i kapittel 1.2 og skyter inn at jeg slutter meg til mange tolkninger av dyrehoder som ormehoder (se f.eks. Gräslund 2003; Kalmring og Holmquist 2018). Det er imidlertid vanskelig å komme frem til disse slutningene uten en utpreget *ad hoc*-tilnærming. En mulig fallgrube er at undersøkeren må involvere seg selv i større grad ved å definere trekkene som skal tilfredsstilles for å kvalifisere ormehodene. Dette kan medføre en forskyvning der den søkte oppfattelsen fra jernalderen havner i skyggen av moderne forestillinger. Disse kan aldri fjernes fullstendig, men denne oppgaven tilstreber et forsøk ved å kun inkludere gjenstander der ormene representeres med full kropp.

For å danne et godt utgangspunkt for sekundærmaterialet, tillater jeg meg å strekke oppgavens bakre grense til senromersk jernalder. Her henviser jeg til ormeringer og -armbånd av gull, typisk forbundet med et sør-skandinavisk elitesjikt (f.eks. Jensen 2003:432-447; Reiersen 2018). Fra tidsrommet mellom ca. 300 og 450 e.Kr. finnes enkelte sverdslirer i tre fra Nydam med utskårne ormefigurer (f.eks. Rau 2008:163-166). Noen figurer er også av metall

(f.eks. Jørgensen og Rieck 1997:8-9). Fra tida etter ca. 450 e.Kr. (Axboe 2007:76) finnes et knippe brakteatmotiver med figurer Karl Hauck tolker som ormer. Disse er i hovedsak representert gjennom D-brakteater, men Hauck (1977:165-167) identifiserer en håndfull forgjengere også på A-, B- og C-brakteater. Av gjenstander med dyrestil viser jeg til en ryggknappspenne, med tydelige S-formete ormer, fra Kitnæs i Danmark (regnr. 18/66). Denne

stammer trolig fra en overgangsfase til stil I (Haseloff 1981:236-241). Fra vendel- og vikingtid forekommer spenner og smykker som utgjør én orm (f.eks. regnr. SHM 120466; se også Rundkvist 2003; Ørsnes 1966:144-145). Et av de mest kjente er et hengesmykke i gull, fra Hoen (regnr. C728; se Fuglesang 2006a :93-96, 2006b:225-226), med diverse andre paralleller

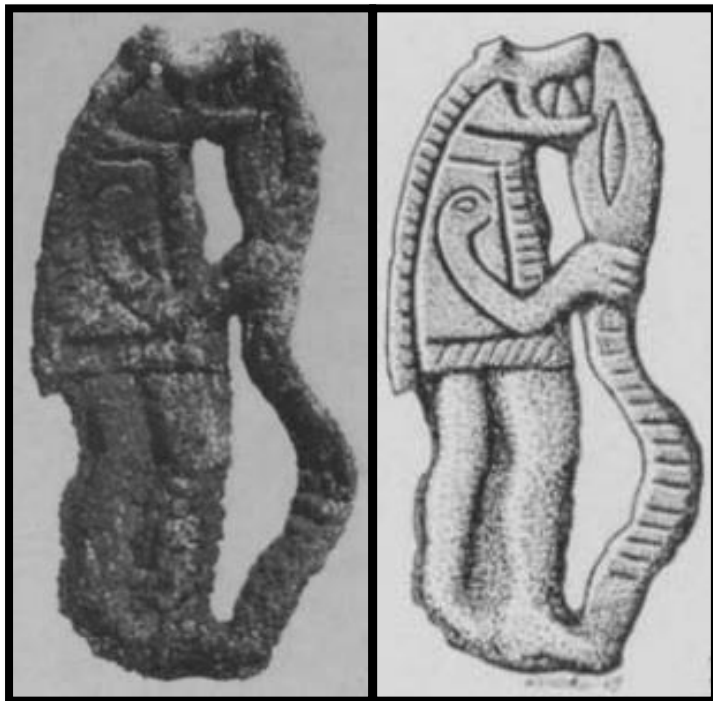

Figur 15 Motiv fra Valsgärde 7-hjelm; to soldater med hver sin orm (illustrasjon av Per-Olof Bohlin © Gustavianum, Uppsala universitetsmuseum).

141). Avslutningsvis henviser jeg til metallgjenstander der ormer inngår i scener med mennesker. Gode eksempler er: hjelmplatene med *Pressblech*-dekor fra Vendel (Figur 1; se også Jungner 1919:84-86) og Valsgärde (Figur 15; se også Arwidsson 1977:118, Figur 110-115); en spesiell bronsespenne fra Gotland, med en orm som tilsynelatende vokser ut av midjen eller skrittet til en mann (Nerman 1955); den antropomorfe figuren fra Ekhammar med ulvehode som stikker eller biter en stor orm (Figur 16; se også Ringquist 1969); til sist nevner jeg høvret fra Mammen med et beslag der en orm svelger et menneske (Näsman 1991: 227, 237; Schmidt-Lorsen 1991:264).

4.2: Djevlesk kryp og Midgards belte – Skriftlige kilder

Orm, og da spesielt drager, er godt representert i håndskrifter. Fra jernalderen utheves ofte *Beowulf* (se 1.3) for Nordens forskning. Verket inngår i en lang faghistorisk tolkningsramme, blant annet for arkeologiske lokaliteter og gjenstander (f.eks. Cramp 1957; Gräslund 2018;

Figur 16 Ekhammarmotivet (etter Ringquist 1969:289).

1970:47). Teksten er skrevet på angelsaksisk, et språk som deler mange trekk med norrønt (Sävborg 2008:435-436; Townend 2002:41, 182-183). Handlingen finner sted i Danmark og Sørøst-Sverige.

Av bevarte norrøne håndskrifter foreligger ingen som er eldre enn det 12. århundret (Clunies Ross 2010:142-143; Lönnroth 2008:304). Til gjengjeld gjengir en stor andel av materialet begivenheter som finner sted flere århundrer før dette. Som nevnt (se 1.3), byr dette på visse kildekritiske utfordringer. Det er for eksempel problematisk å benytte kildene som nøytrale, nøyaktige historiske dokumenter. På den andre siden kan tekstene fint fange holdninger og forestillinger med dype historiske røtter (Fidjestøl 1994:62; Hedeager 2005:497-499, 2011:23-26; Jesch 2008:294-295; Lund 2009:14-25; Muelengracht Sørensen 1991a, 1991b:223-224). De kan derfor benyttes til å belyse noen av jernalderens orme-forestillinger.

I den følgende presentasjonen tar jeg utgangspunkt i *Beowulf* og norrøne tekster. Dette er også rekkefølgen de gjennomgås i. Staving av ord og navn følger de refererte transkripsjonenes. De respektive transkripsjonenes bidragsytere, oversettere samt oversatt språk oppgis i litteraturlisten. Jeg uthever visse ord slik de forekommer på originalspråket. Oversettelser tilbys i parentes bak de aktuelle ordene. Her gjøres leseren oppmerksom på at jeg i noen tilfeller har

Hills 1997; Jensen 2004:149-151; Lindqvist 1948:105-109; Stjerna 1912). Diktet brukes til å belyse alt fra jernalderhjelmer (f.eks. Bruce-Mitford 1978:150-158, 203-205; Price og Mortimer 2014:519, 522; Stjerna 1912:1-18; Tweddle 1992:177) og sverd (f.eks. Brunning 2019; Härke 2000) til haller (f.eks. Christensen 2007; Herschend 1993 :196-197, 1996: 299-301) og gravhauger (f.eks. Ellis Davidson 1950 :177-184; Semple 2013:144-146; Stjerna 1912:197-239; Wilson

vært avhengig av andres oversettelser og at jeg forandrer disse fra dansk, engelsk eller nynorsk til norsk bokmål. Jeg benytter i tillegg Johan Fritzners (1954) *Ordbog over Det gamle norske Sprog* og en angelsaksisk *Beowulf*-ordliste (Fulk et al. 2014:343-463). Eventuelle unøyaktigheter er mine egne.

For de norrøne tekstene har jeg utformet en tabell (Vedlegg A). Denne tar for seg skildringer av orm. Her bruker jeg Snorre som veileder for norrøne ord for orm: «... *orma heiti: dreki, Fáfnir, Jörmungandr, naðr, Níðhögg, linnr, naðra, Góinn, Móinn, Grafvitnir, Grábakr, Ófnir, Sváfñir, grímr*» (*Skáldskaparmál* [i *YE*], kap. 73). Jeg har deretter benyttet <https://heimskringla.no> og <https://skaldic.abdn.ac.uk/> (her finnes også lister over heiti og kjenninger) for å finne igjen ordene i edda-, skaldedikt og sagaer. De aktuelle publiserte transkripsjonene og oversettelsene er gransket. Jeg har dessuten vurdert relevansen. Resultatet gir 39 tekster (Snorres *YE* regnes som ett verk) og er ikke et forsøk på å identifisere all omtale av orm. Tabellen fungerer snarere som en heuristisk oppsummering av frekvens og karakteristikk. Den utelater tilfeller der orm brukes som kjenning for noe annet, for eksempel skip og sverd—og omvendt—men disse berøres i en avsluttende kommentar. For å gi presentasjonen en viss struktur, inndeler jeg de norrøne tekstene i to med undertitlene: «Sigurðrlegenden» (4.2.2) og «Orm i øvrige norrøne skriftlige kilder» (4.2.3). Jeg opererer med en forståelse om at de skriftlige kildene kan inneholde deler av tradisjoner som er langt eldre enn de bevarte manuskriptene. Disse utgjør dermed kun en *terminus ante quem*. Av den årsak tar ikke utvalget forbehold om håndskriftenes datering. Visse tekster gjengis i synopsisform. For de øvrige tekstene henvises leseren til Vedlegg A. Som med de materielle representasjonene, vektlegges ormene og ormenes kontekster. Jeg inkluderer imidlertid relevant tilleggsinformasjon.

4.2.1: *Beowulf*

Diktet følger Beowulf og hans heltebragder. Han bekjemper tre uhyrer. Det siste, dragen, blir også hans bane. I strofe 874-899 kvedes det om en kjent dragedreper, Sigemund (jeg kommer tilbake til dette i kap. 5 og 6). Her påtreffes for første gang i verket de angelsaksiske ordene *wyrm* (orm) og *draca* (drage). De benyttes om hverandre. Sigemund dreper dragen ved å gjennombore den slik at både sverd og drage står fast i en vegg. Det neste møtet med orm er i strofe 1415-1436. Her infiltrerer Beowulf og følget hans Grendelfamiliens leir. For å komme dit må de gjennom en innsjø bebodd av *wyrmcynnes* (ormeskapninger). Disse omtales også som *sædracan* (sjødrager) og *nicras* (vannmonstre eller nøkker). Én av disse drepes med pil og bue. Størrelse oppgis ikke. I strofe 1698 nevnes et hjalt med *wyrmfāh* (ormedekor). Strofe

2085-2088 skildrer Grendels snodige *dracan fellum* (drageskinn) *glōf* (hanske; dette forstås imidlertid ofte som en pung, f.eks. Evans 2005:214; Fulk et al. 2014:233, 386).

Beowulf-dragen introduseres for første gang i strofe 2211 og nevnes hyppig frem til strofe 3046. Den bringes inn i handlingen ved at en tyv stjeler et edelstensbelagt beger fra dens *wyrmhord* (ormeskatt). For å hevne seg, reiser dragen rundt og utrydder landsbyer med ild. Det nevnes at den forlater sitt tilholdssted for første gang på trehundre vintre, at den *flēogeð* (flyr) om *nihtes* (natta) og *befangen* (omgir) seg med *fýre* (ild). Drageleiren omtales vekselvis som gravkammer (f.eks. str. 2213) og hule (f.eks. str. 2279). Beowulf får vite om uhyrets terror i strofe 2324 og reiser tilbake til Sørøst-Sverige for å få bukt med den. I møtet med dragen forventer han ild gjennom *oreðes* (pust), og han forventer *attres* (eiter). Kampen utspiller seg i strofe 2554-2625. Beowulf må bruke et spesielt sverd for å såre ormen. I tillegg til å fly, *scriðan* (skriker) ormen. Utover dette nevnes dens *gryrefāhne* (uhyggelige farge). Beowulfs hirdmann, Wiglaf, den eneste av mannskapet som ikke flykter, kommer sin konge til unnsetning (str. 2598-2602). Etter dette nevnes dragens dødelige ild; dens *biteran bānum* (voldsomme tenner); og en bekreftelse på at den har *attor* (eiter). Wiglaf og Beowulf bekjemper ormen, men eiteret blir omsider Beowulfs bane (str. 2714-2728). Han hauglegges i strofe 2800-2808. Etter begravelsen finner hirden den beseirete dragen (str. 3038-3046). Den beskrives som *wundordēaðe* (snodig eller annerledes), *grimlic* (grusom), *gryrefāh* (uhyggelig farget) og femti fot lang. Basert på Poul Rasmussens (1959) anslag bruker jeg her 29 cm som et gjennomsnittsmål for én fot i jernalderen. Femti fot blir dermed 14,5 m. Etter at ormen kastes på sjøen og dens skatter røves, påpekes det at plyndrerne vil rammes av en forbannelse (str. 3058-3073).

Av sammensatte ord som beskriver dragen brukes: *lyftfloga* (luftflyver), *ligdraca* (flammedrage), *fýrdraca* (flammedrage), *eorðdraca* (jorddrage), *gūðflogan* (krigsflyver), *hordweard* (skattevokter), *āglācean* (formidabel, fiende), *gryregieste* (fryktinngytende fremmed), *hringbogan* (den ringkveilete) og *ðēodsceaða* (folkefiende, stammeknuser).

4.2.2: Sigurðrlegenden

Vedlegg A viser 9 verk som kan knyttes til Sigurðrlegenden (for synteser og omtale av samtlige kilder og karakteristikker av disse, se f.eks. Jesch 2015:150-157; Ney 2017; for omtale av Sigurðrsdiktningen, se Holtsmark 1970; for omtale av ormegården, blant annet med flere eksempler på materielle ormegårdsrepresentasjoner, se Aðalheiður Guðmundsdóttir 2012, 2015; Nordland 1949). Jeg uthever her to episoder med ormerepresentasjoner fra disse kildene: dragen Fáfniur og Gunnarrr skjebne i ormegården. De ulike tekstene varierer gjerne beskrivelse- ne smått. Jeg nøyer meg derfor med generaliserte sammendrag. Betegnelsen av Fáfniur baserer

seg i grove trekk på *Reginismōl*, *Fáfnismōl*, *Skáldskaparmál* (i *YE*) og *Vǫlsunga saga* (*VS*). For Gunnarr i ormegården vektlegges *Atlakviða*, *Skáldskaparmál* (i *YE*) og *VS*.

Óðinn, Loki og Hænir dreper Hreiðmars sønn, Otr, ved et uhell. Som bot for gjerningen må de betale en gullskatt. Denne skapes av dvergen Andvari som plasserer en forbannelse på den. Alle som er i besittelse av skatten dør som en følge av dette. Den første som får lide denne skjebnen er Hreiðmar. Han drepes av sønnen, Fáfnir (noen av kildene gjør også Reginn ansvarlig). Som en konsekvens av den grådige gjerningen tar Fáfnir skatten med seg til Gnitahiði, inntar ormeform og legger seg på den. Noen av kildene forteller at han har på seg en *ægishjalm* (en slags skrekkehjelm; se kap. 6). Neste ledd i fortellingen finner sted en stund senere. Her står *VS* for den rikeste beskrivelsen av ormen. Sigurðr har nå tilbragt en tid hos Fáfnirs bror, Reginn. I tillegg til å være Sigurðrs fosterfar, er Reginn smed. Han smir et sverd, Gram, som han ønsker Sigurðr skal ta livet av Fáfnir med. Sigurðr og Reginn reiser så til Gnitahiði. Der legger de seg i bakhold ved Fáfnirs drikkevann. Ved vannet finnes en *hamarr* (steil klippe eller bergvegg) på 30 favner som ormen pleier å ligge utstrakt på når den drikker. Sam Jansson (1959) oppgir at én favn i middelalderen utgjør 3 ½ alen. Rasmussen (1956) gir 52-64 cm per alen. Med utgangspunkt i et gjennomsnitt på 58 cm, får jeg dermed en totallengde på 60,9 m. Sigurðr ser store spor etter ormen og kritiserer Reginns omtale av Fáfnir som *lyngormr* (hoggorm). Dette, sier han, må snarere dreie seg om en *dreki*. Sigurðr graver en grop (i *VS* gir en gammel mann, trolig Óðinn, ham råd om å grave flere) og gjemmer seg i denne. Deretter skrider ormen mot vannet mens den kontinuerlig *fnýsti eitri* (blåser eiter) foran seg. Sigurðr spretter opp fra gropen og stikker Fáfnir. Her sier de fleste kildene at han treffer ormens hjerte, men «*undir bægslið vinstra*» fra *VS* gir ulike tolkninger. Ney (2017:125, 210) forstår *bæxli* som vinge. Grøndal (1869:241), på sin side, åpner for at ordet kan bety vinge eller skulder, noe også Paul Acker (2013:54-55, 57) slutter seg til. Acker bemerker i tillegg hvordan stikklokaliteten nærmest kan oppfattes som en slags formel for dragedreping i enkelte andre norrøne tekster—da med *VS* som mulig forbilde. Jeg kan imidlertid ikke se noe som tyder på at Fáfnir flyr, har vinger eller går med bein ellers i beskrivelsen. Jon Gunnar Jørgensen (personlig korrespondanse 2019) viser til Magnus Rindals oversettelse «under venstre bogen» og påpeker at dette i øvrig passer godt med hjertets plassering. Jeg føyer meg til denne tolkningen. Etter stikket slår ormen voldsomt rundt seg med hode og spord. Resten av scenen omfatter Fáfnirs dialog med Sigurðr (for en analyse av denne, se Haimel 2013:37-41). Fáfnir vil vite hvem som har påført ham banehogg. Han lar Sigurðr vite at skatten bærer en forbannelse og vil bli hans død. I tillegg insinuerer han at Reginn nok vil svike Sigurðr. Dette får Sigurðr bekreftet ved at han senere fortærer Fáfnirs ormeblod og -hjerne og får evnen til å

forstå fuglespråk. Fugler i nærheten røper Reginns forræderske plan. Fáfnirs skatt legges i kister som bæres av Sigurðrs hest, Grani.

Gunnarrs skjebne i ormegården kan oppsummeres kort ved at Atli ber Gunnarr (Sigurðrs svigerbror) avsløre hvor Sigurðrs drageskatt er gjemt. Sigurðr er nå drept som følge av en innviklet konspirasjon, trolig en konsekvens av skattens nevnte forbannelse. Gunnarr nekter å røpe gjemmestedet og kastes i en grop full av giftslanger. I noen av kildene gir Gunnarrs søster, Guðrún (Sigurðrs enke), ham en harpe. I andre nevnes det ikke hvem som gir ham den. Med harpen kan Gunnarr trollbinde de fleste slangene. Musikken biter imidlertid ikke på én av dem. Denne slangen hogger Gunnarrs hjerte og gir ham bane.

4.2.3: Orm i øvrige skriftlige kilder med nordisk tilknytning

Fabelormene kan innledes med de to mest kjente: Midgardsormen Jormungandr og dødsdragen Níðhoggr. Den første er kjent fra en rekke kjenninger (f.eks. *men storðar* – jordens halskjede = Midgardsormen, *Húsdrápa* str. 3) og nevnes flere ganger i *Völuspō*. *YE* tilbyr ytterligere informasjon. Kort oppsummert er ormen avkommet til jotnene Loki og Angrboða. Dens søsken er Fenrisúlfr (Fenrisulven) og Hel. Jormungandr kastes tidlig på sjøen og vokser seg etter hvert så stor at den omringer hele Miðgarðr og kan bite seg selv i halen. Ormen kjemper mot Þórr etter at åsen bruker et gigantisk oksehode for å fiske den opp. En kamp med Jormungandr varsler Ragnarøk. Hymir, jotnen Þórr har med seg på fisketuren, er derfor snar til å kutte snøret i Snorres variant. *Húsdrápa* skildrer imidlertid bataljer som ender med at åsen halshogger sjøormen. I *Völuspō*, etter at Ragnarøk bryter løs, kjemper Þórr og Midgardsormen atter igjen. De dreper hverandre—Þórr dør av ormens eiter.

Níðhoggr nevnes også i *Völuspō* og *YE*. Dragen dukker i tillegg opp i *Grímnismōl*. Níðhoggr plasseres typisk ved verdenstreet Yggdrasills røtter, som den sammen med umåtelige mengder øvrig orm (Snorre navngir noen av dem i *YE*, kap. 73) gnager på. *Völuspō* opplyser om stedets navn, Náströndu—et slags helvete der svikere og mordere havner. Deres straff er evig pine mens Níðhoggr og ormene suger deres blod (og ulver river dem i filler). I Náströndu finnes en hall som er *undinn orma hryggjum* (bestående av/flettet med orm). Dødsdragen dukker også opp i *Völuspōs* avslutning, etter Ragnarøk. Det varsles om den dunkle dragens flyvende ankomst (se kap. 4s tittel) og at den *berr sér i fjōðrum* (bærer lik i fjærene).

En annen kjent orm er den lille hoggormen Herruðr gir sin datter, Þóra, i presang (*Ragnars saga loðbrókar ok sona hans, RSLOSH*). Ormen ligger på en gullskatt og vokser seg etter hvert så stor—i takt med gullet—at den omringer hele huset. Ragnarr, i sine giftresistente *loðbrókar* (lodne/hårete bukser), bekjemper den digre ormen og vinner Þóras gunst og rikdom. Ironisk

nok—i den forstand at han tjener sitt rykte på å drepe en stor orm, men dør til små ormer—blir Ragnarrs skjebne svært lik Gunnarrs, der han slenges i en ormegård av kong Ella.

Jeg nevner tre ytterligere fabelormer før jeg beveger meg over til slangene. De første to beskrives i *Haralds konúngs Hardráda ok sona hans* (HKHOSH, kap. 6 og 13) fra *Hulda-Hrokkinskinna* (transkribert i *Formanna Sögur*, bind 6). Haraldr (under pseudonymet Norðbrikt) er i Miklagard og treffer en mann, Erlendr, hvis kone er blitt skrøpelig. Kona viser seg å eie kostelige smykker og rikdommer. Dette får Haraldr til å ane ugler i mosen. Han spør henne hvor gjenstandene kommer fra. Hun avslører at hun har fått dem av en beundrer. Haraldr presenterer et gullkors og ber henne gi det til beundreren neste gang han besøker henne. Mannen reagerer negativt på korset. Haraldr slår fast at han må være en ond fyr som er forvandlet til en orm og nå ligger på en ormeskatt. Haraldr og følget hans oppsøker *ormabælit* (ormebolet), fyrer opp et bål utenfor og ser en *trjóna mikil* (stor snute) stikke ut av åpningen før de drar av gårde. Ormen forlater plassen og etterlater seg en stor del av skatten som betaling for et fluktskip. Erlendr's kone blir frisk. Senere i sagaen, fremdeles i Miklagard, fengsles Haraldr og to av hans følgesmenn i et tårn. Utenfor dette renner en bekk som voktes av en menneskeetende *eitormr*. Det opplyses om at menn som er uenige med den greske kongen plasseres her og mates til ormen. Etter et kraftig basketak og ved bruk av en liten tollekniv greier de tre mennene å beseire den. Den tredje fabelormen skildres i et spenningsfullt kapittel (37) fra *Saga Ólafs Tryggvasonar* (SOT, i *Heimskringla*), der en mann forvandler seg til en hval for å undersøke Island. Ved Vápnafjörð treffer han en *dreki mikill* (stor drage) som følges av en sveit bestående av *ormar, pöddur ok eðlur* (ormer, padder og øgler) som *blésu eitri á hann* (blåser eiter etter ham).

Ormar, pöddur ok eðlur skildres også i to andre kongesagaer fra *Heimskringla*. I *Haralds saga hins hárfagra* (HSHH, kap. 25) strømmer de, sammen med *froskar*, ut av Snæfríðr's kropp—Haralds avdøde kone—etter at liket har ligget i tre vintre uten å råtne. Det insinueres gjentatte ganger i sagaen at Snæfríðr trollbandt Harald (for ytterligere omtale, se Clunies Ross 2010:78; Price 2019:182-183; Steinsland 2014:189-199). I *Saga Ólafs hins helga* (SOHH, kap. 119) tar Ólaf med seg Kolbeinn til et tingmøte. Her treffer de en gjeng lokale menn som har med seg et «*mannlíkan mikit, glæst alt með gulli*» (en mannsstatue forgylt med gull—trolig et gudebilde). For å demonstrere at den kristne guden er mektigere enn de lokales avgud, velter Kolbeinn gudestøtten. Ormer, padder, øgler og mus strømmer ut av den. HKHOSH (kap. 71) har i tillegg til de nevnte fabelormskildringene, her også i varianten fra *Heimskringla* (kap. 60), en scene der Haraldr og mannskapet strander på en øy, binder et rep om en hoggorm, tørster den med et bål og lar den lede dem til en vannkilde under bakken. I en variant av

Jómsvíkingasaga (JS, kap. 44, 49), etter at Búi hopper over bord med to kister fulle av gull for så aldri å bli sett siden, hevdes det at han er forvandlet til en orm som ligger på gullskatten. Det opplyses om at kilden til myten kan komme av at noen har «... *ormrinn sęzt, á Hjörungavogi*» (observert orm på Hjørungavåg).

I *YE* skildres slanger i tre påfallende scener. Den første forteller om jotunkvinnen Hyrrokkin som rir på en ulv med *höggorm at taumum* (hoggormer til tømmer). Den andre scenen skildrer hvordan Óðinn forvandler seg til en slange for å stjele Suttungrs mjød. I den tredje fanger æsene Loki etter at han volder Baldrs død. De binder Loki i en hule med hans sønners tarmer og fester en *eitorm* over hodet hans slik at den drypper eiter på ham. Lokis kone, Sigyn, holder et beger mellom ormen og jotnen. Hver gang begeret må tømmes får Loki gift på seg. Smerten er så stor at han utløser jordskjelv. Her skal han bli frem til Ragnarøk. En giftslange benyttes også som straff i *SOT* (kap. 87). Fordi Rauð nekter å la seg kristne, settes en *hvannjólatrumbu* (kvannstengel), eller en *lúðr* (lur), i munnen hans. I den andre enden plasseres en hoggorm, som med et *slájárn glóanda* (glødende jernstang eller ildstål) drives til å søke tilflukt i Rauðs kjeft. Ormen kryper ned i Rauðs hals og skjærer seg ut av mannens side før han segner om død.

Orvar-Odds saga innledes med at en omreisende volve ankommer en gård. Odd møter motvillig opp på hennes spådomsseanse og truer med vold dersom hun våger å avsløre hans fremtid. Hun forteller ham at han vil bli 300 år gammel, men at hodeskallen til faksen i gårdens stall omsider vil bli hans endelikt. Volven belønnes med knekt nese og hesten avlives. Sagaen avsluttes med at Odd, straks 300 år gammel, på en visitt i nærheten av den nevnte gården gjenfinner faksens skalle og at en orm kryper ut av den og påfører ham et dødelig bitt.

Som tidligere nevnt, er ikke denne syntesen et forsøk på å danne noen fullstendig oversikt over orm i norrøne kilder. Jeg har kun uthevet noen av de rikeste skildringene. I tillegg til eksemplene fra Vedlegg A er drage og orm ofte brukt som heiti og i kjenninger, blant annet for skip (f.eks. *SOT* kap. 95) og sverd (se f.eks. Brunning 2015). Noen ganger brukes også fisk som kjenning for orm (og omvendt), for eksempel *foldar fiski* (jordfisk; 1. kvad, *RSLOSH*). Paul Acker (2012:2-3), Inger Boberg (1966:38-39), Jonathan Evans (2005:236-248) og Christine Rauer (2000:Appendiks C) har samlet en stor andel av Nordens litterære dragefremstillinger. Den sistnevnte inkluderer blant annet kilder på latin, som Saxo Grammaticus' *Gesta Danorum*, og kommer frem til 35 ulike kilder. Min tabell inneholder kun 10 av disse, blant annet en følge av at jeg har vektlagt andre kriterier.

Kapittel 5: Å ferdes i dragens hule – Analyse og tolkning

I dette kapitlet drøfter jeg de utvalgte motivenes hovedtrekk og plasserer dem i ulike grupper. På bakgrunn av ormefigurenes relative mål (se 4.1-4.1.8) inndeles disse i kategoriene «normal» og «stor» orm. De skriftlige kildenes skildringer av ormenes størrelser benyttes til inndeling i tilsvarende grupper. Materielle (5.1-5.3) og skriftlige (5.5) representasjoner drøftes først hver for seg. For de materielle representasjonene foretas dessuten en kort vurdering av materialitet (5.4). Her er hensikten å danne et startpunkt for diskusjonens (kap. 6) utredning av motivenes funksjoner. Kapitlets neste ledd (5.6) sammenfatter likheter og ulikheter på tvers av det arkeologiske og skriftlige materialet. Jeg tilbyr deretter en oversikt over andre forskeres foreliggende tolkninger av primærmaterialets motiver (5.7). I kapitlets neste del (5.8) utformer jeg en modell av antikkens materielle og skriftlige ormerepresentasjoner. Denne er utarbeidet etter Ogdens (2013) syntese (se 1.1), men innlemmer i tillegg en håndfull henvisninger til øvrig relevant litteratur. Avslutningsvis (5.9) sammenligner jeg ormemotivene fra antikken og Nordens jernalder. Samlet danner kapittel 5 grunnlaget for oppgavens diskusjon (kap. 6).

5.1: Materielle representasjoner av normal orm

Motivet på Osebergvognas fremre gavnl (fra Norge, 8.-9. årh. e.Kr.; se 4.1.2) kan tolkes som en kamp mellom ormer, diverse andre skapninger og et menneske. Det er vanskelig å vurdere hvorfor kampen har oppstått, hvem som vinner eller hva utfallet vil bli. Menneskefigurens beinstilling tilsier imidlertid at den vrir seg, enten liggende eller stående. Jeg tolker derfor situasjonen som at vedkommende forsvarer seg. Ti ormer samt et lite firbeint vesen kan oppfattes som angripere ved at hodene deres vender mot menneskets kropp. På motivet fra KH I (fra Gotland, 8.-9. årh. e.Kr.; se 4.1.3) kan menneskefiguren oppfattes som liggende i en passiv stilling. Dette innebærer at ormene har oppnådd fullstendig kontroll over vedkommende. Noen av ormene ser ut til å hogge etter individet. Andre er fremstilt som om de er festet til menneskekroppen. Kanskje representerer disse tilfeller der de allerede har hogget seg fast i personen.

Komposisjonen på Side B av Gosforth-korset (fra Nord-England, 10. årh. e.Kr.; se 4.1.4) inneholder få innslag som tilsier at ormen utgjør noen direkte trussel for personen. Båndene rundt menneskefigurens overkropp og bein gjør det likevel sannsynlig at vedkommende ikke ligger der frivillig. Ormens tilstedeværelse kan dermed oppfattes som at den vil ramme personen på et eller annet vis. Fordi mennesket neppe har bundet seg selv, er det rimelig å anta at episoden representerer en form for fysisk avstraffelse.

Smiss III (fra Gotland, 5-7. årh. e.Kr.; se 4.1.1) avbilder en menneskefigur i en sprikende sittstilling. Dette kan tyde på at vedkommende ikke befinner seg i noen forsvarsposisjon. Måten personen holder ormene på, omtrent midt på buken, gir dem god bevegelighet og rekkevidde dersom de skulle ønske å bite. Det er derfor lite som tilsier at scenen skal oppfattes som anspent og dermed på linje med de øvrige motivene i denne gruppa. Kanskje er menneskeskikkelsen i stand til å kontrollere ormene; kanskje er de allierte; alternativt, kan det dreie seg om et menneske som ønsker å bli bitt.

Ikonografisk er ormene typisk enkelt fremstilt. Ormene fra Oseberg vises ovenfra. Mange av disse har sikksakkmønster på ryggen. Noen av KH I-ormene kan tolkes med åpne gap, avbildet i profil. Gosforth-ormene av normal størrelse varierer i utforming, fra forholdsvis detaljerte, til en lang båndformet figur med smått synlige øyne. Smiss IIIs ormer er avbildet i profil og utpeker seg som slyngende S-formete figurer.

5.2: Materielle representasjoner av stor orm

Gosforth-korset inneholder, i tillegg til representasjonene av normal orm, flere motiver der store ormer konfronterer eller konfronteres av mennesker. I samtlige av disse er det vrient å beslutte hvorvidt én part i større grad enn den andre kan oppfattes som angriper eller forsvarer. Mye kan dermed tyde på at motivene portretterer åpen strid. Rent utenom de enorme ormenes fysiske fordeler kan kampene hevdes å utspille seg gjennom gjensidige og følgelig rettferdige omstendigheter.

De neste tre motivene i denne gruppa, fra Jurby, Malew (begge fra Man, 10. årh. e.Kr.; se 4.1.5 og 4.1.6) og Ramsund (fra Sverige, 11. årh. e.Kr.; se 4.1.7), er nokså like. Disse avbilder motiver med en menneskefigurs umiskjennelige angrep på en stor orm. Dette kommer tydeligst frem ved sverdene som brukes til å gjennombore ormenes kropp. På Jurby og Malew kan streker rundt menneskefigurene dessuten tolkes som at personen står sammenkrøket eller ligger gjemt i en grop. Måten motivene er komponert på vitner derfor ikke bare om at menneskefigurene ypper til strid, men at de i tillegg kanskje ønsker å hindre kampens mulige utvikling og konsekvenser ved å umiddelbart påføre ormene fatale stikk fra bakhold. Forutsatt at motivene gjenspeiler angrepets innledning (og avslutning), kan dermed ormen oppfattes som et uant offer. På Altunasteinen (fra Sverige, 11. årh. e.Kr.; se 4.1.8) finnes også et motiv som gir et stillbilde av en situasjon like før en forestilt kamp braker løs. Her portretteres en ormeskikkelse som er i ferd med å bite rundt en voldsom krok. Dette finner sted under en båt med et menneske i. Ormens størrelse gir god grunn til å anta at krokens gjennomboring av uhyrets kjaker vil resultere i et kraftig basketak mellom scenens to subjekter.

Ikonografisk besitter de store ormene tydeligere trekk enn de normale. Med unntak av Altuna-ormen kan de karakteriseres ved at de har horn, krans eller store ører. På Ramsund-ormen oppfatter jeg et skjegg. Ormene har voldsomme gap. Mange av disse avslører skarpe tenner. Noen har dessuten diagonale streker, ruter eller runer på buksiden som tilsynelatende ser ut til å angi reptilskjell. Altunaormen er båndformet. Det er mulig å angi en «kropp», men fra denne ser det ut til å være festet fire tentakler. Det er vanskelig å avgjøre nøyaktig hvordan hodet inngår i resten av komposisjonen. Jeg foreslår at det som kan oppfattes som tentakler alternativt kan utgjøre kveiler. Tentakkeltolkningen virker imidlertid mest overbevisende fordi samtlige er markert med endepunkt eller terminal. Jeg oppfatter dem derfor som lemmer festet til en slags hovedkropp.

5.3: Oppsummering av materielle representasjoner

Primærmaterialets representasjoner kan i stor grad hevdes å omfatte motiver der menneske og orm rammer hverandre gjennom voldelige handlinger. Omstendighetene for episodene er likevel varierte. Mange av representasjonene med normal orm angir situasjoner der menneskene, ofte i en slags fastlenket eller lammet tilstand, blir offer for ormenes aggressive lynne. Som en klar kontrast til dette temaet gir Smiss III en underfundig variasjon. Her er konvensjonene snudd på hodet. Det som kanskje kan oppfattes som en allianse er representert ved at mennesket bevisst opptrer i en sårbar sittestilling. Ormene gis fullstendig frihet til å handle som de ønsker. Også de store ormene slåss med mennesker. Til forskjell fra de normale ormene kan det her imidlertid oppfattes et gjentakende tema der mange av motivenes mennesker må betegnes som ansporende ved at de selv iverksetter kampen. Ikonografisk fremstilles typisk normal orm enkelt, mens de store ormene innehar flere detaljer og særtrekk.

Tabell 1 Fordeling av utvalgets materielle ormerepresentasjoner etter størrelse.

	Smiss III	Oseberg	Klinte Hunninge I	Gosforth	Jurby	Malew	Ramsund	Altuna
Normal orm	X	X	X	X				
Stor orm				X	X	X	X	X

5.4: Materialitet

Materielt er sju av åtte motiver representert på stein. Med unntak av Ramsundberget er ingen av disse avdekket i sine eksakte opprinnelige kontekster. Valg av råmateriale tilsier at varighet er vektlagt. Dette er også mye av årsaken til at motivene er bevart frem til nå. Stein holder seg bra. Risterne i de respektive områdene har trolig hatt god kunnskap om dette basert på store

antall andre, ofte flere århundrer eldre, steinmonumenter i nærheten—spesielt i Cumbria, på Gotland og Man (se f.eks. Bailey 1980; Bailey og Cramp 1988; Kermode 1907; Lindqvist 1941, 1942; Wilson 2018). Gjenstandene foreslås typisk som gravmarkører og/eller minnesmerker fordi de er funnet i nærheten av gravfelt eller veier (f.eks. Andrén 2012:51; Kermode 1907:6; Nylén og Lamm 2003:9-19; Varenius 2012; Wilson 2008b:57-78, 2018:48-49, 63-64). Ramsundberget er godt synlig og plassert like ved en tidligere bro (f.eks. Ney 2017:196-203). I tilfeller der monumentene er ristet med runer, som på Altuna og Ramsund, taler disse typisk om navngitte avdøde personer og steinenes sponsorer (f.eks. Ney 2017:204; Ohlmarks 1978:84-86, 91-93; von Friesen 1924; se også Samnordisk runtextdatabas, URL: <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>). Birgit Sawyer (2000) foreslår at denne sammenhengen taler for at runeinnskriftene kan ha klargjort arvemessige forhold, tilknyttete materielle ressurser, så vel som sosiale plikter, rettigheter og status. Tre av monumentene er utformet som kors. Dette betyr at motivene bør forstås i en sammenheng der det også har eksistert tydelige kristne forestillinger (se kap. 6 for videre drøfting).

Osebergvogna står som en sterk kontrast til steinmonumentene. Denne er laget i tre. Fordi forhjulene ikke kan svinge, er det imidlertid mye som tilsier at den ikke var produsert for bruk over lange avstander (Christensen 1964:81, 1992:117-123). Dette skaper umiddelbart forestillinger om en kultisk, rituell funksjon—kanskje i prosesjoner som reiste over korte og rette strekninger. Hvorvidt dette innebærer at motivene skal oppfattes som at de direkte har gitt vogna eller vognas passasjerer noen forestilte egenskaper, eller at motivene snarere har fungert som en slags fortelling og kultisk ramme, får stå åpent. Joanna Brück (1999) advarer mot tolkninger som fremsetter et tydelig skille mellom praktisk og rituell funksjon. Snarere enn å ta tak i den studerte periodens ontologiske forutsetninger, gjenspeiler disse tolkningene heller en utbredt vestlig oppfattelse med røtter i opplysningstida. Jeg utelukker ikke at vogna kan ha inngått i andre sammenhenger enn de foreslåtte. Noen av disse sammenhengene kan til og med innebære at vogna ble brukt til både rituelle og logistiske formål—da med forbehold om at disse var én og samme sak. Her er det for eksempel mulig å skissere tilfeller der vogna, kanskje i forbindelse med spesielle begivenheter, fraktet passasjerer over korte avstander mellom ulike gjøremål. Noen av disse gikk kanskje ut på å foredle matvarer eller til å slakte og ofre dyr.

5.5: Skriftlige representasjoner

De skriftlige kildene kan benyttes til å avklare forskjeller mellom normal og stor orm. Dette kommer spesielt tydelig frem i VS-dialogen mellom Sigurðr og Reginn der misvisende bruk av *lyngormr* korrigeres til *dreki*. Jeg vil derfor heretter bruke ordet *drage* om stor orm og hevde

at representasjonene på Gosforth, Jurby, Malew, Ramsund og Altuna utgjør drager. *Beowulf* og *VS* gir i tillegg beskrivelser i fot og favner (se 4.2.1 og 4.2.2). Disse angir dragenes lengder til henholdsvis 14,5 og over 60,9 m, eller 8,4 og over 35,1 menneskelengder. Ingen av de materielle representasjonene er like store som *VS*-skildringens mål. Jeg oppfatter likevel et visst samsvar mellom dragenes store størrelser på tvers av kildegruppene.

5.5.1: Normal orm

I tilfeller der normal orm skildres, er dette gjerne i tilknytning til avstraffelse. I denne kategorien plasserer jeg Gunnarr og Ragnarrs skjebner i ormegårdene; ormene i Náströndu som piner døde kjeltringer; og Lokis straff, der en orm drypper eiter på ham. Et annet tilfelle med avstraffelsesaspekter er Ólaf Tryggvasonars bruk av en hoggorm til å drepe Rauð. Det finnes også en motsats til disse eksemplene. Her sikter jeg til episoden fra *HKHOSH* der en hoggorm benyttes til å lokalisere en vannkilde. Orvar-Odds profeterte skjebne innebærer et dødelig ormebitt. I det hele kan mange av de materielle og litterære eksemplene plassere drager og ormer til situasjoner der de direkte eller indirekte påfører noens død. Én saga, *SOT*, skildrer en drage sammen med et stort antall normal orm og øvrige reptiler. Normal orm og øvrige reptiler går også igjen i situasjoner der det er mulig å ense kontraster mellom henholdsvis ny og gammel tro. Den gamle troen manifesterer seg i tilknytning til ødeleggelsen av det hedenske gudebildet i *SOHH* og bevaringen av Snæfríðrs lik i *HSHH*. I disse oppløses renkespill eller synkverv og etterlater seg store mengder dyr en kan forestille seg har hatt negative konnotasjoner i kristen tro. Dette er tydeligst dokumentert i forestillingen om *Irish Earth*, som hevder at St. Patrick fjernet alle ormene fra Irland og dermed frelste området fra en stor kilde til ondskap (se f.eks. Krappe 1941). Her blir følgelig skillet først og fremst synlig gjennom et diakront perspektiv. Kanskje er det Snorres kristne bakgrunn som er med på å prege dommen og beskrivelsen av ormene.

5.5.2: Drager

Et karakteristisk trekk ved dragene og for ormer generelt er deres forkjærlighet for gull og skatter. Noen kilder gir inntrykk av at grådige handlinger transformerer mennesker eller antropomorfe mytologiske skikkelser til drager og øvrig orm (se også Evans 1985:103-107, 2005:250-253). I denne formen legger de seg på skattene sine. Dragenes magiske krefter kan enses i hvordan fortæring av Fáfñirs blod og hjerte gir Sigurðr evnen til å forstå fugler. Tilsvarende kan nødvendigheten av selsomme sverd for å skade dragene, benyttet av både Sigurðr og Beowulf, støtte lignende forestillinger.

I tillegg til de skriftlige kildenes velstående drager finnes også store ormer som kan betegnes som apatiske til materiell rikdom. Her sikter jeg til *Níðhoggr* og *Midgardsormen*. Dragene kan dermed plasseres i to kategorier.

Skattedrager

Den første dragegruppa oppsøkes typisk av ambisiøse helter. Helten beseirer dragen, og i mange av fortellingene venter drageskatten som belønning. Mye kan tyde på at *Sigurðr* etablerte seg som et slags helteforbilde eller ideal. Til og med *Beowulf* ser ut til å skildre et kvad som kan knyttes til ham, men her er det *Sigemund*—*Sigurðrs* far—som står for bragden (for ytterligere omtale, se Abram 2017:406-414; Evans 2005:219-220; Fulk et al. 2014:xlvi-xlvi, 166-167; Ney 2017:75-79; Rauer 2000:41-42). Dragedrepermotivet går igjen i øvrige norrøne tekster, som *Ketils saga hængs* og *RSLOSH*, men blir ofte sparsomt behandlet. Kanskje innebærer dette at for å kunne måle seg med *Sigurðr* og dermed berettige utformingen av en heltelegende, krevdes en vellykket dragekamp. I mange av tilfellene der helten deretter anskaffer seg dragens skatt, byr dette på ytterligere utfordringer og usikkerheter. I *Sigurðr*legenden og *Beowulf* hviler forbannelser over drageskattene. I *HKHOSH* skildres en episode der dragen frivillig gir fra sin skatt. Også her blir mottakeren rammet av dårlige tider. Denne effekten ser imidlertid ut til å opphøre etter at dragen forlater området. Dragene er, som tidligere nevnt, typisk giftige (se 4.2-4.2.3). Kanskje finnes dermed en kobling mellom denne egenskapen og hvordan skatten påvirkes av dragens eget lynne—at dragen forgifter skatten gjennom sin grådighet og gjør den til en del av seg selv. Tendensen kommer spesielt tydelig til uttrykk i *Beowulf*. Her blir dragen frarøvet et beger uten at den beseires. Hadde ikke tyveriet forekommet er det mye som tyder på at dragen heller ikke ville forlatt sitt tilholdssted. Utviklingen som følger er en demonstrasjon av dragens nådeløse hevngjerrighet og pågangsmot der den utrydder landsby etter landsby inntil *Beowulf* stanser den. Diktet illustrerer dermed i hvilken grad dragen er bundet til sin skatt, og hvor langt den er villig til å strekke seg etter den.

Kosmologiske drager

Dragene i den andre gruppa har som nevnt ingen påfallende tilknytning til rikdom. Det finnes likevel visse likheter mellom de to gruppene, for eksempel kampmotivet. I *Midgardsormen* og *Pórrs* første basketak kan dragen oppfattes som en slags manndomsprøve der tordenguden får demonstrert sin styrke. Episoden danner dessuten grunnlaget for rivaliseringen som vil munne ut i et skjebnesvangert sammenstøt. Dette ender med begges død og verdens undergang. *Níðhoggr* kan oppfattes noe annerledes. Jeg får aldri noe klart bilde av hva denne dragen

motiveres av, men den kan knyttes til en kontekst der den, sammen med store mengder øvrig orrn (og ulv), straffer døde svikere og mordere i Náströndu. Níðhoggr ser i tillegg ut til å tjene en endelig symbolsk funksjon ved å flyvende bryte løs fra dette stedet i en slags oppstandelse etter at Ragnarök er avgjort. Her finnes imidlertid ingen videre beskrivelser av hvilke konsekvenser dette vil ha for de overlevende.

5.6: Likheter og forskjeller mellom orrn i ting og tekst

I analysens utvalg oppfattes flere eksempler på at drager og normal orrn representeres på tvers av mediene. Mange av de skriftlige kildene, spesielt Sigurðrlegenden, forteller at dragene drepes ved at helten stikker dem i hjertet. Sverdets gjennom boring av Ramsunddragen passer overraskende godt med *viperidae*-hjerters (hoggormfamilien) virkelige gjennomsnittlige plassering, ca. 25,2% av kroppslengden fra snuta (Gartner et al. 2010:Tabell 6). Jeg måler ca. 23,5% fra dragens snute til sverdets treffpunkt på Ramsundristningen (her inkluderer jeg alle leddene). Dette kan selvsagt være en tilfeldighet, men det kan heller ikke utelukkes at risteren har basert fremstillingen på virkelige hoggormers anatomi. Til sammenligning er stikklokalitetene på Jurby og Malew henholdsvis ca. 46,67% og 53,3% fra snuta. Andre egenskaper opptrer kun enten i det arkeologiske eller det litterære materialet. Det er for eksempel ikke noe eksplisitt ved orrnfigurene som gjør at de fremstår som giftige (her kan det imidlertid hevdes at sværetenner skal forestille gifttenner). Det samme kan påpekes for billedlige fremstillinger av dragens mest vektlagte attributt fra de skriftlige kildene: skatten. Det argumenteres riktignok for at monumenter med en dragekamp i tillegg til et hestemotiv, i noen tilfeller med noe som kan tolkes som en kiste på ryggen (Figur 13), utgjør Grani som bærer Fáfnirs skatt (Düwel 1988:134-135; Margeson 1980:184; Ney 2017:154-155). Hester kan skimtes på monumentene fra Jurby, Malew og Ramsund. Dette er foreløpig den eneste muligheten blant analysens utvalg som åpner for en kobling mellom Nordens materielle representasjoner av drager og skatter, men den er svak og gjør seg avhengig av de skriftlige kildene. På den andre siden oppfatter jeg tendenser i motivene som tydelig angir menneskefigurenes bakholdsangrep på dragene. At noe slikt kunne motiveres av mer enn dragens død er ikke en urimelig forestilling. De fraværende skattene eller manglende indikasjonene på gift kan potensielt forklares ved at sammenhengen var opplagt for folk i jernalderen og at det følgelig ikke var nødvendig å fremheve dem ikonografisk.

Flyvende drager forekommer sjelden blant oppgavens utheverte norrøne skriftlige kilder. Dette er imidlertid en vektlagt egenskap for *Beowulf*-dragen og som er foreslått representert på skjoldfiguren fra Sutton Hoo (Ellis Davidson 1950:179-180). Det er vanskelig å si om dette får

noen umiddelbare konsekvenser for relasjonen mellom de materielle og skriftlige representasjonene. For eksempel trenger ikke forestillingen nødvendigvis ha krevd at dragene behøvde vinger for å fly. Det er heller ikke mye som tyder på at *Beowulf*-dragen, som den eneste ildblåsende dragen blant analysens foreløpige uthevede tekster, ikke skulle greie å påføre landsbyene like mye skade uten å være flyvedyktig.

Ved å innlemme materielle og skriftlige representasjoner samt paralleller fra andre perioder og områder, kan motivene nyanseres og nye muligheter foreslås. Et eksempel er det uvanlige motivet fra Smiss III. Sett sammen med ormen som lokaliserer vann i *HKHOSH*, oppfatter jeg situasjoner der dyra behandles som situasjonelt nyttige allierte. En slik sammenheng lar seg også illustrere gjennom hjelmen fra Valsgårdes *Pressblech*-dekorerte paneler (se 4.1.9; Figur 15). Gjennom ytterligere nyansering, blant annet ved bruk av paralleller fra antikken, vil jeg komme tilbake til de gjennomgåtte motivene i delkapittel 5.9.

Der de materielle og skriftlige representasjonene avviker, er dette i hovedsak på detaljnivå. Her dreier det seg om fysiske beskrivelser av mennesker og ormer, samt episodenes foranledning. Rent overordnet finnes imidlertid mange likheter på tvers av kildegruppene: Menneskene som rammes av normal orm lider en slags straff, mens drager og mennesker løser konflikter ved å kjempe mot hverandre til døden. Samtlige kontekster lar seg påvise både materielt og skriftlig, men er typisk godt variert, samtidig som at visse fellestrekk bevares. Kanskje kan det dermed hevdes at motivene opererte innenfor en felles horisont, der beslektede forestillinger om orm—drager så vel som slanger—har vært et gjentakende tema.

5.7: Faghistoriske tolkninger av primærmaterialets motiver

Samtlige materielle representasjoner er identifisert av andre fagfeller ved bruk av skriftlige kilder. Jeg skal ikke bruke mye plass på å diskutere eller kommentere disse tolkningene. Jeg vil snarere kort belyse hvilke forslag som foreligger før jeg beveger meg over til kapitlets neste to deler. Denne oppgaven uthever motivenes funksjoner og symbolikk. Foreslåtte skriftlige paralleller, med fokus på identifisering og navngivning, anses derfor som mindre betydningsfulle enn hvordan motivene kan forstås på et mer overordnet nivå.

Smiss III har ingen opplagte nordiske paralleller. Charlotte Behr (2017:236-242) presenterer imidlertid fem eksempler på et motiv fra 600-tallets angelsaksiske England der en menneskefigur holder to båndformete figurer—én i hver hånd. For Smiss-motivet foreslås det at menneskeskikkelsen kan være en ormeheks (Nylén og Lamm 2003:40-41), den keltiske guden Kernunnos (Hermodsson 2000; se også Bober 1951 for drøfting av Kernunnos generelt) eller at den har forgjengere i minoisk kultur (Lindqvist 1955:44-45). Noen forsøker dessuten å

belyse motivet ved bruk av *Gutasagaen* og hevder at personen kan være Huitastierna (f.eks. Mitchell 2019:122-124; Peel 1999:xxii-xxiii).

Scener der en menneskeskikkelse tilsynelatende ligger lammet og omsvermes av orm tolkes tradisjonelt som Gunnarr i ormegården (f.eks. Aðalheiður Guðmundsdóttir 2012:1039; Ney 2017:242-246; Schüick 1904:183; Shetelig 1920:27). De fleste tidlige eksemplene, som det lille utvalget i denne oppgaven representerer, avskrives imidlertid av andre som spesifikke Gunnarr-representasjoner (Fuglesang 2007:204-207; Oehrl 2017:95-96). Motivene gir likevel god grunn til å underholde tanken om at det har eksistert en utbredt oppfattelse i jernalderen om ormegårder. Hvorvidt disse faktisk har hatt virkelige forbilder kan foreløpig ikke besvares.

Gosforth-korset er, som tidligere nevnt, i stor grad knyttet opp mot Ragnarøk (f.eks. Bailey 1980:125-131; Berg 1958; Calverley 1883; Collingwood 1989[1927]:155-157; Danbolt 1989; Ellis Davidson 1964:207; Shetelig 1933:223-224; Wilson 1984:150). Her avbildes scener som er forenelige med *Völuspōs* og *YEs* fremstillinger av kampen mellom jotner og æser på Vígríðr. Dragene kan være representasjoner av Midgardsormen og ulvene Fenrir, Skoll og Hati (Calverley 1883:144-147). På korset finnes dessuten et motiv med en orm over en fastbundet menneskefigur og en kvinneskikkelse som holder et beger foran seg. Dette tolkes typisk som scenen der en orm tjores fast over en svinebundet Loki og drypper gift på jotnen. Lokis kone, Sigyn, forsøker å hindre dette ved å skjerme ham med et beger. Snorre utdyper episodens relevans til Ragnarøk ved å berette at dette vil forekomme når Loki endelig slipper fri.

De tre ristningene med en menneskefigur som angriper en drage inngår i en lang tradisjon der motivene forstås som Sigurðrs kamp mot Fáfnir (f.eks. Acker 2013:57-60; Bertelsen 2015; Blindheim 1972:26, 29; Kermodé 1907:170-180; Margeson 1980:185-189, 191-194; Ney 2017:196-203). Monumentene inneholder også andre motiver som kan knyttes opp mot Sigurðrlegenden.

Det siste motivet, fra Altuna, kobles av mange forskere opp mot Þórrs fisketur (f.eks. Clunies Ross 2008:232; Muelengracht Sørensen 1986:260; Snædal et al. 2004:26-29; von Friesen 1924). Uhyret under båten tolkes dermed som Midgardsormen. Utenom tentaklene samsvarer øvrige motivinnslag godt med de skriftlige kildene—spesielt Þórrs føtter som knuser ut gjennom båten skrog.

5.8: Voktere, lykkebringere og helvetesyngel – Modell: antikkens ormerepresentasjoner

Jeg vil her utforme en modell basert på Ogdens (2013) monografi om ormemotiver i antikken. Modellen tar utgangspunkt i hele boka og utformes ved at jeg oppsummerer ormeikonografiens og -forestillingenes hovedtrekk. Disse inndeler jeg i gruppe I-III. Likhetstrekk innenfor

gruppene utheves og danner grunnlaget for beskrivelsene. Relevant data med datering, kort karakteristikk, navn og henvisning til aktuelle sidetall i Ogdens studie er utarbeidet som en katalog i Vedlegg B. Katalogen presenterer innslagene i kronologisk rekkefølge etter samme grupper som modellen min. Ogdens syntese benyttes som en slags etnografisk kilde for antikken (for en drøfting av etnografi som et analogisk redskap i arkeologi, se f.eks. David og Kramer 2001:33-63). Han blir i denne analogien etnografen—litt på linje med hvordan Tacitus brukes som kilde for Nordens jernalder (se f.eks. Hedeager 1992:229-231; Resi 2011:63; Simek 1993; Steinsland 2005:158). Ogden befinner seg riktignok mange årtusener senere i tid enn motivene og tekstene han tolker. Dette kan føre til en mengde feilskjær og forskyvninger. På grunn av plassmangel har jeg imidlertid ikke her mulighet til å granske arbeidet gjennom noen inngående kritisk metode. Jeg vektlegger derfor snarere tilnærmingens muligheter og hvordan dette kan åpne for grundigere undersøkelser av ormemotiver i fremtidige studier.

Modell

I – Drager, hybridskapninger, kētos og ormepar:

Antikkens rene **drager** er typisk fremstilt som ormer med store tenner, skjegg og krans—noen ganger med flere hoder (for en morfologisk utviklingssekvens av antikkens drage, se Senter et al. 2016:67-81). De varierer størrelsesmessig fra normal til stor. I motiver der de er fremstilt sammen med menneskefigurer, er dette gjerne i situasjoner som kan tolkes som kamper. I skriftlige kilder kan dragen ofte oppfattes som en vokter av noe, som regel i tilknytning til en vannkilde. Det som voktes er imidlertid ikke dragens egen eiendel. Dragene skildres nesten alltid som giftige. De beseires av helter.

I antikkens tidlige kristne skriftlige kilder portretteres drager av en mer aggressiv art. Disse truer gjerne småsamfunn og beseires av helgener som bruker hellige ord og tegn (se også Arnold 2018:63-76; Le Goff 1980:159-188; Rauer 2000:61-80). Dragene er typisk giftige og forstås som djevelens yngel. Noen kan blåse ild. Andre er omsvøpt av flammer. I noen kilder ledsages de av mengder vanlige slanger. Tidlige ikonografiske representasjoner av kristne drager er sjeldne, men viser gjerne normale eller store ormer. Disse trås på eller ligger beseiret under en rytter (se f.eks. Skibsted Klæsøe 2002a:251-253; Stephenson 2016:174-176; se også Vedlegg B: St. Georg).

Hybridskapninger med ormeinnslag er typisk representert ved at de har slangeunderkropp (*anguipede*). De kan også ha store mengder levende slanger voksende ut av kroppen eller hodet. Hybridene kan være antropomorfe, eller de kan være teriomorfe ved at de representeres som voldsomme beist bestående av opptil flere ulike dyrearter—for eksempel hunder og løver.

Disse avbildes i scener sammen med rene menneskefigurer. Også her dreier det seg om situasjoner som kan oppfattes som kamper. De skriftlige kildene gir imidlertid striden varierte årsaker. Noen ganger truer hybridskapningene en slags kosmologisk balanse, og de må beseires av helter eller guder for at katastrofer med omfattende konsekvenser skal avverges. Det finnes også tilfeller der hybridene vokter noe, men dette er sjeldnere enn med dragene. Noen hybrid-skapninger kan blåse ild og fly.

Kētos kan kort beskrives som sjøorm (se også Papadopoulos 2016; Papadopoulos og Ruscillo 2002). Ikonografisk kan de minne om rene drager, men gjerne med akvatiske trekk— for eksempel fiskehale. I likhet med drager og hybrider finnes de som regel avbildet i kampscener. Sjøormene beskrives som aggressive. De angriper byer, båter eller individer.

Ormeapar finnes representert i et knippe motiver. Noen viser en gutt som tilsynelatende kveler to ormer, én med hver hånd. Disse tolkes typisk som unge Herakles' forsvar mot giftslangene Hera sender etter ham. Noen skriftlige kilder beretter om guder som sender *kētos*-par til å angripe byer eller personer. Et annet utbredt motiv er av antropomorfe skikkelser typisk tolket som erinnyer/furier (se også Aguirre 2010). Disse bærer en orm i hver hånd og kan i noen scener tolkes som jagende etter mennesker.

II – Ormegud og -kult:

Ikonografisk finnes et knippe motiver der mennesker portretteres sammen med normal eller stor orm. I disse scenene kan imidlertid et fredelig samspill oppfattes. Noen av motivene kan tolkes som at ormene avslappet omgås menneskene. Enkelte ormer er store, har skjegg og krans. De tilbes av mennesker ikledd noe som kan minne om rituelle drakter. De skriftlige kildene forteller om et knippe lykkebringende og/eller helbredende guder som kan forvandle seg til vennlige drager. Asklepios, Zevs Meilikhios og Glykon er de mest kjente. Ormegudene ble gjerne tilbedt og takket gjennom offerriter. Dette er typisk forklart gjennomført i tilfeller der folk opplevde noe heldig, som funn av noe de hadde mistet, tilfeldig rikdom, bedring etter sykdom eller lignende.

Det finnes også en ormegud av hybridaktig utforming: Kekrops. Han representeres ofte ikonografisk som antropomorf med slangeunderkropp. Kekrops og en annen myteomspunnet ormegud, Erikhthonios, knyttes typisk til grunnleggelsen av Athen. Den sistnevnte ble feiret gjennom en årlig festival (se også Larson 2007:41-47).

Ormegudenes popularitet kommer tydelig til uttrykk ved at en rekke store historiske ledere og herskere hevdet herkomst fra dem. Alexander den store, Scipio Africanus, Augustus og Nero er de mest kjente eksemplene (se også Ogden 2009).

Det berettes også om ormer satt til å vokte tempelskatter eller til å passe på syke mennesker. Forestillingen om tempelorm kan blant annet nyanseres ved funn av innsamlingskister i templer. Disse er utformet som store ormer, eller utsmykket med ormefigurer, og har en liten åpning, tilsvarende som på en sparebøsse, til å ta imot mynt (se f.eks. Nilsson 1947:305-307; Ogden 2013:174-175).

III – Ormeforestillinger:

Et knippe skriftlige kilder beskriver hvordan slanger kan benyttes til å kurere syke. Tilsvarende eksisterer en utbredt oppfattelse om ormens legemlige egenskaper. For eksempel kan fortæring av ormekjøtt eller -blod gi profetiske krefter eller evnen til å forstå fugler og øvrige dyrearters språk. Ormenes vokteregenskaper finnes også representert i episoder tilknyttet gravplyndring, både ikonografisk og skriftlig. Her beskytter de den gravlagte og den gravlagtes gravgods. Liliane Bodson (1984:16-20) og Ogden (2013:347-381) åpner for et knippe kontekster der slanger kan ha blitt holdt i fangenskap i antikken.

Med kristendommen oppstår en oppfattelse om at ormene er smarte og forræderske. På grunn av forlokkelsen i Edens hage mistet ormen lemmene sine og ble dømt til å kripe på magen. Orm assosieres som nevnt følgelig med djevelen (se også Arnold 2018:43-45, 56-63). Males (2010:30-31) påpeker imidlertid at orm i kristen symbolikk også kan representere Jesu lidelse på korset.

5.9: Fra *drakōn* til *dreki* – Nordens ormer gjennom antikkens

Normal orm

Antikkens materielle representasjoner av normal orm sammen med mennesker kan i stor grad oppsummeres ved at subjektene fredelig omgås hverandre. Dette står som en tydelig kontrast til flesteparten av de analyserte motivene fra Norden. For Nordens scener er det imidlertid mulig å fremheve klare paralleller fra antikkens skriftlige representasjoner. Bailey (1980:138-142) og Nordland (1949:91-107) uthever kristen visjonslitteratur. Her skildres gjerne helvete som et sted der avdøde kjeltringer og syndere påføres lidelse ved at ormer biter i dem. Dette minner mye om beskrivelsene av Náströndu og er en av årsakene til at *Völuspǫ* ofte plasseres til områder og perioder der førkristne og kristne forestillinger sameksisterte (se f.eks. McKinnell 2008). Det er også mulig å skimte likheter mellom norrøne tekster og hagiografiske skildringer av normal orms tilknytning til drager. Dragen fra *SOT* omgås som nevnt store mengder vanlig orm. Det samme gjelder for eksempel begge dragene Filip møter (se Vedlegg B). I tilfellene der antikkens hagiografiske drager besitter taleevne, understreker de ofte sitt og ormenes slektskap til Satan.

Ormemotivet fra Smiss III knyttes blant annet av Lindqvist (1955:44-45) opp mot et knippe statuetter av kvinner som bærer orm, fra Knossos (se f.eks. Evans 1921:495-523; Ogden 2013:7-9). Disse dateres gjerne til tida mellom 1750 og 1450 f.Kr. Dersom jeg følger Lindqvists (1941:115-117) foreslåtte kronologi for tidlige billedsteiner, til tida rundt 400-600 e.Kr., er det i denne omgang fornuftig å se til mer tidsmessig nærliggende paralleller. Kanskje kan noen av de omtalte ormeperene nyansere motivet. Jeg har vansker med å oppfatte en kamp mellom Smiss-subjektene. På den andre siden kan antikkens fremstillinger av erinnyer hevdes å portrettere antropomorfe skikkelser som ser ut til å benytte ormene som våpen eller allierte. Sara Kuehn (2011:124-127) tolker en håndfull senere, lignende motiver fra Midtøsten, med et menneske mellom to ormer, som et drage- eller ormetemmermotiv. Forslaget virker også fornuftig for Smiss III. Det er vanskelig å argumentere for noen direkte innflytelse på tvers av eksemplene. Likevel vil en tolkning der menneskefiguren har temmet eller temmer ormene gi en tilsvarende situasjon der dyra kontrolleres. En slik sammenheng kan nyanseres ytterligere ved å trekke inn skildringer av jotunkvinner som kontrollerer levende orm ved å benytte dem som tømmer på ulver (se 4.2.3). Motivet finnes representert på en billedstein fra Hunnstad (Fuglesang 2007:201-202; Neiß 2004:21-22; Price 2019:78-79). I hvilken grad Smiss III skal kobles opp mot erinnyer og jotunkvinner får utredes i fremtidige studier. Jeg vektlegger heller hvordan motivet kan speile en forestilling om fordelaktige allianser eller samspill mellom menneske og orm. Dersom et menneske kontrollerer orm, kan ormens egenskaper, for eksempel giften, nyttes til egen vinning. Allianser mellom orm og menneske kan også observeres på *Pressblech*-platene fra Valsgårde (Figur 15). Selv om samspillet kan oppfattes bokstavelig, virker det mer sannsynlig at folk i jernalderen kalte på visse aspekter ved ormenes krefter. Som Sue Brunning (2015) foreslår, kan sverdskjenninger og heiti som spiller på orm, samt tilfeller der for eksempel hjaltornamentikk minner om ormeskjell, vitne om beslektede forestillinger. Ved å utsmykke visse gjenstander med ormemotiver eller ormeinnslag, kunne kanskje ormenes krefter overføres til dem, etter jernalderens skjønn.

Normal orms helbredende egenskaper er ikke representert i oppgavens nordiske materiale. De lar seg kanskje løst påvise dersom Smiss III-motivet tolkes som en helbredelsesrite eller fødsel. Jeg vurderer imidlertid sammenhengen som svak ut fra det foreliggende materialet og forsøker meg derfor ikke på noen slik tolkning.

Drager

Dragene betegnes som giftige og forbindes typisk med vann på tvers av det antikke og nordiske materialet. Ulikhetene mellom gruppene kommer tydeligst frem i detaljene. For eksempel

beskrives Niðhoggr og Midgardsormen som rein orm, mens antikkens kosmiske trusler i tillegg ofte består av øvrige dyreinnslag. Tilsvarende er det mulig å oppfatte nyanseforskjeller mellom antikkens vaktende og Nordens gullbegjærlige drager. Der den første gruppa typisk kommanderes til å vokte magiske gjenstander av guder, skaper beskrivelser av Nordens drager inntrykk av autonome vesener. Her er det dragene selv som besitter skattene. Det dreier seg i tillegg gjerne om store mengder rikdom. Som Martin Nilsson (1947) foreslår, virker likhetene klare, men for å få alt til å passe må antikkens beskrivelser av ormer som vokter tempelskatter inkluderes. Jeg kjenner ingen arkeologiske eller skriftlige kilder der disse angripes.

Det er også mulig å påpeke visse ikonografiske likheter mellom dragene. Jurby og Ramsund er fremstilt med krans, et trekk som er svært fremtredende i antikkens materiale. Dragen fra Ramsund har i tillegg noe jeg tolker som et skjegg—enda et gjennomgående attributt i antikkens dragerepresentasjoner. Det er selvsagt ønskelig med et større utvalg materielle dragerepresentasjoner fra Nordens jernalder, men inntil dette eventuelt øker gjennom fremtidige funn, eller dragehodemotiver innlemmes i analysen (men jf. 4.1.9), kan jeg kun fremheve de to tydeligste eksemplene.

Gjennom de skriftlige kildene gir ytterligere delte egenskaper seg til kjenne. Særlig at ormens legeme besitter magiske krefter og at mennesker som fortærer dette får evnen til å kommunisere med fugler og øvrige dyr. Dette ser ut til å ha vært en utbredt oppfattelse over lang tid på kontinentet (Hansen 2002:462-469) og i Midtøsten (Kuehn 2011:128-129). Det er kanskje dermed ikke så snodig at den er representert i Sigurðrlegenden. De tidligste bevarte antydningene til forestillingen kan oppfattes på Jurby og Ramsund. Jurby-koblingen foreslås av Kermode (1907:175) og krever en sammenheng mellom fuglen på korsskivens ene side og menneskefiguren med tommel i munnen—fortæring av ormeblod—på den andre. Ramsund-koblingen er noe tydeligere ved at fuglene befinner seg nærmere menneskefiguren med tommel i munnen (Figur 13).

Hamskifte og transformasjon er utbredte forestillinger på tvers av antikkens og Nordens skriftlige kilder. Antikkens ormeguder kan i stor grad hevdes å besitte evnen til å skifte mellom menneske- og ormeform. Jeg finner et spedt antall paralleller i *Ynglinga saga* (i *Heimskringla*) og *YE*. Her opplyses det om at Óðinn kan innta ormeform og at han motiveres til å gjøre dette for å kripe gjennom et hull og stjele Suttungrs mjød. Ormeham kan dermed betegnes som pragmatisk valgt og samsvarer i liten grad med antikkens ormeguder. For disse ser ormen ut til å konnotere lykke, hell og årvåkenhet, mens jeg oppfatter Óðinns handlinger som kløktige og sleipe. En slik karakteristikk minner mer om den bibelske betegnelsen av ormens sluhet. For menneskene som forvandles til orm i skriftlige norrøne kilder, er dette typisk en konsekvens

av grådighet. Kanskje symboliserer disse transformasjonene en slags skjebnens ironi (se kap. 6 for ytterligere kommentar).

Beowulf-dragen og dragen fra *Gull-Þóris saga* (GS) er blant få drager i kilder med nordisk tilknytning som blåser ild. Utenom Kimæren, en hybridskapning, må jeg til senantikken kristne skriftlige kilder for å finne paralleller (se Vedlegg B: Viktoria og dragen).

Merknader om likheter og forskjeller mellom antikkens og Nordens orm

En symbolsk kobling mellom orm og døden er godt representert på tvers av antikken og Nordens jernalder. Her kan spesielt motivene fra antikken med orm som vokter gravkamre minne om *Beowulf*-dragens leir. Der de førstnevnte ser ut til å tjene de gravlagte og kan hevdes å ha en direkte beskyttende funksjon, er det *Beowulf*-dragens egen grådighet som motiverer denne til å passe på skattene. Det er også mulig å oppfatte forskjeller mellom øvrige steinmonumenter med ormemotiver fra de ulike periodene. Jeg vektlegger her de opprinnelige kontekstene disse trolig forekom i. Som jeg påpeker i 5.4 er oppgavens Nordiske ormemotiver ristet på monumenter typisk tolket som gravmarkører og/eller minnesmerker. Antikkens steinmonumenter med orm er på sin side svært ofte reist ved, eller på, bygninger, for eksempel templer. Der antikkens ormemotiver sannsynligvis har hatt en levende, aktiv rolle i gudetilbedelse og votivriter, peker mange av Nordens motiver på hendelser fra legendariske og mytologiske fortellertradisjoner. Det kan dermed hevdes at det nordiske kildematerialet kun gjenspeiler en indirekte kjennskap til ormene. Risterne, treskjærerne, skaldene eller middelalderens skribenter har ikke opplevd hendelsene selv. I lys av dette kan det føyes til at Middelhavsområdet har hatt kunnskap om og kontakt med en langt bredere slangefauna enn det som kan hevdes for Norden. Kanskje er dette en av årsakene til at ormene i det klassiske materialet hyppigere inngår i positive sammenhenger. Dette kan også ha ført til en forestillingsverden med flere og mer varierte oppfattelser av orm, noe jeg vil hevde antikkens bevarte materiale representerer.

Kapittel 6: Hvordan røpe dragens hemmelighet

Diskusjonskapitlet begynner med en drøfting av dragemotivenes mulige innflytelser fra antikken. Her skisserer jeg to ulike sekvenser. Jeg postulerer at den tidligste kan være knyttet til romersk jernalder eller en tid før dette. Denne sekvensen representeres hovedsakelig gjennom arkeologisk materiale. Den andre sekvensen finner trolig sted i den nordiske skriftkulturens innledningsfase i det 12. århundret e.Kr., noe etter oppgavens avgrensning. Studien befatter seg med skriftlige kilder og føyer seg til et perspektiv der disse kan inneholde gamle forestillinger selv når de er langt yngre enn begivenhetene de skildrer (se 1.3 og 4.2). Det er derfor hensiktsmessig å klargjøre hvilke trekk som kan tilhøre hvilke impulser. Drøftingen gjennomføres med utgangspunkt i de gjeldende prinsippene for epidemiologi av representasjoner (3.2).

I kapitlets neste ledd diskuterer jeg drage- og ormemotivenes symbolikk. Anskuelsene fra kapittel 5 innlemmes her i et videre perspektiv. Dette innebærer at paralleller fra antikken benyttes for å nyansere tolkningene. Forslagene til motivenes symbolske betydning føres deretter over på oppgavens primærmateriale. Jeg starter med trevogna fra Oseberg. Deretter gjennomgår jeg steinmonumentene kronologisk. Gjenstandenes materialitet drøftes avslutningsvis og danner grunnlaget for tolkningene av de respektive motivenes mulige funksjoner.

6.1: Diskusjon

Jeg observerer spesielt to ulike sekvenser det er mulig å påpeke opptil flere medier representasjonene kan ha spredd og festet seg gjennom. Fordi den seneste sekvensen i hovedsak kan tillegges perioden etter oppgavens avgrensning, i tida mellom det 12. og 13. århundret, begynner jeg med denne. Her sikter jeg til Nordens forholdsvis nylige etablerte skriftkultur (Andersen 2012:17-18; Fidjestøl 1994:83-87) og et knippe eksempler på norrøn litteratur med tydelige innflytelser fra kjente klassiske kilder. Acker (2012:4-8) demonstrerer for eksempel hvordan det i *Yngvars saga víðförla* (YSV) er mulig å spore ormevesenet Jákulus tilbake til Isidor av Seville (560-636 e.Kr.) og Plinius den eldre (23-79 e.Kr.) betegnelser av *iaculus*. Den norrøne skildringen av ormen minner mye om de klassiske kildenes, men har fått noen små modifikasjoner, blant annet ved at Jákulus omgås store mengder ormeengel. I YSV påtreffer Yngvarr og hans menn også en mer konvensjonell nordisk skattedrage. Klassiske leksikalske omtaler av dyr og fabeldyr fra *bestiarium vocabulum*-sjangeren (eksempelvis de nevnte tekstene av Isidor og Plinius) ser ut til å ha eksistert på Island i middelalderen. En norrøn oversettelse av et slikt verk, *Physiologus*, er kjent gjennom to ulike fragmenter fra forskjellige manuskripter (Dahlerup 1889:228-256; Marchand 1976). Det er vanskelig å anslå i hvilken

grad *bestiarium*-bidrag kan ha vært utbredt utover disse to bevarte eksemplene. Kanskje er det likevel verdt å merke seg at forestillingen om ormer som fødes ved at de skjærer seg ut av morens side (Arnold 2018:120) minner en hel del om *SOTs* skildring av Rauðs skjebne. Her tvinges en hoggorm inn gjennom Rauðs kjeft før den bryter ut av siden hans. Også i *VS* er det mulig å oppfatte klassisk innflytelse. I denne sagaen besitter Fáfñir en *ægishjalm* som ligner mistenkelig mye på Athenes gjenstand fra antikken med samme prefiks (Simek 1993:2). Der Fáfñirs *ægis* er en hjelm, er Athenes en slags skulderrustning (ofte med ormer på) eller et skjold (se f.eks. Marx 1993; Ogden 2013:196-197; Watkins 2000). Begge gjenstandene har imidlertid samme fryktinngytende effekt på sine iakttakere. I øvrig kan Fáfñir sidestilles med dragen Sigemund hevdes å ha bekjempet i *Beowulf* (str. 874-900). Uansett om dette er en analog eller forgjenger til Sigurðrlegenden, finnes forestillingen om en skattedrage med nordiske tilknytninger dermed bevart i en håndskrift som er eldre enn de norrøne tekstene (se 1.3; for øvrige eksempler på klassisk innflytelse i norrøn litteratur, se f.eks. Battista 2003; Fidjestøl 1994:88-93; Lönnroth 1976:121-128). Denne tendensen bør først og fremst betraktes som et notabene. Den demonstrerer hvordan det er mulig å resonnerer seg frem til lignende forestillinger fra andre områder og tidligere perioder gjennom skriftlige kilder. Kontekstualiseringen kan i tillegg anskueliggjøre særskilte trekk som ikke er å ense andre steder. Her sikter jeg til den nord-europeiske skattebegjærlige dragen. Jákulus i *YSV* vitner trolig om tilgjengelighet og bruk av klassiske kilder etter at skriftkulturen er etablert i Nordens middelalder. Sagaens *dreki* kan på sin side være tilknyttet nordiske varianter som er flere århundrer eldre enn middelalderen. Disse kan blant annet ha manifestert seg materielt, og muntlig, og dermed bidratt til å danne de skriftlige dragenes grunnlag. Med andre ord kan Snorres mange ormeskildringer inneholde en salig blanding av Nordens forestillinger fra jernalderen, i tillegg til relativt nylige absorberte oppfattelser fra klassiske tekster i det 12. og 13. århundret. Hvis ormeforestillingene fra Nordens jernalder er påvirket av antikkens, eller de samme impulsene antikkens motiver er påvirket av, vitner dette følgelig om minst to tidsmessig separate sekvenser med innflytelse. Én i jernalderen, eller enda tidligere, og én i middelalderen.

Som anvist i kapittel 2 oppfatter et knippe forskere trekk ved de nordiske ormemotivene som kan tale for klassiske forbilder. Spesielt to funngrupper med ormerepresentasjoner fra folkevandrings- og vendetid kan utheves. Den første er de omtalte skikkelsene med slangeunderkropp (*anguipede*) fra Gallehushorna. Den andre er motivet fra Vendel med en rytter og en orm (Figur 1); dette har vært et utbredt relieffmotiv i antikken (Ogden 2013:251-252). Et svært likt motiv finnes dessuten på en bysantisk Konstantin II-mynt (Stjerna 1912:167-168). Som Morten Axboe (2007:99-100) og Aleksander Bursche (2000) påpeker, har

bysantiske medaljonger og mynter sirkulert i Norden og utgjort inspirasjonskilder til brakteatene. Kontakt mellom Romerriket og Norden lar seg påvise gjennom et rikt antall øvrige romerske importgjenstander i ulike skandinaviske arkeologiske kontekster fra romersk jernalder frem til tidlig vendeltid (f.eks. Hedeager 1991a:9-21, 1992:156-158; Hines 1984:270-271; Jensen 2003:467-494; Slomann 1959:27-39; Solberg 2003:78-81, 136-137; Wickham 2005:367-369). Danmarks mange myrfunn, med vekt på Illerup, utgjør for eksempel en av de største tilvekstene til romersverd (f.eks. Dobat et al. 2014:91-92; Hedeager 1991b:88-89; Ilkjær 2000:74-82, 2003; James 2011:210; Pauli Jensen 2007). I tillegg kan mange klassiske kilder tyde på at menneskene nord for *limes* var godt kjent for kontinentets skrivekyndige i det samme tidsrommet (se f.eks. Halsall 2005b). Med disse forutsetningene i betraktning vil jeg argumentere for at blant annet muntlig overføring mellom folk fra de ulike områdene kan ha påvirket ormemotivenes utvikling og bestandighet. Her følger jeg et begrep om akkulturasjon som innebærer at kulturer i kontakt kan absorbere hverandres forestillinger og innlemme dem i egne uttrykk (se f.eks. Berry 2003; Rydving 2004:10-12; Trimble 2003). Dette kan føre til assimilering. Når det i klassiske og norrøne tekster kan oppfattes tolkningsstrategier, som de kristne lærdes euhemerisme eller typologi (se f.eks. Clunies Ross 2005:122-124; Males 2010:27), eller *interpretatio graeca, romano* og *norræna* (Battista 2003:175), er dette eksempler på prosesser som kan føre til sammenblandinger av forestillinger. Kanskje er det nettopp en slik sekvens som har ført til at visse nordiske drager, for eksempel Jurby og Ramsund, bærer preg av innslag som også har eksistert i antikken. Dersom mentale og offentlige ormerepresentasjoner har spredd seg på denne måten gjennom antikken, og oppnådd variantene i Norden mellom 400 og 1100 e.Kr., kan dette bidra til å nyansere ormenes symbolske og funksjonelle meningsinnhold.

I kapittel 5 kategoriserer jeg ormemotivene i to grupper med ytterligere underkategorier. De fleste av disse gjengir situasjoner som på et eller annet vis kan knyttes opp mot menneskers eller ormers legemsbeskadigelse—ofte med døden som følge. Med gruppa «normal orm» arter dette seg typisk ved at ormene rammer personer som ikke er i stand til å komme seg vekk. Jeg foreslår følgelig at motivene som svarer til disse uttrykkene kan forstås som symboler på straff. De blir dermed en slags advarsel om hva slags følger brudd på samfunnsnormer kan medføre. Hvorvidt motivene speiler en utbredt praksis med virkelige forbilder, eller skal forstås allegorisk i en sammenheng der evig pine truer som en mulig konsekvens i det hinsidige, er vanskelig å si. Kanskje er begge alternativene mulige. Forestillingen kan uansett avsløre en av de verst tenkelige skjebnene for folk i jernalderen: forlenget smerte gjennom slangegift. Oppfattelsen om virkingene av slangegift kan i mange tilfeller være utfylt av fantasi, før de

kulminerer i slangenes ekstreme variant: dragen. At denne dessuten på sikt får evnen til å blåse flammer i antikken, henger sannsynligvis sammen med en sekvens hvor graden av giftens intensitet øker og etter hvert blir til en brennende sensasjon—ild (se også Ogden 2013:218-222). Enkelte forskere fastslår at første ledd i det greske ordet *drákōn* (δράκων) henspiller på verbet *dérkomai* (δέρκομαι), som betyr «å se» (se f.eks. Evans 2005:227-228; Watkins 1995:447; men jf. Ogden 2013:173). I lys av dette kan også ormens forestilte årvåkenhet oppfattes som en vektlagt egenskap. Tolkningene demonstrerer hvordan mennesker kan ha benyttet seg av dyr til å «tenke med» (se 3.1).

Nordens drager kan enses i to beslektede sammenhenger. Ved bruk av skriftlige kilder, er det mulig å skille på de med og uten skatt. Den siste gruppa har to representanter: Níðhoggr og Midgardsormen. Tilsvarende visse klassiske opphavsmyster, for eksempel Zevs' seier over Tyfon (se Vedlegg B), bør kanskje disse dragenes anledning og rolle hovedsakelig oppfattes kosmologisk. For Níðhoggr henger den kosmologiske forbindelsen sammen med de øvrige giftslangene i dødsriket. Denne dragen kan likevel, sammen med Jormungandr, plasseres til et slags dikotomisk forhold ved at den representerer natur, eller kaos, mot folks og æsers kultur, eller orden (Arnold 2018:11-12; Evans 2005:239; Lionarons 1998:10-11; men jf. Descola 2013 for alternativer til denne ontologien). Et ambivalent forhold mellom disse motsetningene kommer tydeligst frem gjennom Midgardsormen—jordens halskjede. I en føyelig tilstand opprettholder Jormungandr verdensbalansen. Som volvens spådom tilsier i *Völuspǫ*, foruroliges imidlertid denne balansen av Þórrs temperament og provokasjon av ormen. Gnisningen forårsaker omsider Ragnarøk der Níðhoggr bryter løs fra Náströndu og ankommer Miðgarðr, kanskje som en manifestasjon av død og ødeleggelse. Der Zevs lykkes i å beseire Tyfon, bokstavelig talt jordas (Gaias) avkom, vitner den norrøne varianten om et mer forsiktig perspektiv. I antikkens forestilling er naturen temmet. I den norrøne lurer stadig konsekvensene av utøylet hovmod. Så lenge æser og mennesker lever i harmoni med naturen, opprettholdes balansen. Ormene kan følgelig hevdes å representere alt som kan gå galt dersom de—og i en forlengelse av dem, naturen—ikke respekteres. Som Joyce Lionarons (1998:11-12) påpeker, kan denne sammenhengen også videreføres til den første dragegruppa: de grådige skattedragene.

Skattedragene er, på det jevne, verken aggressive eller mektige nok til at de er i stand til å rokke ved noen verdensbalanse. De er imidlertid av stor nok konsekvens til at de kan forårsake sosial uro. Følgelig kan de hevdes å fylle tilsvarende funksjon som Níðhoggr og Jormungandr ved at de opererer i et slags mikrokosmos: samfunnet. Lionarons (1998:35-38) uthever *Beowulf*-poetens ordspill og hvordan det her kommer frem at Beowulf og dragen stadig bryter

diktets etablerte etikette for gjester og verter. Evans (2005:239, 263-268) bygger videre på mange av de samme ideene, men uthever hvordan skattene, på tvers av samtlige kilder, har ført dragene til tilstander der de kan defineres gjennom forsluken hunger etter rikdom. Som jeg påpeker (5.5.2) kan en slik dynamikk oppfattes i hvor langt *Beowulf*-dragen er villig til å strekke seg etter én gjenstand, trolig blant flere tusentalls, i det den oppdager begerets fravær. At mange av legendenes dragedreperer påføres illevarslende skjebner ved å vinne til seg dragenes forheksete skatter, kan, som Evans uthever, kanskje knyttes opp mot jernalderens gaveutveksling og krigerøkonomi (se f.eks. Halsall 2003:80-84, 96; Hedeager 1992:87-93, 1994; Wickham 2005:694-696; for gaveutveksling generelt, se f.eks. Mauss 1990[1950]; Morris 1986:1-3). For at dette systemet skulle opprettholdes, var det ønskelig for høvdinger (*comites*) å være i stand til å kontrollere ressursene og omfordele dem til sine hirder (*comitatus*). Skattedragen kan dermed oppfattes som et symbol på grådighet—en destruktiv egenskap i Nordens jernaldersamfunn. I denne sammenhengen er det påfallende at mennesker samt udødelige i flere av de norrøne kildene forvandles til ormer og drager. I noen, eksempelvis *GS*, *JS* og *VS*, er koblingen til glupskhet opplagt. Tendensen kan nyanseres gjennom forestillingen om enkelte antikke herskeres ormegudsherkomst (Ogden 2009; se også 5.8). Ved å invadere og erobre nye landområder kunne herskerne stadig øke sin rikdom. Som tidligere nevnt, benyttet visse romerstyrker seg av dragebannere i hærtog (f.eks. Ellis Davidson 1950:179-180; Fuglesang 1986:190; Kuehn 2011:40-42). Disse aspektene ble trolig observert og omtalt av mange mennesker i Sør-Skandinavia. Noen av dem kan ha tilhørt eller vært tilknyttet Danmarks maktsentre i romersk jernalder. Her var kanskje romerske keisere et populært samtaleemne. Enkelte forgreninger blant den sørskandinaviske eliten brukte på denne tida ormearmbånd og -ringer, trolig som identitetsmarkør (se f.eks. Jensen 2003:432-447; Reiersen 2018). Muligens fantes i disse et signal om forbindelser til Romerriket. Orme- og dragesymbolikk brukt på kjente historiske personligheter kan også oppfattes i en romersk stridighet på 320-tallet e.Kr. Et panel over inngangen til Konstantins palass skal ha avbildet hans slagne ukristne keiserkollega, svigerbror og fiende, Licinius, i form av en drage. Denne var plassert under Konstantins banner, blant annet bestående av kristogrammet *chi-rho*, og representerte sannsynligvis den kristne keiserens seier—ikke bare over Licinius, men også over førkristen tro. Motivet finnes bevart på en mynt fra 327-328 e.Kr. (Stephenson 2016:104-110). Jordanes (*Getica* XXI:111-112) beretter mer enn to hundre år senere at gotere kjempet for Konstantin i denne striden (for drøfting av *Geticas* kildeverdi, se f.eks. Heather 1991:34-67; Liebeschuetz 2011). I *Anonymi Valesiani Pars Prior* (5.27) hevdes det at de kjempet for Licinius. Gotere kan uansett kanskje ha bidratt til å styrke forestillingen og spre den nordover.

Kapittel 6: Hvordan røpe dragens hemmelighet

Bo Gräslund (2018) plasserer *Beowulfs* drageepisode til Gotland. Dette gjør han gjennom en grundig lesning og bokstavelig tolkning av diktet. På Gotland korresponderer arkeologiske funn av nedbrente bygninger godt med dateringer foreslått for diktets historiske ramme. I lys av dette gir Gräslund (2018:193-200, 207-211) to forslag til *Beowulf*-dragens opphav. Det første fremsetter en hypotese om at finurlige lysfenomener på himmellegemet, forårsaket av naturkatastrofene i tida mellom 536 og 550 e.Kr. (se også Gräslund og Price 2012; Moreland 2018), kanskje ga nordboerne assosiasjoner til drager. Det andre foreslår at dragen kan leses som en allegori for Ale. Ale var en krigsherre som på 500-tallet angivelig herja i områdene som i dag utgjør Sør-Sverige og Gotland. Skattedragen kan dermed oppfattes som et symbol på despotisk atferd, krig, plyndring og grådighet—ikke ulikt hvordan skribentene i den angelsaksiske krøniken rammer inn angrepet på Lindisfarne i 793 med et dragejærtegn (*Canterbury Manuscript (F) 793*). Slike handlinger medførte omveltninger av stort omfang. De kunne potensielt ruinere samfunn. At mennesker som nedkjempet villmenn av denne typen kan ha fått heltestatus på linje med—eller kanskje til og med som—legendenes dragedreperer er ikke utenkelig.

Ormemotivet på billedsteinen fra Smiss viser et menneske som holder en orm i hver arm. Der de sju øvrige gjenstandene inneholder scener med ormer og mennesker i dyst, observerer jeg her en slags samstemmighet mellom subjektene. Dette trenger ikke bety at ormene skal forstås noe særlig annerledes enn de øvrige gruppenes. De skal trolig fremdeles oppfattes som giftige og farlige. Til forskjell fra de andre motivene kontrollerer imidlertid mennesket her ormene. De er temmet. Kanskje innebærer dette et forhold delvis på linje med Zevs' seier over Tyfon. Ulikheten er synligst gjennom at Tyfon destrueres, mens Smiss-ormene tilsynelatende lever i beste velvære. Dette innebærer at temmeren aktivt kan nytte dem til egen vinning. Alternativt ønsker kanskje ormetemmeren å bli bitt. En slik tolkning kan nyanseres gjennom forestillinger om antikkens sosiale grupper, blant annet *psylli* og *marsi* (se Vedlegg B: Ormetemmende og giftresistente folk). Disse beskrives i klassiske kilder som immune mot slangegift; de håndterte derfor mye orm. Ormen Haraldr Hardráda og hans mannskap manipulerer til å finne vann, tegner et tilsvarende bilde av en fordelaktig allianse mellom menneske og orm. Smiss-scenen kan derfor kanskje hevdes å føre lyset fra ormenes djerve karakteristikk over til mennesket som kontrollerer dem. En person som er i stand til å utnytte orm til egen vinning, eller som ikke lar seg affisere av ormenes lumske natur, er verdig respekt.

I delkapittel 5.4 tilbyr jeg en kort gjennomgang av oppgaveutvalgets materialitet. Osebergvogna er den eneste gjenstanden blant primærmaterialet som er utformet i tre. Jeg har gjennom dette påpekt at dens materialitet kan tilknyttes spesielt to sammenhenger. Først og

fremst er det snakk om en vogn. Tre gir dermed gode forutsetninger for konstruksjonen. Det var et rikt tilgjengelig råmateriale med egenskaper som ga fartøyet bra bevegelighet. Det var dessuten sterkt nok til å bære gods og personer. I tillegg til dette kan det nevnes at treverk forholdsvis enkelt tillater overflatemanipulasjon i form av dekor gjennom treskjæring. Det er riktignok dette siste aspektet som utheves her, men for å kunne nyansere ormemotivenes mulige funksjon bør de oppfattes i lys av gjenstanden de er avbildet på. En vogn kan opptre i mange forskjellige kontekster. For denne oppgaven vektlegger jeg Christensens (1992:117-123) og Anne Stine Ingstads (1992:248-249) forslag. Disse plasserer vogna til en kultisk ramme. Ingstad fremhever dessuten at en av de gravlagte kanskje satt i fartøyet, enten som passasjer eller fører, ved spesielle begivenheter. En slik kontekst gir anledning til å knytte vognas motiver opp mot dens eiere eller brukere. Det finnes mange flere motiver på gjenstanden enn det jeg uthever (f.eks. på langsida, se Nordeide 2015:208-211). For å komme nær noen god oppfattelse bør samtlige undersøkes inngående. For eksempel bør kattedyra på den bakre gavlen (Shetelig 1920:Figur 20) kontekstualiseres ytterligere. Jeg vil imidlertid hevde at jeg har klargjort et utgangspunkt som muliggjør en preliminær tolkning av ormemotivets meningsinnhold. Som et symbol på en fryktelig skjebne gir ormene den overfalte menneskefiguren et minneverdig endelikt. Kanskje besatt den avbildete personen en historisk eller legendarisk status fra en fjern fortid. Det er også mulig at motivet simpelthen opererte som en slags påminnelse om hvilken skjebne normovertredelse medførte. Som jeg også berører med Smis III, kan det alternativt sluttet fra motivet at offeret overlevde ormenes angrep. Dersom vognbrukeren hevdet en form for slektskap til denne legendariske personen, kunne statusen styrkes ved at vedkommende stammet fra en sosial gruppe som var forestilt immun mot slangegift. Per Holck (2006:205, 2009:49-50) poengterer at prøveresultatene fra den yngste av de to gravlagte Osebergkvinnenes tenner plasserer henne til haplogruppe U7—godt utbredt i den nære Østen. Dette er dermed i nærheten av én av de nevnte giftresistente gruppene ved Svartehavet (Ogden 2013:211). Hvorvidt noen av disse omstendighetene er av betydning, og hvordan de eventuelt skal tolkes, må undersøkes grundigere i fremtidige undersøkelser. Jeg uthever dem kun for å illustrere hvordan ormeformstillinger fra antikken kan bidra til å nyansere det nordiske materialet.

Chris Gosden og Gary Lock (1998) argumenterer for hvordan genealogi og mytologi kan ha utfyllt hverandre og virket sammen ved at mennesker i fortiden kombinerte dem for å øke tilhørighet eller legitimere makt. For jernalderen kan en slik utnyttelse av historien påvises arkeologisk gjennom gjenbruk av gravhauger og -plasser over flere tidsmessig separate sekvenser (for nordiske eksempler, se f.eks. Bratt 2008:98-100; Myhre 2015:91-92; Zachrisson

1994:228-232; Østmo og Bauer 2018; for eksempler fra angelsaksiske England, se Semple 2013). I mange tilfeller har skjeletter og gravgods vært hentet ut av gravhauger med tilsvarende hensikter om å styrke egne eller svekke andres fordringer (f.eks. Bill og Daly 2012; Brendalsmo og Røthe 1992; Klevnäs 2019; Lund 2017; Myhre 2015:186). Gosden og Lock påpeker at der genealogiske argumenter skrantet, kanskje ved at tidsavstanden var for stor til at den lokale befolkningen fremdeles var kjent med påståtte slektskapsforhold, kunne mytologi fylle tomrommet. En gjennomgang av Nordens skriftlige kilder avdekker flere store høvdingætter, blant annet skjoldunger, volsunger og ynglinger (Brøgger 1962:113-159, 227-272; Fulk et al. 2014:lii-lxiv; Krag 1991:173-191; Skre 2007). Her er det verdt å merke seg at skjoldunger og volsunger dukker opp i henholdsvis *Beowulf* og Sigurðrlegenden. På noen av gjenstandene med ormemotiver kan intensjonen kanskje ha vært å bygge opp forbindelser til legendariske eller mytologiske genealogiske koblinger. Dette kunne for eksempel la seg gjøre ved å inkludere et dragedrepermotiv på en gravmarkør eller et minnesmerke.

Som jeg foreslår for Osebergvogna kan også motivene på oppgavens steinmonumenter peke på historiske og legendariske, eller mytologiske, hendelser og personligheter. Trevognas billedscene er enklest å knytte opp mot forestilte kultpersoner fordi den presenterer motiver med få eller ingen bevarte opplagte paralleller i det arkeologiske eller skriftlige materialet. På mange av steinmonumentene kan derimot drage- og øvrige ormemotiver enses, som i større grad slutter seg til et felles uttrykk fra Nordens jernalder. Smiss står fremdeles som det store unntaket. Som gjenstand føyer den seg imidlertid trolig til de samme forutsetningene som resten av primærmaterialet. Denne er utformet i stein og kan dermed forstås som et monument av høy holdbarhet. Der trevogna kanskje ble brukt i private seremonier, vil jeg hevde at samtlige av oppgavens steingjenstander utgjorde offentlige monumenter. Med *offentlig* sikter jeg til at de sannsynligvis har vært godt synlige for folk flest. Med unntak av Ramsund er ingen av monumentene avdekket i sine opprinnelige plasseringer. Dette medfører at jeg må generalisere på bakgrunn av tilsvarende materiale fra sikrere arkeologiske kontekster. Her finnes en bred enighet, på tvers av alle de relevante områdene, om hvordan monumentene sannsynligvis er brukt. For Gotlands billedsteiner er de tidligste gruppene, A- og B-steiner, typisk tilknyttet gravfelt, mens de senere steinene også kan ha stått ved veier og utgjort minnesmerker (f.eks. Andrén 2012:51; Nylén og Lamm 2003:9-18; Varenius 2012). Smisssteinen tilhører de tidligste gruppene. KH I inngår i C-gruppa. Et særtrekk ved C-steiner er at de inneholder mange billedpaneler. Andrén (1989) presenterer et knippe ulike forslag til hvordan billedsteiner av denne typen kan tolkes. For eksempel kan de ulike panelene leses i spesifikke rekkefølger. Han identifiserer blant annet steiner med ren og hektisk komposisjon

og sidestiller disse med dikt av ulik konstruksjon. Den første gruppa svarer kanskje til dikt med en lineær fortelling, mens den andre minner om metrisk innviklede vishets- og dialogdikt (Andrén 1989:297). Også steinenes form utheves. For C-steinene kan en fallos- eller dørfasong oppfattes. Andrén vektlegger dørfasongen og foreslår at steinene kanskje var plassert i soner som skilte på inn- og utmark—og dermed figurativt og bokstavelig utgjorde terskler mellom sonene.

Forutsatt at Smiss utgjorde en gravmarkør, kan ormemotivet, tilsvarende forslaget mitt for gavlen på Osebergvogna, kanskje knyttes opp mot den gravlagtes status. Speiler motivet den gravlagtes evne til å kontrollere ormer, kan dette, bokstavelig talt eller i overført betydning, innebære at individet besatt egenskaper som førte til at det utmerket seg i samfunnet. For KH I kan de ulike panelene trolig leses som en sammenhengende fortelling. Her finnes imidlertid en motsats til Smiss ved at menneskefiguren er bekjempet av ormer. Ormene tjener dermed kanskje en funksjon blant de øvrige billedpanelene ved å fortelle om noens fryktelige skjebne. Skikkelsen som rekker gjennom scenens ramme kan være tilknyttet et velkomstmotiv (for en drøfting av velkomstmotiver på billedsteiner, se Ney 2012). Jeg postulerer derfor at den slagne, på grunn av konteksten med ormene, enten tas imot eller observeres i det hinsidige. Denne tolkningen passer godt med Andréns dørforslag, ved at scenen presenterer en passasje mellom to riker. Dersom billedsteinen sto ved en vei, muligens et veikryss, kan en ytterligere dimensjon enses. Som minnesmerke kunne steinen berette om en legendarisk reise mellom de levendes og dødes riker og her gi andre reisende en slags ramme eller et signal om aspekter tilknyttet deres egen situasjon.

Med motivene fra Man og Cumbria kan umiddelbart en annerledes kontekst skjelnes. Fordi det her dreier seg om områder med forholdsvis nyinnflyttede nordboere, bør scenene oppfattes i lys av dette. At lokale gamle medier, i dette tilfellet steinkors, nyttes for å presentere motiver med nordisk ikonografi, kan kanskje først og fremst oppfattes som en konsekvent strategi der nordboerne bokstavelig talt innskrev seg i landskapet. Poenget om akkulturasjon står gjeldende i enda større grad enn tidligere. Her finnes nordisk og kristen ikonografi, og symbolbruk, sammen. For korsskivene fra Man foreslås typisk tilsvarende funksjoner som med billedsteinene. De er tilknyttet gravfelt (f.eks. Kermode 1907:6; Wilson 2018:48-49) og omtales som minnesmerker (f.eks. Wilson 2008b:57-78, 2018:63-64). Martin Carver (2001:16-17) åpner for at kristne monumenter med sekulære innslag, som de nevnte steinkorsene, kanskje først og fremst skal betraktes politisk. Fremfor å signalisere et oppgjør med kristen doktrine, kan gjenstandstypen snarere vitne om et grep der nyinnflyttede med nordisk bakgrunn ville kristnes på egne premisser. For å gjøre kristendommen mer gjenkjennelig, innledningsvis,

Kapittel 6: Hvordan røpe dragens hemmelighet

innlemmet de derfor tilsvarende uttrykk fra førkristen tro. Dragedrepermotivene fra Jurby og Malew ser ut til å ha vært såpass tilgjengelige at det er mulig å gjenfinne lignende scener andre steder fra kirkeutsmykning som er flere århundrer yngre enn korsskivene (f.eks. Blindheim 1972:21-38; Hohler 1999a:44-45, 1999b:56-58, 101-103). I løpet av dette tidsspennet har imidlertid dragesymbolikkens meningsinnhold høyst sannsynlig endret seg fra å representere noe i retning av grådighet til noe mer utpreget ondskapsfullt gjennom en kristen sjablong. Motivets utbredelse kan uansett forklares på minst to vis. Det var enten en såpass viktig del av nordboernes identitet at de ikke lot det forsvinne. Alternativt kan det ha hatt en såpass universal, fleksibel kraft at menneskene enkelt kunne tillegge dragen den betydningen som var mest aktuell for samfunnets sosio-kulturelle og -religiøse rammer.

På Gosforth-korset er det kanskje mulig å ense levningene etter et miljø der Nordens ormemotiver har smeltet sammen med kristen tro. For eksempel finnes et motiv med Jesu korsfestelse, Longinus og en kvinne på monumentet (Bailey 1980:125-131; Berg 1958:208-211; Calverley 1883:153-154). Dersom motivene speiler Ragnarøk, forskningshistoriens foretrukne tolkning (se 2.1 og 5.7), opererte kanskje monumentet og ormene som et varsel om verdens undergang. Her kunne forestillingen rammes inn med referanser til tilsvarende konsepter på tvers av trosretningene og følgelig samle dem under ett. På grunn av korsets voldsomme størrelse er det sannsynligvis ikke flyttet særlig langt fra sin opprinnelige plassering. Dette innebærer, som Bailey (1980:215) påpeker, at det kan ha vært reist i tilknytning til en sannsynlig ferdselsvei i regionen, mellom nord og sør, med våtmark rundt. Kanskje refererte monumentets bestiller nettopp til Ragnarøk med forutsetninger om ormenes tilsvarende funksjoner i førkristen tro og kristen doktrine: symboler for ødeleggelse og ondskap. Gjennom dette signaliserte og vektla monumentet religionenes likheter. Dette kan ha hatt en forenende effekt på den lokale befolkningen, samt omreisende, og kan dessuten anskueliggjøre området akkulturasjon og kristningsprosess.

Oppgavens to siste monumenter er begge ristet med runer (se 5.4). Dette innebærer at de besitter en ytterligere tolkningsdimensjon enn oppgavens øvrige gjenstander. Som Andrés (2000) tilskynder, vil en tilnærming som tar høyde for samtlige aspekter, for eksempel runenes betydning, plassering og mulige samspill med bilder/figurer føre til den mest ideelle forutsetningen for tolkning. For denne oppgavens anliggende nøyer jeg meg imidlertid med å fokusere på ormemotivene. Mange av Skandinavias runesteiner har orm på seg (se f.eks. Andrés 2000:12-15; Johansen 1997:81, 92). Et langt færre antall har orm og menneske sammen. Victoria Symons (2015) har, i en forlengelse av Birgit Sawyers (2000) hypotese om at samtlige runesteiner representerer arverettigheter, påført dem Evans' (2005:239, 263-268) foreslåtte

tolkning. Dersom ormene representerer grådighet, kan de ha fungert som en slags advarsel til steinens navngitte: Ikke gjør som dragen; ta ikke mer enn du er berettiget. Dette forslaget passer godt med Ramsund. Forutsatt at denne ristningen spesifikt viser til Sigurðrlegenden, er det påfallende at den kun formidler delen av tradisjonen som tar for seg Fáfnirs og Reginns skjebner. Her er det med andre ord mulig å oppfatte hva som skjer med drager og svikere. Sigurðrs egen skjebne ble kanskje ekskludert for å plassere fokus på dragens symbolikk. Ramsundristningen lå godt synlig i terrenget i tida etter sin utforming, ved en bro, og kan ha vært frekventert av den lokale befolkningen samt tilreisende. Skulle funksjonen være av en art tilsvarende den her skisserte, ville mange mennesker ha vært klar over arverettighetene. Dette innebærer muligens at ristningens navngitte overholdt forskriftene fremfor å trette om eierskap. Altunasteinens ormemotiv kan kontekstualiseres i lys av denne tolkningen. Fremfor å avbilde noen konvensjonell runeorm, er denne ormorepresentasjonen av en annen utforming (se 4.1.8; Figur 14). Kanskje var dette valget gjennomført for å utheve symbolikkens spissfindige meningsinnhold og følgelig gjøre det klart for monumentets betraktere at det ikke dreide seg om noen grådig orm eller skattedrage. Som tidligere påpekt (5.7) tolkes typisk motivet som en representasjon av Þórrs fisketur. Uansett om jeg føyer meg til denne tolkningen eller ei, oppfatter jeg en modig menneskefigurs påkallende av en mektig motstander. Dette kan aktes gjennom det digre åtet på fiskesnøret. Personen holder dessuten hammeren klar. Det meste tyder på at alt gjennomføres med fullt medvitende om hva som vil skje. Forstås motivet uten bruk av skriftlige kilder, kan det representere modighet, der ormen symboliserer en mektig motstander. Tar jeg høyde for Þórr og Midgardsormens karakteristikk i skriftlige kilder, kan jeg dessuten legge til Þórrs kompromissløse temperament og hva dette omsider vil føre til. Kanskje er dette egenskaper monumentets sponsorer forbandt med den avdøde.

Martin Arnold (2018:275-279) bemerker at mange av verdens litterære drager har ulike egenskaper og funksjoner avhengig av hvor og når de befinner seg. Likevel kan det hevdes at dragene også har mye til felles. Spesielt grunnpremisset om en orm i stadig utvikling ser ut til å gjelde samtlige eksempler. Muligens er dette et resultat av en type epidemi av representasjoner der kognitive forutsetninger har skapt et fleksibelt uttrykk uten at dragens ytre behøvd gjennomgå ekstrem forvandling. Dersom Nordens ormemotiver bygger videre på de samme impulsene som antikkens, kan jeg i oppgavens aktuelle tidsrom, mellom 400 og 1100 e.Kr., ense tilsvarende forhold. Førkristne og kristne varianter har stadig vekslet på og fremhevet visse aspekter avhengig av hva som har vært viktigst i miljøet. I mange tilfeller opererte variantene dessuten innenfor en felles horisont, for eksempel gjennom akkulturasjon. Måten disse forestillingene er innlemmet på, i sine respektive miljøers uttrykk, kan anskueliggjøre

Kapittel 6: Hvordan røpe dragens hemmelighet

motivenes meningsinnhold og avdekke hvordan menneskene erkjente. Trolig er ingen av oppgavens gjennomgåtte eksempler like statiske eller uniforme som mine tolkninger kan gi inntrykk av. Jeg uthever kun noen muligheter gjennom avdekkete kikkhull. Gjennom disse skimtes tendenser der uttrykket jevnt over har vært høyst variert. Det er imidlertid mulig å oppfatte et slags felles filter: ormens stadige opptreden.

Kapittel 7: Vituð er enn eða hvat?⁶ – Konklusjon

Som påpekt i oppgavens innledning, er formålet med denne studien å danne et grunnlag for et mer omfattende arbeid med ormemotiver fra ulike perioder rundt om i verden. Den kan dermed betraktes som et slags forarbeid eller en forstudie for grundigere undersøkelser i fremtiden.

Jeg understreker hvordan inngående analyser av ormemotiver fra antikken kan bidra til å anskueliggjøre og nyansere øvrige paralleller i Eurasia. For denne oppgavens anliggende avgrensers jeg undersøkelsen til Nordens materiale fra ca. 400-1100 e.Kr. Foreliggende studier av dette materialet har en tendens til å kontekstualisere orm i lys av øvrige dyrearter fra samtidige gjenstander, gjerne i tilknytning til dyrestil. Selv vil jeg hevde at det kan være vel så hensiktsmessig å undersøke hvordan enkelte dyrearter og fabelaktige figurer—i dette tilfellet drager og øvrig orm—opptrer og forstås i analogt materiale fra fjerne områder og perioder. Her tar jeg høyde for at en kombinasjon av materielle og skriftlige representasjoner kan benyttes til å nyansere motivene.

Fordi materialet er såpass bredt, innsnevres studien ytterligere ved å inndele eksemplene i ulike kategorier. Oppgavens primærmateriale utgjør grunnlaget for analysen. Utvalget forutsetter at minst én orme- og menneskefigur opptrer i motivet sammen. Dette innebærer at det relevante gjenstandsmaterialet i stor grad utgjør steinmonumenter. Unntaket er treskjæringsmotivet fra Osebergvogna. Jeg presenterer i tillegg øvrige motiver fra tre- og metallgjenstander og kaster lys over disse. I denne studien grupperes de sammen under navnet *sekundærmateriale*. Jeg vil imidlertid hevde, blant annet på grunn av en økende tilvekst av løsfunn, at det vil være svært nyttig å utarbeide en oppdatert oversikt over samtlige av Nordens ormemotiver. Noen av motivene jeg presenterer i sekundærmateriale-gruppa gir minst like gode forutsetninger for inngående analyser som denne studiens uthevede primærmateriale.

Et stort materiale kan belyses gjennom mange ulike teoretiske perspektiver. Dette er også en av årsakene til at jeg i denne oppgaven innlemmer et bredt spekter av teori. Epidemiologi av representasjoner vektlegges. Denne teorien presenterer en ramme som forklarer hvordan og hvorfor visse representasjoner sprer og fester seg over tid. Der symbolsk innhold og funksjon kan hevdes å endre seg, gjenstår i visse tilfeller en slags kjerne. Dette gjelder også for motiver som opptrer på tvers av store romlige og temporale avstander. Tendensen synliggjøres gjennom oppgavens analyserte ormerepresentasjoner. Normal orm gjenfinnes ofte i motiver, både materielle og skriftlige, der de benyttes som en slags straff mot mennesker. Drager dukker på sin side typisk opp i situasjoner hvor de kjemper mot mennesker. Ved å sammenligne

⁶ «Vet dere nok, eller hva?» (*Völuspǫ* 27, 28, 33, 35; min oversettelse).

tilsvarende motiver fra ulike områder og perioder—Nordens jernalders så vel som antikkens—oppfatter jeg imidlertid symbolsk og funksjonell variasjon. For mitt eget vedkommende er det fristende å forstå disse forskjellene i lys av ulike foreslåtte sosio-kulturelle, -politiske og -religiøse forutsetninger—noe jeg også uthever i kapittel 6. Dette innebærer at Nordens skattedrage for eksempel kan symbolisere en frykt for grådighet ved å poengtere hvilke følger dette får; at kosmologiske drager illustrerer konsekvensen av utøylet manipulasjon av naturen; eller at normal orm kan påføre lovløse og vantro forlenget lidelse gjennom gift. Tilnærmingen kan åpne for, og validere, bruken av fjerne paralleller. Kanskje utgjør parallellene, for eksempel det antikke materialet, tidlige sekvenser i et enormt nettverk av relaterte representasjoner som bygger videre på hverandre. Samtidig kan det hevdes at innholdets mer spissfindige uttrykk endres. I oppgavens avgrensede tidsrom, før skriftkulturen var etablert i Norden, foregikk dette trolig først og fremst gjennom muntlig overlevering. Det foreligger imidlertid en hel del indikasjoner på at en slags epidemisk spredning av representasjoner også utspilte seg etter at nedskrevne klassiske kilder begynte å sirkulere blant Nordens skribenter sent på 1100-tallet.

Jeg uthever også hvordan materialitet kan benyttes. På grunn av et forholdsvis bredt antall eksempler blant studiens primærmateriale, uthever jeg kun noen få aspekter ved gjenstandenes og, mer spesifikt, ormemotivenes mulige funksjoner. Her kan tilnærmingen i større grad oppfattes som en demonstrasjon av hvilke muligheter som foreligger. Der epidemiologi av representasjoner kan nyansere motivenes symbolske innhold, anskueliggjør materialitet hvordan symbolikken kan oppfattes på et funksjonelt nivå. I denne sammenhengen drøfter jeg derfor hvordan primærmaterialet kanskje opprinnelig var plassert, og hva hensikten bak monumentenes utforming kan ha vært. Jeg tar kun utgangspunkt i ormemotivene. Disse dukker i mange tilfeller opp på primærmaterialet sammen med en rekke øvrige motiver. Hvert motiv har kanskje hatt en egen, bestemt betydning. Disse kunne operere uavhengig av hverandre eller sammen for å danne ulike signaler til monumentenes iakttakere. I lys av en kontekstualisering som innlemmer ormemotiver fra ting og tekst—nordiske så vel som klassiske—presenterer jeg et knippe forslag for ormemotivene. Dette kommer særlig frem i min drøfting av det uvanlige motivet fra Smiss. Fordi det for øyeblikket foreligger få nordiske paralleller, er dette i ulike faghistoriske bidrag tidligere kontekstualisert ved bruk av keltiske og klassiske analogier. Jeg benytter selv en lignende tilnærming, noe som også bidrar til at motivet, i litt større grad enn tidligere, kan anses som ytterligere nyansert. Det er en slik anskueliggjøring som er formålet med denne oppgaven.

Jeg vil på ingen måte hevde at de presenterte forslagene utgjør noen endelige, absolutte tolkninger. Jeg tror heller ikke det er mulig å etterstrebe noe slikt. Som jeg nevner i oppgavens

Kapittel 7: Vituð er enn eða hva? – Konklusjon

kildekritiske del (1.3) er jeg såpass preget av min egen forforståelse at det er vrient, om ikke umulig, å myte denne fullstendig i tolkningsforsøk. Det jeg derimot ønsker å synliggjøre og igangsette med studien er hvilke muligheter som foreligger for grundigere undersøkelser av Nordens, så vel som resten av verdens, ormemotiver. En slik nyansering kan gjennom materielle og skriftlige representasjoner belyse hvordan ulike forestillinger oppsto i fortiden. Den kan dermed også avdekke enkelte aspekter ved ulike sosiale gruppers forestillinger og kognitive rammer for epistemologisk og ontologisk utfoldelse gjennom ormesymbolikk.

Litteraturliste

NB: Islandske patronymiske navn er alfabetisert etter fornavn.

Kilder

Anonymi Valesiani Pars Prior

1939 I *Ammianus Marcellinus III, Books 27-31. Excerpta Valesiana*, oversatt til engelsk av John C. Rolfe, s. 508-529. Loeb Classical Library 331. Harvard University Press.

Atlakviða

1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt ved, og med dansk omtale av, Finnur Jónsson, s. 305-313. G. E. C. Gads Forlag, København.

2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Ivar Mortensson-Egnund, s. 220-226. Det Norske Samlaget, Oslo.

Atlamōl in grænlensku

1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt ved, og med dansk omtale av, Finnur Jónsson, s. 314-331. G. E. C. Gads Forlag, København.

2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Erik Eggen, s. 227-239. Det Norske Samlaget, Oslo.

Beowulf

1991 angelsaksisk ved, og med engelsk oversettelse av, John Porter. Anglo-Saxon Books, London.

2014 I *Klaeber's Beowulf*, 4. utgave, redigert av Robert D. Fulk, Robert E. Bjork og John D. Niles, angelsaksisk ved Frederick Klaeber, s. 1-109. University of Toronto Press.

Brennu-Njáls saga (Njála)

1908 norrønt ved Finnur Jónsson, redigert av Gustaf Cederschiöld, Hugo Gering og Eugen Mogk. Altnordische Saga-Bibliothek, Vol. 13. Max Niemeyer, Halle.

2018 I *Njáls saga*, oversatt til norsk bokmål, med innledning, noter og register av Jon Gunnar Jørgensen. Essay av Stefka Georgieva Eriksen. Aschehoug i samarbeid med Thorleif Dahls kulturbibliotek, Oslo.

Canterbury Manuscript (F) 793

2000 I *The Anglo-Saxon Chronicles*, oversatt til engelsk av Michael Swanton, s. 54, 56. Phoenix Press, London.

Dráp Niflunga

1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt ved, og med dansk omtale av, Finnur Jónsson, s. 286. G. E. C. Gads Forlag, København.

2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Ivar Mortensson-Egnund, s. 205. Det Norske Samlaget, Oslo.

Fáfnismōl

1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt ved, og med dansk omtale av, Finnur Jónsson, s. 239-248. G. E. C. Gads Forlag, København.

2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Ivar Mortensson-Egnund, s. 171-177. Det Norske Samlaget, Oslo.

Grettis saga

1859 norrønt ved, og med norsk oversettelse av, Gunnlaugur Þórðarson. Berlingske Bogtrykkeri ved N. H. Stenderup, København.

Grímnismōl

1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt ved, og med dansk omtale av, Finnur Jónsson, s. 63-73. G. E. C. Gads Forlag, København.

Litteraturliste

- 2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Ivar Mortensson-Egnund, s. 57-64. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Grípisspá*
1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt ved, og med dansk omtale av, Finnur Jónsson, s. 222-231. G. E. C. Gads Forlag, København.
2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Ivar Mortensson-Egnund, s. 156-164. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Gull-Þóris saga*
1898 norrønt ved Kristian Kålund. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, København.
- Gutasagaen*
1999 I *Guta Saga – The History of the Gotlanders*, redigert, norrønt ved og med engelsk oversettelse av Christine Peel, s. 2-15. Viking Society for Northern Research, University College London.
- Haralds konúngs Hardráda ok sona hans*
1831 I *Fornmanna sögur. Eptir gömlum handritum: Sögur Magnúsar konúngs góða ok Haralds konúngs Hardráda ok sona hans*, s. 127-432. Bind 6. Norræna Fornfræða Félags, København.
1832 I *Oldnordiske Sagaer: Magnus den Godes og Harald Haardraades og hans Sønners Sagaer*, oversatt til dansk av Carl C. Rafn. Bind 6. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København.
- Hávamöl*
1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt og med dansk omtale av Finnur Jónsson, s. 21-52. G. E. C. Gads Forlag, København.
2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Ivar Mortensson-Egnund, s. 31-49. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Helgakviða Hjörvarðssonar*
1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt og med dansk omtale av Finnur Jónsson, s. 195-206. G. E. C. Gads Forlag, København.
2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Ivar Mortensson-Egnund, s. 126-134. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Húsdrápa*
1929 I *Carmina Scaldica - Udvalg af Norske og Islandske Skjaldekvad*, norrønt ved Finnur Jónsson, s. 29-30. Anden gennemsete udgave. G. E. C. Gads Forlag, København.
1973 I *Den Norsk-Islandske Skjaldedigtning*, norrønt ved, og med dansk oversettelse av, Finnur Jónsson, s. 128-130. Bind I. Rosenkilde og Bagger, København.
- Hymiskviða*
1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt ved, og med dansk omtale av, Finnur Jónsson, s. 91-99. G. E. C. Gads Forlag, København.
2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Ivar Mortensson-Egnund, s. 76-81. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Ívens saga*
1898 norrønt ved, og med tysk omtale av, Eugen Kölbing, s. 1-115. Altnordische Saga-Bibliothek, Vol. 7. Max Niemeyer, Halle.
- Jómsvíkingadrápa*
1929 I *Carmina Scaldica - Udvalg af Norske og Islandske Skjaldekvad*, norrønt ved Finnur Jónsson, s. 69-74. Anden gennemsete udgave. G. E. C. Gads Forlag, København.
1973 I *Den Norsk-Islandske Skjaldedigtning*, norrønt ved, og med dansk oversettelse av, Finnur Jónsson, s. 1-10. Bind II. Rosenkilde og Bagger, København.

Jómsvíkingasaga

1828 I *Fornmanna sögur. Eptir gömlum handritum: Jómsvíkingasaga ok Knytlíngasaga með tilheyrandi þáttum*, s. 1-176. Bind 11. Norræna Fornfræða Félags, København.

1931 I *Soga um Jomsvikingane*, norrønt ved, og med nynorsk oversettelse av, Albert Joleik. Det Norske Samlaget, Oslo.

Jordanes

1915 *Getica*. I *The Gothic History of Jordanes*, oversatt til engelsk, og med introduksjon og kommentarer, av Charles C. Mierow, s. 51-142. Princeton University Press.

Ketils saga hængs

1943 I *Fornaldarsögur Norðurlanda*, norrønt ved Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson, s. 245-266. Bind I. Bókaútgáfan Forni, Reykjavík.

Krákumál

1973 I *Den Norsk-Islandske Skjaldedigtning*, norrønt ved, og med dansk oversettelse av, Finnur Jónsson, s. 649-656. Bind I. Rosenkilde og Bagger, København.

Lausavísa (Þjóðolfr Arnórsson)

1929 I *Carmina Scaldica - Udvalg af Norske og Islandske Skjaldekvad*, norrønt ved Finnur Jónsson, s. 53-54. Anden gennemsete udgave. G. E. C. Gads Forlag, København.

1973 I *Den Norsk-Islandske Skjaldedigtning*, norrønt ved, og med dansk oversettelse av, Finnur Jónsson, s. 347-353. Bind I. Rosenkilde og Bagger, København.

Lilja

1929 I *Carmina Scaldica - Udvalg af Norske og Islandske Skjaldekvad*, norrønt ved Finnur Jónsson, s. 92-111. Anden gennemsete udgave. G. E. C. Gads Forlag, København.

1973 I *Den Norsk-Islandske Skjaldedigtning*, norrønt ved, og med dansk oversettelse av, Finnur Jónsson, s. 390-416. Bind II. Rosenkilde og Bagger, København.

Málsháttakvæði

1929 I *Carmina Scaldica - Udvalg af Norske og Islandske Skjaldekvad*, norrønt ved Finnur Jónsson, s. 74-79. Anden gennemsete udgave. G. E. C. Gads Forlag, København.

1973 I *Den Norsk-Islandske Skjaldedigtning*, norrønt ved, og med dansk oversettelse av, Finnur Jónsson, s. 138-145. Bind II. Rosenkilde og Bagger, København.

Nestorkrøniken

1953 I *The Russian Primary Chronicle – Laurentian Text*, oversatt til engelsk og redigert av Samuel Hazzard Cross og Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, s. 51-205. The Mediaeval Academy of America, Cambridge, Massachusetts.

Oddrúnargrátr

1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt og med dansk omtale av Finnur Jónsson, s. 299-304. G. E. C. Gads Forlag, København.

2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Ivar Mortensson-Egnund, s. 215-219. Det Norske Samlaget, Oslo.

Orvar-Odds saga

1943 I *Fornaldarsögur Norðurlanda*, norrønt ved Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson, s. 283-399. Bind I. Bókaútgáfan Forni, Reykjavík.

1962 I *Soga om Orvar-Odd*, med innledning av Odd Nordland og nynorsk oversettelse av Erik Eggen. Norrøne Bokverk 40. Det Norske Samlaget, Oslo.

Physiologus

1889 I *Aarbøger for nordisk oledkyndighed og historie*, norrønt ved, og med dansk oversettelse av, Verner Dahlerup, s. 256-290. II Række, 4. Bind. Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, København.

Litteraturliste

Ragnars saga loðbrókar ok sona hans

1943 I *Fornaldarsögur Norðurlanda*, norrønt ved Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson, s. 95-148. Bind I. Bókaútgáfan Forni, Reykjavík.

1944 I *Soga om Ragnar loðbrok*, norrønt og med nynorsk oversettelse av Severin Eskeland. *Norrøne Bokverk* 16. Det Norske Samlaget, Oslo.

Reginismǫl

1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt ved, og med dansk omtale av, Finnur Jónsson, s. 232-239. G. E. C. Gads Forlag, København.

2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Ivar Mortensson-Egnund, s. 165-170. Det Norske Samlaget, Oslo.

Saga af Tristram ok Ísönd

1878 I *Saga af Tristram ok Ísönd samt Möttuls saga*, norrønt ved Gísli Gíslason Brynjúlfsson, s. 1-213. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København.

2003 I *Soga om Tristram og Isond*, nynorsk oversettelse av Magnus Rindal. Samlaget, Oslo.

Saxo Grammaticus

1886 *Gesta Danorum*, latin ved Alfred Holder. K. J. Trübner, Strassburg.

Sigurðarkviða hin meiri

1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt ved, og med dansk omtale av, Finnur Jónsson, s. 258-262. G. E. C. Gads Forlag, København.

2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Ivar Mortensson-Egnund, s. 192-201. Det Norske Samlaget, Oslo.

Skírnismǫl

1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt ved, og med dansk omtale av, Finnur Jónsson, s. 74-81. G. E. C. Gads Forlag, København.

2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Ivar Mortensson-Egnund, s. 65-70. Det Norske Samlaget, Oslo.

Snorre Sturluson

1869 *Heimskringla eða, Sögur Noregs konunga Snorra Sturlusonar*, norrønt ved Nicolaus Linder og H. A. Haggson. Vol. II. W. Schultz, Uppsala.

1870 *Heimskringla eða, Sögur Noregs konunga Snorra Sturlusonar*, norrønt ved Nicolaus Linder og H. A. Haggson. Vol. I. W. Schultz, Uppsala.

1872 *Heimskringla eða, Sögur Noregs konunga Snorra Sturlusonar*, norrønt ved Nicolaus Linder og H. A. Haggson. Vol. III. W. Schultz, Uppsala.

1935 *Edda: með skáldatali*, norrønt ved Guðni Jónsson. Sigurðar Kristjánssonar, Reykjavík.

1979 *Snorres Kongesagaer*, oversatt til norsk bokmål av Anne Holtmark og Didrik Arup Seip. Gyldendal, Oslo.

2017 Den yngre Edda. I *Edda*, oversatt til nynorsk av Erik Eggen, s. 267-372. Det Norske Samlaget, Oslo.

Sólarljóð

1905 I *Sæmundar-Edda: Eddukvæði*, norrønt ved Finnur Jónsson, s. 460-478. Sigurður Kristjánsson, Reykjavík.

1973 I *Den Norsk-Islandske Skjaldedigtning*, norrønt ved, og med dansk oversettelse av, Finnur Jónsson, s. 635-648. Bind I. Rosenkilde og Bagger, København.

Sögubrot af nokkurum fornkönungum í Dana- ok Svíaveldi

1944 I *Fornaldarsögur Norðurlanda*, norrønt ved Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson, s. 113-134. Bind II. Bókaútgáfan Forni, Reykjavík.

Völsunga saga

1943 I *Fornaldarsögur Norðurlanda*, norrønt ved Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson, s. 3-91. Bind I. Bókaútgáfan Forni, Reykjavík.

1974 I *Soga om Volsungane*, oversatt til nynorsk av Magnus Rindal. *Norrøne Bokverk* 1. Det Norske Samlaget, Oslo.

Völuspá

1932 I *De gamle eddadigte*, norrønt ved, og med dansk omtale av, Finnur Jónsson, s. 1-20. G. E. C. Gads Forlag, København.

2017 I *Edda*, oversatt til nynorsk av Ivar Mortensson-Egnund, s. 21-30. Det Norske Samlaget, Oslo.

Yngvars saga víðförla

1944 I *Fornaldarsögur Norðurlanda*, norrønt ved Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson, s. 363-394. Bind III. Bókaútgáfan Forni, Reykjavík.

Piðreks saga af Bern

1905-1911 norrønt ved Henrik Bertelsen. Vol. I og II. S. L. Møllers bogtrykkeri, København.

2017 I *The Saga of Didrik of Bern*, engelsk oversettelse fra svensk versjon av Ian Cumpsty. Northern Displayers, Skadi Press, Cumbria.

Faglitteratur

Abram, Christopher

2017 Bee-Wolf and the Hand of Victory: Identifying the Heroes of *Beowulf* and *Völsunga saga*. *Journal of English and Germanic Philology* 116(4):387-414.

Acker, Paul

2012 Death by Dragons. *Viking and Medieval Scandinavia* 8:1-21.

2013 Dragons in the Eddas and in Early Nordic Art. I *Revisiting the Poetic Edda – Essays on Old Norse Heroic Legend*, redigert av Paul Acker og Carolyne Larrington, s. 53-75. Routledge, London.

Aðalheiður Guðmundsdóttir

2012 Gunnarr and the Snake Pit in Medieval Art and Legend, oversatt til engelsk av Jeffrey Cosser. *Speculum* 87(4):1015-1049.

2015 Gunnarr Gjúkason and images of snake-pits. I *Bilddenkmäler zur germanischen Götter- und Heldensage*, redigert av Wilhelm Heizman og Sigmund Oehrl, s. 351-373. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde - Ergänzungsbände 91. De Gruyter, Berlin.

Aguirre, Mercedes

2010 Erinyes as Creatures of Darkness. I *Light and Darkness in Ancient Greek Myth and Religion*, redigert av Menelaos Christopoulos, Efimia D. Karakantza og Olga Levaniouk, s. 133-141. *Greek Studies: Interdisciplinary Approaches*. Lexington Books, Lanham, Maryland.

Almgren, Bertil (redaktør)

1975 *The Viking*. Nordbok, Göteborg.

Andersen, Per Sveaas

1995 Nordisk innvandring, bosetning og samfunnsdannelse på Isle of Man i middelalderen – En sosialhistorisk studie. *Collegium Medievale* 8(1):5-50.

Andersen, Per Thomas

2012 *Norsk litteraturhistorie*. Universitetsforlaget, Oslo.

Litteraturliste

Andrén, Anders

1989 Dörrar till förgångna myter - en tolkning av de gotländska bildstenarna. I *Symposier på Krapperups Borg 1: Medeltidens Födelse*, redigert av Anders Andrén, s. 287-319. Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen, Lund.

1997 *Mellan ting och text: En introduktion till de historiska arkeologierna*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm.

2000 Re-reading Embodied Texts – an Interpretation of Rune-stones. *Current Swedish Archaeology* 8:7-32.

2006 A world of stone – Warrior culture, hybridity and Old Norse cosmology. I *Old Norse religion in long-term perspectives – origins, changes, and interactions*, redigert av Anders Andrén, Kristina Jennbert og Catharina Raudvere, s. 33-38. Vägar till Midgård 8. Nordic Academic Press, Lund.

2012 Från solnedgång till solnedgång. En tolkning av de tidiga gotländska bildstenarna. I *Gotlands bildstenar – Järnålderns gåtfulla budbärare*, redigert av Maria Herlin Karnell, s. 49-58. Gotländskt arkiv 84. Fornsalens Förlag, Gotlands Museum.

Arnold, Martin

2018 *The Dragon – Fear and Power*. Reaktion Books, London.

Arrhenius, Birgit, og Wilhelm Holmqvist

1960 En bildsten revideras. *Förnvännen* 55:173-192.

Arwidsson, Greta

1942 *Vendelstile: Email und Glas im 7.-8. Jahrhundert*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

1977 *Valsgårde 7. Die Gräberfunde von Valsgårde III*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

Atran, Scott

1993 Whither 'ethnoscience'? I *Cognitive aspects of religious symbolism*, redigert av Pascal Boyer, s. 48-70. Cambridge University Press.

Axboe, Morten

2007 *Brakteatstudier*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København.

Back Danielsson, Ing-Marie

2007 *Masking Moments – The Transitions of Bodies and Beings in Late Iron Age Scandinavia*. Stockholms universitet.

2015 Walking down memory lane: Rune-stones as mnemonic agents in the landscapes of Late Viking-Age Scandinavia. I *Early Medieval Stone Monuments: Materiality, Biography, Landscape*, redigert av Howard Williams, Koanne Kirton og Meggen Gondek, s. 62-86. The Boydell Press, Woodbridge.

Bailey, Richard N.

1980 *Viking Age Sculpture in Northern England*. Collins, London.

Bailey, Richard N., og Rosemary Cramp (redaktører)

1988 *Corpus of Anglo-Saxon Stone Sculpture: Cumberland, Westmorland and Lancashire North of the Sands*. Vol. II. Oxford University Press.

Bartlett, Frederic C.

1995 [1932] *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge University Press.

Battista, Simonetta

2003 Interpretations of the Roman Pantheon in the Old Norse Hagiographical Sagas. I *Old Norse Myths, Literature and Society*, redigert av Margaret Clunies Ross, s. 175-197. University Press of Southern Denmark, Odense.

Litteraturliste

- Behr, Charlotte
2017 Schlangen und Menschen in der frühmittelalterlichen Kunst. I *Tiere und Tierdarstellungen in der Archäologie. Beiträge zum Kolloquium in Gedenken an Torsten Capelle, 30.-31. Oktober 2015 in Herne*, redigert av Vera Brieske, Aurelia Dickers og Michael M. Rind, s. 233-246. Veröffentlichungen der Altertumskommission für Westfalen, Landschaftsverband Westfalen-Lippe, Bind 22. Aschendorff Verlag GmbH & Co. KG, Münster.
- Bemmann, Güde, og Jan Bemmann
1998 *Der Opferplatz von Nydam – Die Funde aus den älteren Grabungen: Nydam-I und Nydam-II*. Band 1: Text. Wachholtz Verlag, Neumünster.
- Berg, Knut
1958 Gosforth-korset, en Ragnarøks-fremstilling i kristen symbolikk. *Viking XXI/XXII:203-229*.
- Bernström, John
1958 Drake. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder – fra vikingtid til reformasjonstid*, redigert av Finn Hødnebo, s. 267-270. Bind III: Datering-Epiphania. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Berry, John W.
2003 Conceptual Approaches to Acculturation. I *Acculturation – Advances in Theory, Measurement, and Applied Research*, redigert av Kevin M. Chun, Pamela Balls Organista, og Gerardo Marín, s. 17-37. Decade of Behavior. American Psychological Association, Washington, D.C.
- Bertelsen, Lise Gjedssø
2015 Sigurd Fafnersbane sagnet som fortalt på Ramsundristningen. *Scripta Islandica* 66:5-32.
- Bill, Jan, og Aoife Daly
2012 The plundering of the ship graves from Oseberg and Gokstad: an example of power politics? *Antiquity* 86(333):808-824.
- Bjork, Robert E., og Anita Obermeier
1997 Date, Provenance, Author, Audiences. I *A Beowulf Handbook*, redigert av Robert E. Bjork og John D. Niles, s. 13-34. University of Nebraska Press, Lincoln.
- Blindheim, Martin (redaktør)
1972 *Sigurds saga i middelalderens billedkunst – utstilling i Universitetets Oldsaksamling 1972-1973*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Bloch, Maurice, og Dan Sperber
2005 Kinship and evolved psychological dispositions – The Mother's-brother controversy reconsidered. I *Essays on Cultural Transmission*, s 139-168. London School of Economics Monographs on Social Anthropology, Vol. 75. Berg, Oxford.
- Bober, Phyllis Fray
1951 Cernunnos: Origin and Transformation of a Celtic Divinity. *American Journal of Archaeology* 55(1):13-51.
- Boberg, Inger Margrethe
1966 *Motif-Index of Early Icelandic Literature*. Bibliotheca Arnamagnæana, Vol. XXVII. Munksgaard, København.
- Bodson, Liliane
1984 Living Reptiles in Captivity: A Historical Survey from the Origins to the End of the XVIIIth Century. *Acta Zoologica Et Pathologica Antverpiensia* 78:15-32.

- Bonde, Niels
 1997 Dendrochronological Dating of the Viking Age Ship Burials at Oseberg, Gokstad and Tune, Norway. I *Archaeological Sciences 1995 – Proceedings of a conference on application of scientific techniques to the study of archaeology, Liverpool, July 1995*, redigert av Anthony Sinclair, Elizabeth Slater, John Gowlett, oversatt til engelsk av David Earle Robinson, s. 195-200. Oxbow Monograph 64. Oxbow Books, Oxford.
- Bonde, Niels, og Arne Emil Christensen
 1993 Dendrochronological dating of the Viking Age ship burials at Oseberg, Gokstad and Tune, Norway. *Antiquity* 67(256):575-583.
- Boyer, Pascal
 1993a Cognitive aspects of religious symbolism. I *Cognitive aspects of religious symbolism*, redigert av Pascal Boyer, s. 4-47. Cambridge University Press.
 1993b Pseudo-natural kinds. I *Cognitive aspects of religious symbolism*, redigert av Pascal Boyer, s. 121-141. Cambridge University Press.
 1996 What Makes Anthropomorphism Natural: Intuitive Ontology and Cultural Representations. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 2(1):83-97.
 2000 Functional Origins of Religious Concepts: Ontological and Strategic Selection in Evolved Minds. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 6(2):195-214.
 2001 *Religion Explained – The Evolutionary Origins of Religious Thought*. Basic Books, New York.
- Bratt, Peter
 2008 *Makt uttryckt i jord och sten – Stora högar och maktstrukturer i Mälardalen under järnåldern*. Stockholm Studies in Archaeology 46. Stockholms universitet.
- Brendalsmo, Jan, og Gunnhild Røthe
 1992 Haugbrot eller de levendes forhold til de døde – en komparativ analyse. *META* 14(1-2):84-119.
- Bruce-Mitford, Rupert
 1978 *The Sutton Hoo Ship-burial: Arms, armour and regalia*. Vol. 2. British Museum Publications Limited, London.
- Brunning, Sue
 2015 '(Swinger of) the Serpent of Wounds': Swords and Snakes in the Viking Mind. I *Representing Beasts in Early Medieval England and Scandinavia*, redigert av Michael D. J. Bintley og Thomas J. T. Williams, s. 53-72. Anglo-Saxon Studies 29. The Boydell Press, Woodbridge.
 2019 *The Sword in Early Medieval Northern Europe – Experience, Identity, Representation*. Anglo-Saxon Studies 36. The Boydell Press, Woodbridge.
- Brück, Joanna
 1999 Ritual and Rationality: Some Problems of Interpretation in European Archaeology. *European Journal of Archaeology* 2(3):313-344.
- Brøgger, Anton W., Hjalmar Falk, og Haakon Shetelig (redaktører)
 1917 *Osebergfundet*. Bind I. Universitetets Oldsaksamling, Kristiania.
 1920 *Osebergfundet*. Bind III. Universitetets Oldsaksamling, Kristiania.
- Brøgger, Anton W., og Haakon Shetelig (redaktører)
 1927 *Osebergfundet*. Bind V. Universitetets Oldsaksamling, Kristiania.
 1928 *Osebergfundet*. Bind II. Universitetets Oldsaksamling, Kristiania.
- Brøgger, Niels C.
 1962 *Nordens Demring – Myter og Sagn*. Ny Omarbeidet Utgave. Ernst G. Mortensens Forlag, Oslo.

Litteraturliste

- Burke, Peter
2008 *What is Cultural History?* 2. utgave. Polity, Cambridge.
- Bursche, Aleksander
2000 Roman gold medallions in Barbaricum. Symbols of power and prestige of Germanic élite in Late Antiquity. I *Akten – Proceedings – Actes II. XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997*, redigert av Bernd Kluge og Bernhard Weisser, s. 758-771. Staatliche Museen zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz, Berlin.
- Calverley, William S.
1883 The Sculptured Cross at Gosforth West Cumberland. *Archaeological Journal* 40(1):143-158.
- Carver, Martin
2001 Why that? Why there? Why then? The Politics of Early Medieval Monumentality. I *Image and Power in the Archaeology of Early Medieval Britain: Essays in honour of Rosemary Cramp*, redigert av Helena Hamerow og Arthur MacGregor, s. 1-22. Oxbow Books, Oxford.
2019 *Formative Britain – An Archaeology of Britain, Fifth to Eleventh century AD*. Routledge, London.
- Chase, Colin
1997a Editor's Preface. I *The Dating of Beowulf*, redigert av Colin Chase, s. vii. University of Toronto Press.
1997b Saints' Lives, Royal Lives, and the Date of Beowulf. I *The Dating of Beowulf*, redigert av Colin Chase, s. 161-172. University of Toronto Press.
- Christensen, Arne Emil
1964 Vognen i nordisk forhistorie. *Viking* XXVIII:63-88.
1992 Kongsgårdens håndverkere. I *Osebergdronningens grav – Vår arkeologiske nasjonalskatt i nytt lys*, redigert av Arne E. Christensen, Anne S. Ingstad og Bjørn Myhre, s. 85-137. Schibsted, Oslo.
- Christensen, Arne Emil, og Margareta Nockert (redaktører)
2006 *Osebergfundet*. Bind IV. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Christensen, Tom
2007 A New Round of Excavations at Lejre (to 2005). I *Beowulf and Lejre*, redigert av John D. Niles og Marijane Osborne, s. 109-126. Medieval and renaissance texts and studies, Vol. 323. Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, Tempe.
- Clark, George
2009 The Date of *Beowulf* and the Arundel Psalter Gloss. *Modern Philology* 106(4):677-685.
- Clunies Ross, Margaret
2003 Introduction. I *Old Norse Myths, Literature and Society*, redigert av Margaret Clunies Ross, s. 7-15. University Press of Southern Denmark, Odense.
2005 *A History of Old Norse Poetry and Poetics*. D. S. Brewer, Cambridge.
2008 The Creation of Old Norse Mythology. I *The Viking World*, redigert av Stefan Brink og Neil Price, s. 231-234. Routledge, London.
2010 *The Cambridge Introduction to The Old Norse-Icelandic Saga*. Cambridge University Press.
- Collingwood, William G.
1989 [1927] *Northumbrian Crosses of the Pre-Norman Age*. Llanerch Press Ltd, Somerset.
- Cramp, Rosemary J.
1957 Beowulf and Archaeology. *Medieval Archaeology* 1(1):57-77.

Litteraturliste

Dahlerup, Verner

1889 Physiologus i to islandske bearbejdelser – med inledning og oplysninger. I *Aarbøger for nordisk odykyndighed og historie*, s. 199-290. II Række, 4. Bind. Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, København.

Danbolt, Gunnar

1989 Hva bildet kan fortelle om møtet mellom hedenskap og kristendom. I *Symposier på Krapperups Borg I: Medeltidens Födelse*, redigert av Anders Andréén, s. 233-260. Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen, Lund.

David, Nicholas, og Carol Kramer

2001 *Ethnoarchaeology in Action*. Cambridge World Archaeology. Cambridge University Press.

DeMarrais, Elizabeth

2004 The Materialization of Culture. I *Rethinking materiality – the engagement of mind with the material world*, redigert av Elizabeth DeMarrais, Chris Gosden og Colin Renfrew, s. 11-22. McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge.

Descola, Philippe

2013 *Beyond Nature and Culture*, oversatt til engelsk av Janet Lloyd, med forord av Marshal Sahlins. The University of Chicago Press.

Dobat, Andres S., T. Douglas Price, Jacob Kveiborg, Jørgen Ilkjær, og Peter Rowley-Conwy

2014 The four horses of an Iron Age apocalypse: war-horses from the third-century weapon sacrifice at Illerup Aadal (Denmark). *Antiquity* 88(339):191-204.

Domeij, Maria

2004 Det bundna – djuornamentik och skaldediktning i övergången mellan förkristen och kristen tid. I *Gotland – Vikingaön*, redigert av Gun Westholm, s. 146-154. Gotländskt arkiv 76. Läns museet på Gotland, Visby.

Downham, Clare

2008 Vikings in England. I *The Viking World*, redigert av Stefan Brink og Neil Price, s. 341-349. Routledge, London.

Düwel, Klaus

1988 On the Sigurd representations in Great Britain and Scandinavia. I *Languages and cultures: studies in honor of Edgar C. Polomé*, redigert av Mohammad Ali Jazayery og Werner Winter, s. 133-156. Trends in linguistics. Studies and Monographs 36. De Gruyter, Amsterdam.

Ellis Davidson, Hilda R.

1942 Sigurd in the Art of the Viking Age. *Antiquity* 16(63):216-236.

1950 The Hill of the Dragon: Anglo-Saxon Burial Mounds in Literature and Archaeology. *Folklore* 61(4):169-185.

1964 *Gods and Myths of Northern Europe*. Pelican Books, London.

1965 Thor's hammer. *Folklore* 76(1):1-15.

Eriksen, Anne

2014 *From Antiquities to Heritage - Transformations of Cultural Memory*. Time and the world, Interdisciplinary studies in cultural transformations, Vol. 1. Berghahn, Oxford.

Evans, Arthur

1921 *The Palace of Minos – A Comparative Account of the Successive Stages of the Early Cretan Civilization as Illustrated by the Discoveries at Knossos*. Vol. I. MacMillan & co., London.

Evans, Jonathan D.

1985 Semiotics and Traditional Lore: The Medieval Dragon Tradition. *Journal of Folklore Research* 22(2/3):85-112.

2005 "As Rare as they are Dire:" Old Norse Dragons, Beowulf, and the Deutsche Mythologie. I *The Shadow-Walkers: Jacob Grimm's Mythology of the Monstrous*, redigert av Tom Shippey, s. 207-269. Medieval and Renaissance Texts and Studies, Vol. 291. Arizona Studies in the Middle Ages and the Renaissance, Vol. 14. Arizona Center for Medieval Renaissance Studies, in collaboration with Brepols, Tempe.

Fidjestøl, Bjarne

1991 Skaldediktinga og trusskiftet. Med tankar om litterær form som historisk kjelde. I *Nordisk Hedendom - Et symposium*, redigert av Gro Steinsland, Ulf Drobin, Juha Pentikäinen og Preben Muelengracht Sørensen, s. 113-131. Odense Universitetsforlag.

1994 Norrøn felleslitteratur. I *Norsk litteratur i tusen år - teksthistoriske linjer*, s. 31-105, 108-129. Landslaget For Norskundervisning og Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.

1999 *The Dating of Eddic Poetry: A Historical Survey and Methodological Investigation*, redigert av Odd Einar Haugen. Bibliotheca Arnemagnæana Vol. 41. C. A. Reitzel, København.

Fodor, Jerry A.

1983 *The Modularity of Mind - An Essay on Faculty Psychology*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

Frank, Roberta

1997 Skaldic Verse and the Date of Beowulf. I *The Dating of Beowulf*, redigert av Colin Chase, s. 123-139. University of Toronto Press.

2007 A Scandal in Toronto: "The Dating of "Beowulf"" a Quarter Century On. *Speculum* 82(4):843-864.

Fritzner, Johan

1954 *Ordbog over Det gamle norske Sprog - Nytt uforandret opptrykk av 2. utgave (1883-1896)*, med et bind tillegg og rettelser redigert av Didrik Arup Seip og Trygve Knudsen. Første bind, A-Hj. Tryggve Juul Møller Forlag, Oslo.

1954 *Ordbog over Det gamle norske Sprog - Nytt uforandret opptrykk av 2. utgave (1883-1896)*, med et bind tillegg og rettelser redigert av Didrik Arup Seip og Trygve Knudsen. Andet bind, Hl-P. Tryggve Juul Møller Forlag, Oslo.

1954 *Ordbog over Det gamle norske Sprog - Nytt uforandret opptrykk av 2. utgave (1883-1896)*, med et bind tillegg og rettelser redigert av Didrik Arup Seip og Trygve Knudsen. Tredie bind, R-Ö. Tryggve Juul Møller Forlag, Oslo.

Fuglesang, Signe Horn

1981 Vikingtidens kunst. I *Norges kunsthistorie*, redigert av Knut Berg, Peter Anker, Per Palme og Stephan Tschudi-Madsen, s. 36-138. Bind 1: Fra Oseberg til Borgund. Gyndendal Norsk Forlag, Oslo.

1986 Ikonographie der skandinavischen Runensteine der jüngeren Wikingerzeit. I *Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte. Akten des 1. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 15. Bis 19. Februar 1983*, redigert av Helmut Roth, s. 183-210. Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen.

1989 Viking and medieval amulets in Scandinavia. *Fornvännen* 84:15-27.

1991 The axehead from Mammen and the Mammen style. I *Mammen - Grav, kunst og samfund i vikingetid*, redigert av Mette Iversen, Ulf Näsman og Jens Velle, s. 83-107. Viborg Stiftsmuseums række bind 1. Jysk Arkæologisk selskabs skrifter XXVIII. Aarhus Universitetsforlag.

Litteraturliste

- 2006a The Necklace. I *The Hoen Hoard: A Viking gold treasure of the ninth century*, redigert av Signe Horn Fuglesang og David M. Wilson, s. 93-96. Norske Oldfunn XX. Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo.
- 2006b Katalog. Gjenstand nr. 7 - Diskusjon. I *The Hoen Hoard: A Viking gold treasure of the ninth century*, redigert av Signe Horn Fuglesang og David M. Wilson, s. 225-226. Norske Oldfunn XX. Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo.
- 2007 Ekphrasis and Surviving Imagery in Viking Scandinavia. *Viking and Medieval Scandinavia* 3:193-224.
- Fulk, Robert D.
- 1992 *A History of Old English Meter*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- 2014 *Beowulf* and Language History. I *The Dating of Beowulf – A Reassessment*, redigert av Leonard Neidorf, s. 19-36. Anglo-Saxon Studies 24. D. S. Brewer, Cambridge.
- Fulk, Robert D., Robert E. Bjork, og John D. Niles
- 2014 *Klaeber's Beowulf*, 4. utgave, redigert, med introduksjon, kommentarvedlegg, ordliste og bibliografi av Robert D. Fulk, Robert E. Bjork og John D. Niles, med forord av Helen Damico. University of Toronto Press.
- Gadamer, Hans-Georg
- 2004 *Truth and Method*, 2. reviderte utgave, engelsk oversettelse revidert av Joel Weinsheimer og Donald G. Marshall. Continuum, London.
- Gartner, Gabriel E. A., James W. Hicks, Paulo R. Manzani, Denis V. Andrade, Augusto S. Abe, Tobias Wang, Stephen M. Secor, og Theodore Garland Jr.
- 2010 Phylogeny, Ecology, and Heart Position in Snakes. *Physiological and Biochemical Zoology* 83(1):43-54.
- Gell, Alfred
- 1998 *Art and Agency – An Anthropological Theory*. Clarendon Press, Oxford.
- Gibson, Anthony
- 2015 Anglo-Saxon 'work boxes' and the Burwell Grave 42 Box, Christian or Pagan? I *Proceedings of the Cambridge Antiquarian Society*, s. 149-160. Vol. CIV. Cambridge Antiquarian Society.
- Goffart, Walter
- 1997 *Hetware and Hugas: Datable Anachronisms in Beowulf*. I *The Dating of Beowulf*, redigert av Colin Chase, s. 83-100. University of Toronto Press.
- Gosden, Chris
- 2005 What Do Objects Want? *Journal of Archaeological Method and Theory* 12(3):193-211.
- Gosden, Chris, og Gary Lock
- 1998 The Past in the Past: The Reuse of Ancient Monuments. *World Archaeology* 30(1):2-12.
- Graham-Campbell, James
- 2013 *Viking Art*. Thames & Hudson, London.
- Green, Anna
- 2008 *Cultural History*. Palgrave MacMillan, Basingstoke.
- Grieg, Sigurd
- 1928 Kongsgaarden. I *Osebergfundet*, redigert av Anton W. Brøgger og Haakon Shetelig, s. 1-286. Bind II. Universitetets Oldsaksamling, Kristiania.

Litteraturliste

Grimm, Jacob

1882 *Teutonic Mythology*, oversatt fra fjerde utgave av *Deutsche Mythologie* til engelsk, og med noter og vedlegg, av James Steven Stallybrass. Vol. I. George Bell & Sons, London.

1883a *Teutonic Mythology*, oversatt fra fjerde utgave av *Deutsche Mythologie* til engelsk, og med noter og vedlegg, av James Steven Stallybrass. Vol. II. George Bell & Sons, London.

1883b *Teutonic Mythology*, oversatt fra fjerde utgave av *Deutsche Mythologie* til engelsk, og med noter og vedlegg, av James Steven Stallybrass. Vol. III. George Bell & Sons, London.

1888 *Teutonic Mythology*, oversatt fra fjerde utgave av *Deutsche Mythologie* til engelsk, og med noter og vedlegg, av James Steven Stallybrass. Vol. IV. George Bell & Sons, London.

Grøndal, Benedict

1869 Orme og Ormegaarde i de Nordiske Oldskrifter. I *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1869*, s. 228-242. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København.

Gräslund, Anne-Sofie

2003 Drakar i Uppåkra. I *Fler fynd i centrum – Materialstudier i och kring Uppåkra*, redigert av Birgitta Hårdh, s. 179-188. Acta Archaeologica Lundensia series in 8°, No. 45. Uppåkrastudier 9. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

2006a Wolves, serpents and birds. I *Old Norse religion in long-term perspectives – origins, changes, and interactions*, redigert av Anders Andrén, Kristina Jennbert og Catharina Raudvere, s. 124-129. Vägar till Midgård 8. Nordic Academic Press, Lund.

2006b Dating the Swedish Viking-Age rune stones on stylistic grounds. I *Runes and their Secrets – Studies in runology*, redigert av Marie Stoklund, Michael Lerche Nielsen, Bente Holmberg og Gillian Fellows-Jensen, s. 117-139. Museum Tusulanum Press, København.

Gräslund, Bo

2018 *Beowulfkvädet – Den nordiska bakgrunden*. Acta Academiae Gustavi Adolphi CXLIX, OPIA 64. Uppsala Universitet.

Gräslund, Bo, og Neil Price

2012 Twilight of the gods? The ‘dust veil event’ of AD 536 in critical perspective. *Antiquity* 86(332):428-443.

Haimerl, Edgar

2013 Sigurðr, A Medieval Hero: A Manuscript-Based Interpretation of the “Young Sigurðr Poems”. I *Revisiting the Poetic Edda – Essays on Old Norse Heroic Legend*, redigert av Paul Acker og Carolyne Larrington, oversatt til engelsk av Antje Frotscher, s. 35-52. Routledge, London.

Halsall, Guy

2003 *Warfare and Society in the Barbarian West, 450-900*. Routledge, London.

2005a The sources and their interpretation. I *The New Cambridge Medieval History*, redigert av Paul Fouracre, s. 56-90. Vol. I – c. 500-c. 700. Cambridge University Press.

2005b The Barbarian Invasions. I *The New Cambridge Medieval History*, redigert av Paul Fouracre, s. 35-55. Vol. I – c. 500-c. 700. Cambridge University Press.

Hansen, William

2002 *Ariadne's Thread: A Guide to International Tales Found in Classical Literature*. Cornell University Press, Ithaca, New York.

Haseloff, Günther

1974 Salin's Style I. *Medieval Archaeology* 18(1):1-15.

Litteraturliste

- 1981 *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit: Studien zu Salin's Stil I*. De Gruyter, Berlin.
- Hauck, Karl
1977 Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XIII: Schlüsselstücke zur Entzifferung der Ikonographie der D-Brakteaten: Die Nordversion des Jonasmotivs und ihre geschichtliche Bedeutung. I *Sudien zur Sachsenforschung*, redigert av Hans-Jürgen Häßler, s. 161-196. Vol. I. August Lax Verlagsbuchhandlung, Hildesheim.
- Haukur Þorgeirsson
2017 The dating of Eddic poetry – evidence from alliteration. I *Approaches to Nordic and Germanic Poetry*, redigert av Kristján Árnason, Stephen Carey, Tonya Kim Dewey, Haukur Þorgeirsson, Ragnar Ingi Aðalsteinsson og Þórhallur Eyþórsson, s. 33-61. The University of Iceland Press, Reykjavik.
- Heather, Peter
1991 *Goths and Romans, 332-489*. Oxford Historical Monographs. Clarendon Press, Oxford.
- Hedeager, Lotte
1991a Mødet. I *Romerne og Germanerne*, redigert av Søren Mørch, s. 9-21. Det Europæiske Hus, Bind 2. Gyldendal, København.
1991b Europas deling. I *Romerne og Germanerne*, redigert av Søren Mørch, s. 77-101. Det Europæiske Hus, Bind 2. Gyldendal, København.
1992 *Iron-Age Societies – From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to AD 700*, oversatt til engelsk av John Hines. Blackwell, Oxford.
2004 Dyr og andre mennesker – mennesker og andre dyr. Dyrornamentikkens transcendentale realitet. I *Ordning mot kaos – studier av nordisk førkristen kosmologi*, redigert av Anders Andrén, Kristina Jennbert og Catharina Raudvere, s. 219-252. Vågar till Midgård 4. Nordic Academic Press, Lund.
2005 Scandinavia. I *The New Cambridge Medieval History*, redigert av Paul Fouracre, s. 496-523. Vol. I – c. 500-c. 700. Cambridge University Press.
2011 *Iron Age Myth and Materiality – An Archaeology of Scandinavia AD 400-1000*. Routledge, London.
- Helle, Knut
2011 Hvor står den historiske sagakritikken i dag? *Collegium Medievale* 24:50-86.
- Hermansson, Lars
2000 En invandrad gud? Kring en märklig gotländsk bildsten. *Fornvännen* 95:109-118.
- Herschend, Frands
1993 The Origin of the Hall in Southern Scandinavia. *Tor* 25:175-199.
1996 A Note on Late Iron Age Kingship Mythology. *Tor* 28:283-303.
- Hills, Catherine M.
1997 Beowulf and Archaeology. I *A Beowulf Handbook*, redigert av Robert E. Bjork og John D. Niles, s. 291-310. University of Nebraska Press, Lincoln.
- Hines, John
1984 *The Scandinavian Character of Anglian England in the pre-Viking Period*. BAR British Series 124. B. A. R, Oxford.
2008 Beowulf and archaeology—revisited. I *Aedificia Nova: Studies in Honor of Rosemary Cramp*, redigert av Catherine E. Karkov og Helen Damico, s. 89-105. Medieval Institute Publications, Kalamazoo.

Litteraturliste

- 2011 Literary Sources and archaeology. I *The Oxford Handbook of Anglo-Saxon Archaeology*, redigert av David A. Hinton, Sally Crawford og Helena Hamerow, s. 968-985. Oxford University Press.
- 2013 Review Article: The Final Publication of the Series 'On the Iconology of the Gold Bracteates' and Karl Hauck's Legacy. *Medieval Archaeology* 57(1):251-261.
- Hodder, Ian
1999 *The Archaeological Process – An Introduction*. Blackwell Publishers, Oxford.
- Hohler, Erla Bergendahl
1968 Ormer. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder – fra vikingtid til reformasjonstid*, redigert av Finn Hødnebo, s. 4-8. Bind XIII: Ormer-Regnbue. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
1999a *Norwegian Stave Church Sculpture*. Vol. I. Scandinavian University Press, Oslo.
1999b *Norwegian Stave Church Sculpture*. Vol. II. Scandinavian University Press, Oslo.
- Holck, Per
2006 The Oseberg Ship Burial, Norway: New Thoughts on the Skeletons from the Grave Mound. *European Journal of Archaeology* 9(2-3):185-210.
2009 *Skjelettene fra Gokstad- og Osebergskipet*. Antropologiske skrifter 8. Universitetet i Oslo.
- Holtmark, Anne
1964 *Studier i Snorres Mytologi*. Universitetsforlaget, Oslo.
1968 Ormer. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder – fra vikingtid til reformasjonstid*, redigert av Finn Hødnebo, s. 1-4. Bind XIII: Ormer-Regnbue. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
1970 Sigurdsdikningen. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder – fra vikingtid til reformasjonstid*, redigert av Finn Hødnebo, s. 224-231. Bind XV: Samisk språk-Skude. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Høilund Nielsen, Karen
2001 The Wolf Warrior – Animal Symbolism on Weaponry of the 6th and 7th centuries. I *Archäologisches zellwek. Beiträge zur kulturgeschichte in Europa und Asien. Festschrift für Helmut Roth zum 60. geburtstag*, redigert av Ernest Pohl, Udo Recker og Claudia Theune, s. 471-481. Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden.
2002 Ulv, hest og drage – Ikonografisk analyse af dyrene i stil II-III. I *Nordeuropæisk dyrestil 400-1100 e.Kr.*, redigert av Karen Høilund Nielsen og Jens Velle, s. 187-218. Hikuin, Vol. 29. Hikuin, Moesgård.
- Høilund Nielsen, Karen, og Siv Kristoffersen
2002 Germansk dyrestil (Salins stil I-III) – Et historisk perspektiv. I *Nordeuropæisk dyrestil 400-1100 e.Kr.*, redigert av Karen Høilund Nielsen og Jens Velle, s. 15-74. Hikuin, Vol. 29. Hikuin, Moesgård.
- Härke, Heinrich
2000 The Circulation of Weapons in Anglo-Saxon Society. I *Rituals of Power – From Late Antiquity to the Early Middle Ages*, redigert av Frans Theuws og Janet L. Nelson, s. 377-399. *The Transformation of the Roman World*, Vol. 8. Brill, Leiden.
- Ilkjær, Jørgen
2000 *Den første Norgeshistorien – Illerupfunnet: Ny innsikt i skandinavisk romertid*, oversatt til norsk av Einar C. Erlingsen, med forord og etterskrift av Terje Gansum, originaltittel *Illerup Ådal – et arkæologisk tryllespejl*. Kulturhistorisk Forlag, Tønsberg.

Litteraturliste

- 2003 Danske krigsbytteofringer. I *Sejrens triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*, redigert av Lars Jørgensen, Birger Storgaard og Lone Gebauer Thomsen, s. 44-64. Nationalmuseet, København.
- Imer, Lisbeth M.
2012 Vikingatida gotländska bildstenar. En kronologisk översyn. I *Gotlands bildstenar – Järnålderns gåtfulla budbärare*, redigert av Maria Herlin Karnell, med svenske oversettelser av Bertil Sjöblom, s. 115-118. Gotländskt arkiv 84. Fornsalens Förlag, Gotlands Museum.
- Ingold, Tim
2007a Materials against materiality. *Archaeological Dialogues* 14(1):1-16.
2007b Writing texts, reading materials. A response to my critics. *Archaeological Dialogues* 14(1):31-38.
- Ingstad, Anne Stine
1992 Oseberg-dronningen - hvem var hun? I *Osebergdronningens grav – Vår arkeologiske nasjonalskatt i nytt lys*, redigert av Arne E. Christensen, Anne S. Ingstad og Bjørn Myhre, s. 224-256. Schibsted, Oslo.
- James, Simon
2011 *Rome & The Sword – How Warriors & Weapons shaped Roman History*. Thames & Hudson, London.
- Janson, Henrik
2005 Snorre, Tors fiskafänge och frågan om den religionshistoriska kontexten. I *Hedendomen i historiens spegel – Bilder av det förkristna Norden*, redigert av Catharina Raudvere, Anders Andrén og Kristina Jennbert, s. 33-55. Vägar till Midgård 6. Nordic Academic Press, Lund.
- Jansson, Ingmar
1991 År 970/971 och vikingatidens kronologi. I *Mammen – Grav, kunst og samfund i vikingetid*, redigert av Mette Iversen, Ulf Näsman og Jens Velle, s. 267-284. Viborg Stiftsmuseums række bind 1. Jysk Arkæologisk selskabs skrifter XXVIII. Aarhus Universitetsforlag.
- Jansson, Sam
1959 Famn. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder – fra vikingetid til reformasjonstid*, redigert av Finn Hødnebo, s. 160-161. Bind IV: Epistolarium-Frälsebonde. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Jansson, Sven B. F.
1987 *Runes in Sweden*, oversatt til engelsk av Peter Foote. Gidlunds, Stockholm.
- Jennbert, Kristina
2004 Människor och djur: Kroppsmetaforik och kosmologi. I *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi*, redigert av Anders Andrén, Kristina Jennbert og Catharina Raudvere, s. 183-217. Vägar till Midgård 4. Nordic Academic Press, Lund.
- Jensen, Jørgen
2003 *Danmarks oldtid: Ældre jernalder, 500 f.Kr.-400 e.Kr.* Bind 3. Gyldendal, København.
2004 *Danmarks oldtid: Yngre jernalder og vikingetid, 400-1050 e.Kr.* Bind 4. Gyldendal, København.
- Jensenius, Jørgen H.
2016 Osebergskipets gravkammer. *Collegium Medievale* 29:83-110.

Litteraturliste

- Jesch, Judith
2008 Poetry in the Viking Age. I *The Viking World*, redigert av Stefan Brink og Neil Price, s. 291-298. Routledge, London.
2015 *The Viking Diaspora*. Routledge, London.
- Johansen, Arne B.
1979 *Nordisk dyrestil – bakgrunn og opphav*. AmS Skrifter 3. Arkeologisk Museum i Stavanger.
- Johansen, Birgitta
1997 *Ormalur – Aspekter av tillvaro och landskap*. Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Johnson, Matthew
2010 *Archaeological Theory – An Introduction*, 2. utgave. Wiley-Blackwell, Chichester.
- Jones, David E.
2000 *An Instinct for Dragons*. Routledge, London.
- Jordan-Smith, Paul
2002 Reviewed Work(s): An Instinct for Dragons by David E. Jones. *Western Folklore* 61(1):123-124.
- Jungner, Hugo
1919 Uppsala- och Vendel-konungarnes mytiska ättefäder. *Fornvännen* 14:79-102.
- Jørgensen, Erik, og Flemming Rieck
1997 Mere fra Mosen. *Skalk* 41(6):4-9.
- Kaliff, Anders, og Olof Sundqvist
2006 Odin and Mithras – Religious acculturation during the Roman Iron Age and the Migration Period. I *Old Norse religion in long-term perspectives – origins, changes, and interactions*, redigert av Anders Andrén, Kristina Jennbert og Catharina Raudvere, s. 212-217. Vägar till Midgård 8. Nordic Academic Press, Lund.
- Kalmring, Sven, og Lena Holmquist
2018 ‘The gleaming mane of the serpent’: The Birka dragonhead from Black Earth Harbour. *Antiquity* 92(363):742-757.
- Karlsson, Lennart
1983 *Nordisk form – om djuornamentik*. The Museum of National Antiquities/Stockholm Studies 3. Statens Historiska Museum, Stockholm.
- Keary, Annie, og Eliza Keary
1900 *Heroes of Asgard – Tales from Scandinavian Mythology*, 2. utgave, med illustrasjoner av Louis Huard. Macmillian & co., New York.
- Keesing, Roger
1993 ‘Earth’ and ‘path’ as complex categories: semantics and symbolism in Kwaio culture. I *Cognitive aspects of religious symbolism*, redigert av Pascal Boyer, s. 93-110. Cambridge University Press.
- Kermode, Philip M. C.
1907 *Manx Crosses – Or: The Inscribed and Sculptured Monuments of the Isle of Man from about the end of the Fifth to the beginning of the Thirteenth Century*. Bemrose and Sons Ltd., London.
- Kiernan, Kevin S.
1997 The Eleventh-Century Origin of *Beowulf* and the *Beowulf* Manuscript. I *The Dating of Beowulf*, redigert av Colin Chase, s. 9-22. University of Toronto Press.
- Klevnäs, Alison
2019 Necromancy, ancestral wisdom and grave reopening practices in Late Iron Age and medieval Scandinavia. I *Tidens landskap – En vänbok till Anders Andrén*, redigert

Litteraturliste

- av Cecilia Ljung, Anna Andreasson Sjögren, Ingrid Berg, Elin Engström, Ann-Mari Hållans Stenholm, Kristina Jonsson, Alison Klevnäs, Linda Qviström og Torun Zachrisson, s. 94-96. Nordic Academic Press, Lund.
- Knappett, Carl
2007 *Materials with materiality?* *Archaeological Dialogues* 14(1):20–23.
2012 *Materiality*. I *Archaeological Theory Today*, 2. utgave, redigert av Ian Hodder, s. 188-207. Polity Press, Cambridge.
- Krag, Claus
1991 *Ynglingatal og Ynglingesaga – En studie i historiske kilder*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Krappe, Alexander H.
1940 The Snake Tower. *Scandinavian Studies and Notes* 16(1):22-33.
1941 Irish Earth. *Folklore* 52(3):229-236.
- Kristoffersen, Siv
1995 Transformation in Migration Period Animal Art. *Norwegian Archaeological Review* 28(1):1-15.
2000 Expressive objects. I *Form, Function and Context: Material Culture Studies in Scandinavian Archaeology*, redigert av Helle Vandkilde og Deborah Olausson, s.265-274. Almqvist & Wiksell International, Stockholm
2010 Half beast-half man: hybrid figures in animal art. *World Archaeology* 42(2):261-272.
- Kuehn, Sara
2011 *The Dragon in Medieval East Christian and Islamic Art*. Brill, Leiden.
- Lamm, Jan Peder
1998 En orm avmystifieras. *Fornvännen* 93:21.
- Lapidge, Michael
2000 The archetype of Beowulf. *Anglo-Saxon England* 29:5-41.
- Larson, Jennifer
2007 *Ancient Greek Cults*. Routledge, London.
- Latour, Bruno
1999 *Pandora's Hope – Essays on the Reality of Science Studies*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Le Goff, Jacques
1980 *Time, Work, & Culture in the Middle Ages*, oversatt til engelsk av Arthur Goldhammer. The University of Chicago Press.
- Lévi-Strauss, Claude
1963 *Structural Anthropology*, oversatt til engelsk av Claire Jacobson og Brooke Grundfest Schoepf. Basic Books, New York.
1966 *The Savage Mind*, oversatt til engelsk av forlaget. Weidenfeld and Nicolson, London.
- Liebeschuetz, John H. Wolfgang G.
2011 Making a Gothic History: Does the *Getica* of Jordanes Preserve Genuinely Gothic Traditions? *Journal of Late Antiquity* 4(2):185-216.
- Lindqvist, Sune
1941 *Gotlands Bildsteine*. Vol. I. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
1942 *Gotlands Bildsteine*. Vol. II. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
1948 Sutton Hoo och Beowulf. *Fornvännen* 43:94-110.
1955 Tre Nyfunna Bildstenar. *Gotländskt Arkiv* 27:41-52.

Litteraturliste

- Lionarons, Joyce Tally
1998 *The Medieval Dragon – The Nature of the Beast in Germanic Literature*. Hisarlik Press, Enfield Lock.
- Lund, Julie
2009 *Åsted og vadested – Deponeringer, genstandsbiografier og rumlig strukturering som kilde til vikingetidens kognitive landskaper*. Universitetet i Oslo.
2017 Connectedness with things. Animated objects of Viking Age Scandinavia and early medieval Europe. *Archaeological Dialogues* 24(1):89-108.
- Lönnroth, Lars
1976 *Njáls saga - a critical introduction*. University of California Press, Berkeley og Los Angeles.
2008 The Icelandic Sagas. I *The Viking World*, redigert av Stefan Brink og Neil Price, s. 304-310. Routledge, London.
- Magnusen, Finn, og Christian Jürgensen Thomsen
1827 Antiquariske Bemærkninger, angaaende nogle af de i Thyras høi fundne Indretninger og Oldsager. *Antiquariske Annaler* 4:123-139.
- Males, Mikael
2010 *Mytologi i skaldedikt, skaldedikt i prosa: En synkron analys av mytologiska referenser i medeltida norröna handskrifter*. Universitetet i Oslo.
2017 *Snorre och sagorna*. Dialogos Förlag, Stockholm.
- Mandt, Gro
1997 Myter og materiell kultur: Slangesymbolikk i nordisk forhistorie. I *Frøyas Hus – Rapport fra fagseminaret «Kvinne- og dagligliv i sagatid» som ble holdt på Hamar 28.-29. april 1994*, redigert av Oddveig Foldøy, s. 101-126. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Marchand, James W.
1976 Two Notes on the Old Icelandic Physiologus Manuscript. *MLN* 91(3):501-505.
- Margeson, Sue
1980 The Volsung Legend in Medieval Art. I *Medieval Iconography and Narrative – A Symposium. Proceedings of the Fourth International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages. Held at Odense University on 19-20 November, 1979*, redigert av Flemming G. Andersen, Esther Nyholm, Marianne Powell og Flemming Talbo Stubkjær, s. 183-211. Odense University Press.
- Marx, Patricia A.
1993 The Introduction of the Gorgoneion to the Shield and Aegis of Athena and the Question of Endoios. *Revue Archéologique, Nouvelle Série, Fasc. 2*:227-268.
- Matthews, Roger
2009 Peoples and Complex Societies of Ancient Southwest Asia. I *The Human Past*, 2. utgave, redigert av Chris Scarre, s. 432-471. Thames & Hudson, London.
- Mauss, Marcel
1990 [1950] *The Gift – The form and reason for exchange in archaic societies*, engelsk oversettelse av Wilfred Douglas Halls. Routledge, London.
- McKinnell, John
2008 *Vǫluspá and the Feast of Easter. Alvíssmál – Forschungen zur mittelalterlichen Kultur Skandinaviens* 12:1-28.

Litteraturliste

- Melnikova, Elena A.
2003 Reminiscences of Old Norse Myths, Cults and Rituals in Old Russian Culture and Literature. I *Old Norse Myths, Literature and Society*, redigert av Margaret Clunies Ross, s. 66-86. University Press of Southern Denmark, Odense.
- Miller, Daniel
2005 Materiality: An Introduction. I *Materiality*, redigert av Daniel Miller, s. 1-50. Duke University Press, Durham og London.
2007 Stone age or plastic age? *Archaeological Dialogues* 14(1):23–27.
- Mitchell, Stephen
2019 *Ormhäxan*, Dragons, Partuition and Tradition. I *Myth, Materiality, and Lived Religion In Merovingian and Viking Scandinavia*, redigert av Klas Wikström af Edholm, Peter Jackson Rova, Andreas Nordberg, Olof Sundqvist og Torun Zachrisson, s. 115-134. Stockholm University Press.
- Montelius, Oscar
1870 Svensk konst under hednatiden. *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift* 1(1):52-68.
1888 *The Civilisation of Sweden in Heathen Times*, oversatt til engelsk, etter den svenske andreutgaven, av F. H. Woods, B.D. MacMillan & co., London.
- Moreland, John
2001 *Archaeology and Text*. Duckworth, London.
2018 AD536 – Back to nature? *Acta Archaeologica* 89(1):91-111.
- Morris, Ian
1986 Gift and Commodity in Archaic Greece. *Man* 21(1)1-17.
- Muelengracht Sørensen, Preben
1986 Thor's Fishing Expedition. I *Words and Objects - Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion*, redigert av Gro Steinsland, s. 257-278. Norwegian University Press og The Institute for Comparative Research in Human Culture, Oslo.
1991a Om eddadigtenes alder. I *Nordisk Hedendom – Et symposium*, redigert av Gro Steinsland, Ulf Drobin, Juha Pentikäinen og Preben Muelengracht Sørensen, s. 217-228. Odense Universitetsforlag.
1991b Høvdingen fra Mammen og Egill Skalla-Grímssons saga. I *Mammen – Grav, kunst og samfund i vikingetid*, redigert av Mette Iversen, Ulf Näsman og Jens Velle, s. 311-316. Viborg Stiftsmuseums række bind 1. Jysk Arkæologisk selskabs skrifter XXVIII. Aarhus Universitetsforlag.
- Murray, Alexander Callander
1997 *Beowulf*, the Danish Invasions, and Royal Genealogy. I *The Dating of Beowulf*, redigert av Colin Chase, s. 101-111. University of Toronto Press.
- Myhre, Bjørn
2015 *Før Viken ble Norge – Borregravfeltet som religiøs og politisk arena*. Norske Oldfunn XXXI. Vestfold Fylkeskommune, Tønsberg.
- Müller, Sophus
1880 Dyreornamentikken i Norden. I *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1880*, s. 185-405. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København.
1897 *Vor Oldtid. Danmarks forhistoriske archæologi*. Det Nordiske Forlag, København.

Litteraturliste

- Neer, Richard T.
2003 Framing the Gift: The Siphnian Treasury at Delphi and the Politics of Public Art. I *The Cultures Within Greek Culture: Contact, Conflict, Collaboration*, redigert av Carol Dougherty og Leslie Kurke, s. 129-149. Cambridge University Press.
- Neidorf, Leonard
2014a Introduction. I *The Dating of Beowulf – A Reassessment*, redigert av Leonard Neidorf, s. 1-18. Anglo-Saxon Studies 24. D. S. Brewer, Cambridge.
2014b Germanic Legend, Scribal Errors, and Cultural Change. I *The Dating of Beowulf – A Reassessment*, redigert av Leonard Neidorf, s. 37-57. Anglo-Saxon Studies 24. D. S. Brewer, Cambridge.
2018 The Archetype of Beowulf. *English Studies* 99(3):229-242.
- Neiß, Michael
2004 Midgårdsormen och Fenrisulven – Två grundmotiv i vendeltidens djuornamentik. Kontinuitetsfrågor i germansk djuornamentik, I. *Fornvännen* 99:9-24.
- Nerman, Birger
1931 *The Poetic Edda in light of Archaeology*. Viking Society for Northern Research, University of London.
1955 Man och orm – En bildframställning på en grupp gotländska spännen från sen vendeltid. *Fornvännen* 50:91-94.
- Ney, Agneta
2012 Välkomstmotivet på gotländska bildstenar i jämförelse med litterära källor från vikingatid och medeltid. I *Gotlands bildstenar – Järnålderns gåtfulla budbärare*, redigert av Maria Herlin Karnell, s. 73-82. Gotländskt arkiv 84. Fornsalens Förlag, Gotlands Museum.
2017 *Bland ormar och drakar: Hjältemyt och manligt ideal i berättartraditioner om Sigurd Fafnesbane*. Nordic Academic Press, Lund.
- Niles, John D.
2016 Review – The Dating of “Beowulf”: A Reassessment. *Speculum* 91(2):541-543.
- Nilsson, Björn
2007 An archaeology of material stories. Dioramas as illustration and the desire of a thingless archaeology. *Archaeological Dialogues* 14(1):27–30.
- Nilsson, Martin P.
1947 The Dragon on the Treasure. *The American Journal of Philology* 68(3):302-309.
- Nordeide, Sæbjørg Walaker
2006 Thor’s hammer in Norway – A symbol of reaction against the Christian cross? I *Old Norse religion in long-term perspectives – origins, changes, and interactions*, redigert av Anders Andrén, Kristina Jennbert og Catharina Raudvere, s. 218-223. Vägar till Midgård 8. Nordic Academic Press, Lund.
2015 Scener fra vikingtid som kilde til kosmologi. *Viking* LXXVIII:207-219.
- Nordland, Odd
1949 Ormegarden. *Viking* XIII:77-126.
- Nylén, Erik og Jan Peder Lamm
2003 *Bildstenar*. Gidlund, Stockholm.
- Näsman, Ulf
1991 Mammen 1871. Et vikingatida depåfynd med beslag till selbågskrön och annat skrot. I *Mammen – Grav, kunst og samfund i vikingetid*, redigert av Mette Iversen, Ulf Näsman og Jens Vellev, s. 217-260. Viborg Stiftsmuseums række bind 1. Jysk Arkæologisk selskabs skrifter XXVIII. Aarhus Universitetsforlag.

Litteraturliste

- Oehrl, Sigmund
2017 Documenting and Interpreting the Picture Stones of Gotland: Old Problems and New approaches. *Current Swedish Archaeology* 25:87-122.
- Ogden, Daniel
2009 Alexander, Scipio and Octavian: Serpent-Siring in Macedon and Rome. *Syllecta Classica* 20:31-52.
2013 *Drakōn: Dragon Myth and Serpent Cult in the Greek and Roman worlds*. Oxford University Press.
- Ohlmarks, Åke
1978 *100 svenska runinskrifter – tolkade, kommenterade och delvis rekonstruerade av Åke Ohlmarks*. Bokforlaget Plus, Stockholm.
- Olsen, Bjørnar
1997 *Fra ting til tekst – Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Olsen, Olaf
1966 *Hørg, hov og kirke - historiske og arkæologiske vikingetidsstudier*. Det Kongelige nordiske Oldskriftselskab i kommission hos Lyngbe, København.
- Papadopoulos, John K.
2016 The Natural History of a Caeretan Hydria. *BABESCH – Annual Papers on Mediterranean Archaeology* 91:69-85.
- Papadopoulos, John K., og Deborah Ruscillo
2002 A Ketos in Early Athens: An Archaeology of Whales and Sea Monsters in the Greek World. *American Journal of Archaeology* 106(2):187-227.
- Pauli Jensen, Xenia
2007 Preliminary Remarks on Roman Military Equipment from the War Booty Sacrifice of Vimose, Denmark. I *Beyond the Roman frontier: Roman influences on the Northern Barbaricum*, redigert av Thomas Grane, s. 131-136. *Analecta Romana Instituti Danici* 39. Edizioni Quasar, Roma.
- Pearl, Frederic B.
2014 The Water Dragon and the Snake Witch: Two Vendel Period Picture Stones from Gotland, Sweden. *Current Swedish Archaeology* 22:137-156.
- Pedersen, Unn, og Siv Kristoffersen
2018 A Scandinavian Relief Brooch: Artistic Vision and Practical Method Combined. *Medieval Archaeology* 62(2):219-236.
- Peel, Christine
1999 Introduction og Notes. I *Guta Saga – The History of the Gotlanders*, redigert av Christine Peel, s. vii-lx, 16-60. Viking Society for Northern Research, University College London.
- Pentz, Peter
2019 A scary and wary Óðinn. I *Tidens landskap – En vänbok till Anders Andrén*, redigert av Cecilia Ljung, Anna Andreasson Sjögren, Ingrid Berg, Elin Engström, Ann-Mari Hållans Stenholm, Kristina Jonsson, Alison Klevnäs, Linda Qviström og Torun Zachrisson, s. 78-79. Nordic Academic Press, Lund.
- Pesch, Alexandra
2017 The impact of “wyrms” – Germanic snakes, drakes, saurians and worms in the first millennium AD. I *Tiere und Tierdarstellungen in der Archäologie. Beiträge zum Kolloquium in Gedenken an Torsten Capelle, 30.-31. Oktober 2015 in Herne*, redigert av Vera Brieske, Aurelia Dickers og Michael M. Rind, s. 247-272. Veröffentlichungen

Litteraturliste

- der Altertumskommission für Westfalen, Landschaftsverband Westfalen-Lippe, Bind 22. Aschendorff Verlag GmbH & Co. KG, Münster.
- Petersen, Jan
1928 *Vikingetidens smykker*. Stavanger Museum.
- Price, Neil
2019 *The Viking Way – Magic and Mind in Late Iron Age Scandinavia*, 2. utgave. Oxbow Books, Oxford.
- Price, Neil, og Paul Mortimer
2014 An Eye for Odin? Divine Role-Playing in the Age of Sutton Hoo. *European Journal of Archaeology* 17(3):517-538.
- Rasmussen, Poul
1956 Alen. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder – fra vikingtid til reformasjonstid*, redigert av Finn Hødnebo, s. 71-74. Bind I: Abbed-Blide. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
1959 Fod. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder – fra vikingtid til reformasjonstid*, redigert av Finn Hødnebo, s. 441-443. Bind IV: Epistolarium-Frälsebonde. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Rau, Andreas
2008 Zwischen Südjutland und Nordgallien – Ausrüstungen elitärer Krieger der frühen Völkerwanderungszeit aus dem Nydam mose. I *Aktuelle Forschungen zu Kriegsbeuteopfern und Fürstengräbern im Barbaricum*, redigert av Angelika Abegg-Wigg og Andreas Rau, s. 151-174. Schriften des Archäologischen Landesmuseums, Band 4. Wachholtz Verlag, Neumünster.
- Rauer, Christine
2000 *Beowulf and the Dragon*. D.S. Brewer, Cambridge.
- Reiersen, Håkon
2018 The Death of Serpent-Head Rings. Ritual destruction of elite insignia from the Roman Period. I *Charismatic Objects: From Roman Times to the Middle Ages*, redigert av Marianne Vedeler, Ingunn M. Røstad, Siv Kristoffersen og Zanette T. Glørstad, s. 31-55. Cappelen Damm, Oslo.
- Renfrew, Colin, og Paul Bahn
2012 *Archaeology – Theories, Methods and Practice*, 6. utgave. Thames & Hudson, London.
- Resi, Heid Gjøstein
2011 Tre skjeletter og en halsring fra førromersk jernalder deponert i vann og våtmark i Stange, Hedmark. *Viking* 74:45-66.
- Richards, Julian D.
2008 Viking Settlement in England. I *The Viking World*, redigert av Stefan Brink og Neil Price, s. 368-374. Routledge, London.
- Ringquist, Per-Olof
1969 Smärre meddelanden – Två vikingatida uppländska människofigurer i brons. *Fornvännen* 64:287-296.
- Roesdahl, Else
1991 Nordisk førkristen religion. Om kilder og metoder. I *Nordisk Hedendom - Et symposium*, redigert av Gro Steinsland, Ulf Drobin, Juha Pentikäinen og Preben Muelengracht Sørensen, s. 293-301. Odense Universitetsforlag.
- Rogan, Bjarne
2011 Et faghistorisk etterord om materiell kultur og kulturens materialitet. I *Materiell kultur & kulturens materialitet*, redigert av Saphinaz-Amal Naguib og Bjarne Rogan, s. 313-381. Novus Forlag, Oslo.

Litteraturliste

- Rosengren, Jerry
2010 Uppåkras ansikte. En komparativ kontextuell analys av Uppåkras maskbilder. I *Från romartida skalpeller till senvikingatida urnesspännen – Nya materialstudier från Uppåkra*, redigert av Birgitta Hårdh, s. 213-234. Acta Archaeologica Lundensia series in 8°, No. 61. Uppåkrastudier 11. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Rosenqvist, Anna M.
1959 The Stabilizing of Wood Found in the Viking Ship of Oseberg: Part I. *Studies in Conservation* 4(1):13-22.
- Rundkvist, Martin
2003 Snake brooches of south Scandinavia Ørsnes types L1, L2, J and H3. I *Fler fynd i centrum – Materialstudier i och kring Uppåkra*, redigert av Birgitta Hårdh, s. 97-121. Acta Archaeologica Lundensia series in 8°, No. 45. Uppåkrastudier 9. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Rydving, Håkan
2004 *The End of Drum-Time – Religious Change among the Lule Saami, 1670s-1740s*, 3. utgave. Acta Universitatis Upsaliensis, Historia Religionum 12. Uppsala Universitet.
- Salin, Bernhard
1904 *Die Altgermanische Thierornamentik - typologische Studie über germanische Metallgegenstände aus dem IV. bis IX. Jahrhundert, nebst einer Studie über irische Ornamentik*, oversatt fra svensk manuskript til tysk av Johanna Mestorf. A. Asher og co, Berlin.
- Saussure, Ferdinand de
1959 [1916] *Course in General Linguistics*, redigert av Charles Bally og Albert Sechehaye, oversatt til engelsk av Wade Baskin. Philosophical Library, New York.
- Sawyer, Birgit
2000 *The Viking-Age Rune-Stones – Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia*. Oxford University Press.
- Schmidt-Lornsen, Jutta
1991 Zur Bildwelt des Mähnenstuhlpaares aus Mammen. I *Mammen – Grav, kunst og samfund i vikingetid*, redigert av Mette Iversen, Ulf Näsman og Jens Velle, s. 261-266. Viborg Stiftsmuseums række bind 1. Jysk Arkæologisk selskabs skrifter XXVIII. Aarhus Universitetsforlag.
- Schnittger, Bror
1912 En trolldosa från vikingatiden. Ett bidrag till kännedom om ormens betydelse inom folkmedicinen. *Fataburen – Kulturhistorisk Tidskrift* 7:98-109.
- Schück, Henrik
1904 *Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria*. Hugo Gebers Förlag, Stockholm.
- Scott, Michael
2010 *Delphi and Olympia – The Spatial Politics of Panhellenism in the Archaic and Classical Periods*. Cambridge University Press.
- Semple, Sarah
2013 *Perceptions of the Prehistoric in Anglo-Saxon England: Religion, Ritual, and Rulership in the Landscape*. Oxford University Press.
- Senter, Phil, Uta Mattox, og Eid. E. Haddad
2016 Snake to Monster: Conrad Gessner's *Schlangenbuch* and the Evolution of the Dragon in the Literature of Natural History. *Journal of Folklore Research* 53(1):67-124.

Litteraturliste

Shetelig, Haakon

1920 *Vestfoldskolen*. I *Osebergfundet*, redigert av Anton W. Brøgger, Hjalmar Falk og Haakon Shetelig, s. 1-331. Bind III. Universitetets Oldsaksamling, Kristiania.

1933 *Vikingeminner i Vest-Europa*. Aschehoug, Oslo.

1947 [1918] Stil og tidsbestemmelse i de nordiske korsene på øen Man. I *Arkeologi, historie, kunst, kultur – Mindre avhandlinger. Utgitt til syttiårsdagen 25. juni 1947*, s. 100-109. John Griegs Forlag. Bergen.

Simek, Rudolf

1993 *Dictionary of Northern Mythology*, oversatt til engelsk av Angela Hall. D. S. Brewer, Cambridge.

Skibsted Klæsøe, Iben

2002a Løver, fugle og slanger. I *Nordeuropæisk dyrestil 400-1100 e.Kr.*, redigert av Karen Høilund Nielsen og Jens Velle, s. 243-266. Hikuin, Vol. 29. Hikuin, Moesgård.

2002b Hvordan de blev til. Vikingetidens stilgrupper fra Broa til Urnes. I *Nordeuropæisk dyrestil 400-1100 e.Kr.*, redigert av Karen Høilund Nielsen og Jens Velle, s. 75-104. Hikuin, Vol. 29. Hikuin, Moesgård.

Skre, Dagfinn

2007 The Dating of Ynglingatal. I *Kaupang in Skiringssal*, redigert av Dagfinn Skre, s. 407-429. Kaupang Excavation Project Publication Series, Vol. 1. Norske Oldfunn XXII. Aarhus University Press.

Slomann, Wencke

1959 *Sætrangfunnet – Hjemlig tradisjon og fremmede innslag*. Norske oldfunn IX. Universitetets oldsaksamling, Oslo.

Snædal, Thorgunn, Marit Åhlén, og Bengt A. Lundberg

2004 *Svenska Runor*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Solberg, Bergljot

2003 *Jernalderen i Norge – 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*, 2. utgave. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.

Speake, George

1980 *Anglo-Saxon animal art and its Germanic background*. Clarendon Press/Oxford University Press.

Sperber, Dan

1975 *Rethinking Symbolism*, oversatt til engelsk av Alice L. Morton. Cambridge University Press.

1985 Anthropology and Psychology: Towards an Epidemiology of Representations. *Man, New Series* 20(1):73-89.

Speybroeck, Jeroen, Wouter Beukema, Bobby Bok, og Jan Van Der Voort

2016 *Field Guide to the Amphibians & Reptiles of Britain and Europe*, illustrert av Ilian Velikov. British Wildlife Field Guides. Bloomsbury, London.

Steckel, Richard H.

2004 New Light on the “Dark Ages”: The Remarkably Tall Stature of Northern European Men during the Medieval Era. *Social Science History* 28(2):211-229.

Steinsland, Gro

1991 Religionsskiftet i Norden og Vøluspa 65. I *Nordisk Hedendom - Et symposium*, redigert av Gro Steinsland, Ulf Drobin, Juha Pentikäinen og Preben Muelengracht Sørensen, s. 335-348. Odense Universitetsforlag.

2005 *Norrøn religion - myter, riter, samfunn*. Pax, Oslo.

2014 *Dovre fjell i tusen år: mytene, historien og diktningen*. Vigmostad Bjørke, Bergen.

Litteraturliste

- Stephenson, Paul
2016 *The Serpent Column – A Cultural Biography*. Oxford University Press.
- Stjerna, Knut
1912 *Essays on Questions connected with the old English Poem of Beowulf*, oversatt til engelsk av John R. C. Hall. Viking Club, Society for Northern Research, University of London.
- Symons, Victoria
2015 *Wreopenhilt ond wyrmfah – Confronting Serpents in Beowulf and Beyond*. I *Representing Beasts in Early Medieval England and Scandinavia*, redigert av Michael D. J. Bintley og Thomas J. T. Williams, s. 73-93. Anglo-Saxon Studies 29. The Boydell Press, Woodbridge.
- Sälvborg, Daniel
2004 Om eddadikternas ursprung och ålder – Gamla och nya tanker. *Arkiv för nordisk filologi* 119:55-104.
2008 Review: Anglo-Saxon England in Icelandic Medieval Texts, by Magnús Fjalldal. *Mediaevistik* 21:432-436.
2013 Elegy in Eddic Poetry – Its Origin and Context. I *Revisiting the Poetic Edda - Essays on Old Norse Heroic Legend*, redigert av Paul Acker og Carolyne Larrington, s. 81-106. Routledge, London.
- Tilley, Christopher
2007 Materiality in materials. *Archaeological Dialogues* 14(1):16–20.
- Tolkien, John Ronald Reuel
1963 [1936] Beowulf: The Monsters and the Critics. I *An Anthology of Beowulf Criticism*, redigert av Lewis E. Nicholson, s. 51-103. University of Notre Dame Press, Indiana.
- Townend, Matthew
2002 *Language and History in Viking Age England – Linguistic Relations between Speakers of Old Norse and Old English*. Studies in the Early Middle Ages 6. Brepols, Turnhout.
- Toynbee, Jocelyn M. C., og Roy Rainbird Clarke
1948 A Roman Decorated Helmet and Other Objects from Norfolk. *The Journal of Roman Studies* 38:20-27.
- Trigger, Bruce
2006 *A History of Archaeological Thought*, 2. utgave. Cambridge University Press.
- Trimble, Joseph E.
2003 Introduction: Social Change and Acculturation. I *Acculturation – Advances in Theory, Measurement, and Applied Research*, redigert av Kevin M. Chun, Pamela Balls Organista, og Gerardo Marín, s. 3-13. Decade of Behavior. American Psychological Association, Washington, D.C.
- Tweddle, Dominic
1992 *The Anglian Helmet from Coppergate*. The Archaeology of York, Vol. 17. York Archaeological Trust for Excavation and Research.
- Varenius, Björn
2012 Bildstenar som en öppning till järnålderssamhället. I *Gotlands bildstenar – Järnålderns gåtfulla budbärare*, redigert av Maria Herlin Karnell, s. 41-48. Gotländskt arkiv 84. Fornsalens Förlag, Gotlands Museum.
- von Friesen, Otto
1924 Tors fiske på en uppländsk runsten. I *Festschrift – Eugen Mogk zum 70. Geburtstag 19. Juli 1924*, s. 474-483. Max Niemeyer, Halle.

- Watkins, Calvert
 1995 *How to Kill a Dragon – Aspects of Indo-European Poetics*. Oxford University Press.
 2000 A Distant Anatolian Echo in Pindar: The Origin of the Aegis Again. *Harvard Studies in Classical Philology* 100:1-14.
- Weibull, Curt
 1967 Källor och metodisk grunduppfatning. I *Rikssamling og kristendom*. redigert av Andreas Holmsen og Jarle Simensen, s. 76-87. Norske historikere i utvalg, med bidrag fra svenske, danske og islandske forskere, Vol. I. Universitetsforlaget, Oslo.
- Wengrow, David
 2011 Cognition, Materiality and Monsters: The Cultural Transmission of Counter-intuitive forms in Bronze Age Societies. *Journal of Material Culture* 16(2):131-149.
- Whaley, Diana
 2003 The ‘Conversion Verses’ in Hallfreðar saga: Authentic Voice of a Reluctant Christian? I *Old Norse Myths, Literature and Society*, redigert av Margaret Clunies Ross, s. 234-257. University Press of Southern Denmark, Odense.
- Wickham, Chris
 2005 *Framing the Early Middle Ages – Europe and the Mediterranean, 400-800*. Oxford University Press.
- Widerström, Per
 2012 Att vända på varje sten. I *Gotlands bildstenar – Järnålderns gåtfulla budbärare*, redigert av Maria Herlin Karnell, s. 33-40. Gotländskt arkiv 84. Fornsalens Förlag, Gotlands Museum.
- Williams, Howard
 2007 »Burnt Germans«, Alemannic Graves and the origins of Anglo-Saxon Archaeology. I *Zweiundvierzig – Festschrift für Michael Gebühr zum 65. Geburtstag*, redigert av Stefan Burmeister, Heidrun Derks og Jasper von Richthofen, s. 229-238. Internationale Archäologie, Studia honoraria 25. Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden.
- Williams, Howard, Joanne Kirton, og Meggen M. Gondek
 2015 Introduction: Stones in substance, space and time. I *Early Medieval Stone Monuments: Materiality, Biography, Landscape*, redigert av Howard Williams, Joanne Kirton og Meggen M. Gondek, s. 1-34. The Boydell Press, Woodbridge.
- Wilson, David M.
 1970 *The Vikings and their Origins – Scandinavia in the first millennium*. Thames & Hudson, London.
 1984 *Anglo-Saxon Art - From the seventh century to the Norman Conquest*. Thames & Hudson, London.
 1998 The Gotland Picture-Stones. A Chronological Re-Assessment. I *Studien zur Archäologie des Ostseeraumes – Von der Eisenzeit zum Mittelalter. Festschrift für Michael Müller-Wille*, redigert av Anke Wesse, s. 49-52. Wachholtz Verlag, Neumünster.
 2008a The Isle of Man. I *The Viking World*, redigert av Stefan Brink og Neil Price, s. 385-390. Routledge, London.
 2008b *The Vikings in the Isle of Man*. Aarhus University Press.
 2008c The Development of Viking Art. I *The Viking World*, redigert av Stefan Brink og Neil Price, s. 323-338. Routledge, London.
 2018 *Manx Crosses – A Handbook of Stone Sculpture 500-1040 in the Isle of Man*. Archaeopress Publishing, Oxford.
- Wilson, David M., og Ole Klindt-Jensen
 1980 *Viking Art*, 2. utgave. Allen og Unwin, London.

Litteraturliste

- Worsaae, Jens Jacob Asmussen
1881 *Nordens forhistorie – efter samtidige mindesmærker*. Gyldendalske boghandels forlag, København.
- Wylie, William M.
1855 XV. The Graves of the Alemanni at Oberflacht in Suabia. *Archaeologia* 36(1):129-160.
- Würth, Stefanie
2003 The Role of Völuspá in the Perception of Ragnarøk in Old Norse-Icelandic Literature. I *Old Norse Myths, Literature and Society*, redigert av Margaret Clunies Ross, oversatt til engelsk av John Clifton-Everest, s. 217-233. University Press of Southern Denmark, Odense.
- Zachrisson, Torun
1994 The Odal and its Manifestation in the Landscape. *Current Swedish Archaeology* 2:219-238.
- Ørsnes, Mogens
1966 *Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder*. Nationalmuseet, København.
- Østmo, Mari Arentz, og Egil Lindhart Bauer
2018 Grave Monuments at Avaldsnes. I *Avaldsnes – A Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*, redigert av Dagfinn Skre, s. 227-251. Reallexikon der germanischen Altertumskunde – Ergänzungsbände, Vol. 104. De Gruyter, Berlin.

Internettkilder og -ressurser

Creative Commons

2020 besøkt 5. juni, 2020 – CC BY-SA 4.0-lisens.
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.no>

Heimskringla

2020 besøkt 5. juni, 2020
<http://heimskringla.no/wiki/Forside>

iMuseum, Home of Manx Memories – Cummal Cooinaghtyn Manninagh/Manx National Heritage – Eiraght Ashoonagh Vannin

2020 besøkt 5. juni, 2020 – her finnes fotogrammetri av enkelte korsskiver samt Kermodes illustrasjoner.
<https://www.imuseum.im/>

Samnordisk runtextdatabas

2020 besøkt 5. juni, 2020
<https://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>

The Skaldic Project

2020 besøkt 5. juni, 2020
<https://skaldic.abdn.ac.uk/db.php>

Wikimedia Commons

2020 besøkt 5. juni, 2020
https://commons.wikimedia.org/wiki/Main_Page

Vedlegg A

Vedlegg A

I noen av de refererte tekstene finnes både kvad og prosa. Kvadnummer i tabellen viser til strofen der ormebenevnelser dukker opp. Disse er ikke alltid nummerert i transkripsjonen. I slike tilfeller har jeg talt fra verkets første kvadstrofe og bevart totalen underveis, selv om kvadene ikke henger sammen.

Tittel	Kapittel/Strofe	Sjanger	Spesiell Merknad	Kilde/Transkribent
<i>Atlakviða</i>	17, 33	Eddadikt	Ormegård, Sigurðrlegende	Finnur Jónsson 1932 s. 305-313
<i>Atlamǫl in grænlenzku</i>	21, 54	Eddadikt	Sigurðrlegende	Finnur Jónsson 1932 s. 314-331
<i>Brennu-Njáls saga</i>	119	Saga		Finnur Jónsson 1908
<i>Dráp Niflunga</i>		Prosatekst mellom eddadikt	Sigurðrlegende	Finnur Jónsson 1932 s. 286
<i>Fáfnismǫl</i>	19, 26, 27	Eddadikt	Sigurðrlegende	Finnur Jónsson 1932 s. 239-248
<i>Grettis saga</i>	57, 82	Saga		Gísli Magnússon og Gunnlaugur Thórðarson 1859
<i>Grimnismǫl</i>	33, 35, 36	Eddadikt		Finnur Jónsson 1932 s. 63-73
<i>Grípisspá</i>	11	Eddadikt	Sigurðrlegende	Finnur Jónsson 1932 s. 222-231
<i>Gull-Þóris saga</i>	3, 4, 20	Saga	Flyvedrager og drager med hjelm	Kristian Kålund 1898
<i>Gylfaginning</i>	Prosa: 15, 16, 34, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53 Kvad: 24, 25, 58, 63, 66, 67	Diverse	Snorres Yngre Edda	Guðni Jónsson 1935
<i>Haralds konúngs Hardráða ok sona hans</i>	6, 13, 71, 97	Saga		Norræna Fornfræða Félags 1831
<i>Haralds saga hins hárfagra</i>	25	Saga	Heimskringla	Nicolaus Linder og H. A. Haggson 1870
<i>Háttatal</i>	6, 83, 94	Diverse	Snorres Yngre Edda	Guðni Jónsson 1935
<i>Hávamǫl</i>	85	Eddadikt		Finnur Jónsson 1932 s. 21-52
<i>Helgakviða Hjörvarðssonar</i>	Prosa: 6 Kvad: 9	Eddadikt	Enda en kvinne som rir ulv med ormetømmer	Finnur Jónsson 1932 s. 195-206
<i>Húsdrápa</i>	5	Skaldedikt	Þórrs fisketur	Finnur Jónsson 1929 s. 29-30
<i>Hymiskviða</i>	22, 23	Eddadikt	Þórrs fisketur	Finnur Jónsson 1932 s. 91-99
<i>Jómsvíkingadrápa</i>	37	Skaldedikt		Finnur Jónsson 1929 s. 69-74
<i>Jómsvíkingasaga</i>	49	Saga		Norræna Fornfræða Félags 1828
<i>Ketils saga hængs</i>	1	Saga		Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson 1943
<i>Krákumál</i>	1	Skaldedikt	Grafvitnir, transkribert til grafvitnis	Finnur Jónsson 1973 s. 649-656

Vedlegg A

<i>Lausavísa (Þjóðolfr Arnórsson)</i>	6, 7	Skaldedikt	Kjenninger, men inkluderes pga. rike bilder	Finnur Jónsson 1929 s. 53-54
<i>Lilja</i>	15, 60	Skaldedikt	Kristent kvad, men med ref. til Þórr og Midgardsormen	Finnur Jónsson 1929 s. 92-111
<i>Málsháttakvæði</i>	5, 6, 27	Skaldedikt		Finnur Jónsson 1929 s. 74-79
<i>Oddrúnargrátr</i>	26	Eddadikt	Ormegård	Finnur Jónsson 1932 s. 299-304
<i>Orvar-Odds saga</i>	16	Saga		Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson 1943
<i>Ragnars saga loðbrókar ok sona hans</i>	2, 3, 4, 9, 15	Saga	Ormegård	Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson 1943
<i>Reginismöl</i>	Prosa: 8	Eddadikt	Sigurðrlegende	Finnur Jónsson 1932 s. 232-239
<i>Saga Ólafs hins helga</i>	119	Saga	Heimskringla	Nicolaus Linder og H. A. Haggson 1869
<i>Saga Ólafs Tryggvasonar</i>	37, 87	Saga	Heimskringla; også mye bruk av drage for skip	Nicolaus Linder og H. A. Haggson 1870
<i>Sagan af Harald harðráða</i>	60	Saga	Heimskringla	Nicolaus Linder og H. A. Haggson 1872
<i>Sagan af Magnúsi góða</i>	1	Saga	Heimskringla; ormsetrs	Nicolaus Linder og H. A. Haggson 1872
<i>Sigurðarkviða hin meiri</i>	8	Eddadikt	Sigurðrlegende	Finnur Jónsson 1932 s. 258-262
<i>Skáldskaparmál</i>	Prosa: 11, 23, 37, 38, 47, 50, 61, 73 Kvad: 100, 184	Diverse	Snorres Yngre Edda, Sigurðrlegende	Guðni Jónsson 1935
<i>Skírnismöl</i>	27	Eddadikt		Finnur Jónsson 1932 s. 74-81
<i>Sólarljóð</i>	54, 64	Eddadikt		Finnur Jónsson 1905 Sæmundar-Edda: Eddukvæði s. 460-478
<i>Sögubrot af nokkurum ...</i>	2, 3	Saga		Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson 1944
<i>Völsunga saga</i>	7, 13, 14, 18, 19, 22, 24, 28, 29, 30, 31, 37, 41	Saga	Ormegård, Sigurðrlegende	Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson 1943
<i>Völuspá</i>	38, 50, 56, 66	Eddadikt		Finnur Jónsson 1932 s. 1-20
<i>Ynglinga saga</i>	7	Saga	Heimskringla	Nicolaus Linder og H. A. Haggson 1870
<i>Yngvars saga víðförla</i>	5, 6, 7, 11	Saga	Jacúlus, slanger og drager	Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson 1944

Vedlegg B

NB: Ogden oppgir ikke alltid datering for de skriftlige kildene. I disse tilfellene har jeg foreslått omtrentlige dateringer for verkene. Med *arkeologisk datering* menes her den tidligste dateringen som kan knyttes opp mot håndfast materiale, for eksempel arkeologiske kontekster, kunsthistorisk typologisering på bakgrunn av keramikk og statuer eller lignende. Med *litterær datering* menes den tidligste dateringen som kan foreslås i tilknytning til relevante håndskrifter. Disse er typisk gjennomført på bakgrunn av filologiske, lingvistiske og/eller paleografiske metoder.

Gruppe I: Drager

Navn: Hydra

Arkeologisk datering: Ca. 700 f.Kr.

Litterær datering: 7. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Slåss mot menneskefigur typisk tolket som Herakles; har mange hoder; ikke alltid større enn mennesket; kløyvd eller dobbel hale; menneskefiguren bruker diverse våpen, bl.a. ild.

Skriftlige nøkkeltrekk: Bor i våtmark; slåss mot Herakles; får hjelp av krabbe; hunnkjønn; mange hoder; hvert som kappes vokser ut igjen (noen kilder flere for hvert); drepes med ild; giftig.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 26-33

Navn: Ladon (hesperidenes drage)

Arkeologisk datering: Ca. 550 f.Kr.

Litterær datering: 7. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Noen ganger opptil tre hoder, men ett vanligst; vises ved et tre; sikksakkmønster; sammen med menneskefigurer tolket som hesperidene; mates noen ganger av disse.

Skriftlige nøkkeltrekk: Vokter gylne epler; beskrives som stor; noen ganger med mange hoder; håndteres ulikt i ulike kilder, men drepes i noen.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 33-40

Vedlegg B

Navn: Ares' drage

Arkeologisk datering: Ca. 470-450 f.Kr.

Litterær datering: 7. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: På størrelse med en mann; noen ganger med skjegg; noen ganger med krans.

Skriftlige nøkkeltrekk: Vokter kilde; drepes av Kadmos; giftig i noen kilder; krans; mange tenner; flere tunger.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 48-52

Navn: Python

Arkeologisk datering: Ca. 470 f.Kr.

Litterær datering: 6. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Stor orm; skjegg.

Skriftlige nøkkeltrekk: Kjønn varierer; truer by; drepes av Apollo; råtner og får python-navnet ved å skape fæl luft; har trolig hule ved kilde; gigantisk.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 40-48

Navn: Nemea-dragen

Arkeologisk datering: Ca. 360 f.Kr.

Litterær datering: *Terminus post quem* 573 f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Naturalistisk orm; angriper baby tolket som Opheltes; har krans; slynger seg i et tre.

Skriftlige nøkkeltrekk: Vokter kilde; giftig i noen kilder; drepes som hevn; enorm; mange tenner; tre tunger.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 54-58

Vedlegg B

Navn: Kolkis-dragen

Arkeologisk datering: Ca. 470 f.Kr.

Litterær datering: 462 f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Stor orm; skjegg og krans; svelger Jason; dopes av menneskefigur tolket som Medea i noen fremstillinger.

Skriftlige nøkkeltrekk: Vokter det gyldne skinn; svelger Jason; drepes innenfra; enorm; i noen kilder dopes den av Medea; i noen kilder bedøves den av Orfeus.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 58-63

Navn: Bagrada-dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 1. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Enorm (120 fot); ved elv; angriper alt som lever; drepes av Regulus og hær; råtner og forurenser området.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 66-67

Navn: Thespieae-dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 2. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Truer en by; enorm; drepes av Menestratus ved at han svelges og har på seg rustning med fiskekroker (drepes innenfra).

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 65-66

Vedlegg B

Navn: Bel og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 2. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Daniel dreper dragen babylonerne tilber ved å gi den kaker bestående av en blanding fett, sediment og hår; dragen sprenger.

Religiøs kontekst: Jødisk/kristen.

Ogden 2013: s. 384

Navn: St. Mikael og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 1. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Sju hoder; sju kroner; ti horn; rød; enorm; prøver å skylle vekk en kvinne med store mengder vann; fordømmes til underverdenen av Mikael med lås og nøkkel.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 385

Navn: St. Perpetua og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert

Litterær datering: 3. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Ligger ved en bronsestige og angriper alle som kommer i nærheten; St. Perpetua påkaller Jesus Kristus; dragen blir kuet og slipper til folk; den fungerer som det første «trinnet» (trår på ormen) i stigen.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 386

Vedlegg B

Navn: Dragen fra *Acts of Thomas*

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 3. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Dragen dreper en ungdom; dragen kan prate; dragen innrømmer å ha drept ungdommen fordi han lå med en kvinne dragen var tiltrukket av; tilkjenner seg som slektning av Satan og ormen fra Eden; Thomas krever at ormen suger ut giften av ungdommen og gir ham liv igjen; dragen gjør dette og dør av sin egen gift.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 386-387.

Navn: Filip og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 4. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: 100 alen lang drage (ca. 45 meter); omgitt av ild og en vind av sort røyk; følges av store mengder slanger; beseires ved at Filip påkaller guds dom og spruter hellig vann på den; også mange øvrige ormeinnslag; ormen er alltid ond og knyttes ofte opp mot Satan; beseiring leder til kristning av avgudsdyrkere.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 387-391

Navn: Filip og dragen #2

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 4. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: 50 slanger bor under berg; de lyster en drage; de er skapt av faraoens trollmenn; Filip kaller på Jesus og får slangene til å vise seg; dragen er 100 alen lang; sort som sot, men også ildaktig; han har et skjegg som er 20 alen langt; tilkjenner seg slektskap med Satan; ormene tilbyr seg å bygge en kirke hvis Filip skåner dem; de forvandles til mennesker og forsvinner slik at de aldri igjen blir sett etter at kirken er konstruert.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 387-391

Vedlegg B

Navn: Sylvester og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 4. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Drage tilbys ikke lenger fordi befolkning er kristnet; den angriper derfor byen med gift; Sylvester tilkaller Gud og låser inn dragen i et rom med lås og nøkkel; i noen varianter binder han igjen dragens kjeft.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 391-393

Navn: Hilarion og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 4. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Hilarion vekkes av en enorm drage som bringer død og ødeleggelse; Hilarion ber til Jesus; deretter kommanderer han dragen til å bestige et bål; den gjør det og brenner i hjel.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 394

Navn: Bartolomeus og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 4. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Bartolomeus opplever visjon der gjenopplivet Jesus viser ham Beliar (dragen) i helvete; den har én vinge; et fjes som en lynbolt; giftig røyk siger fra dens nesebor; Jesus ber Bartolomeus gå på dragens nakke; han gjør det og ber Jesus sende dragen tilbake til helvete.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 394-395

Vedlegg B

Navn: Ammon og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 4.-5. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Aggressiv drage truer samfunn; påfører gutt dødelig bitt; Ammon kurerer gutten og oppsøker dragens hule; dragen angriper Ammon; den har gift; Ammon ber til gud og blir immun mot giften; dragen sprenger.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 395

Navn: St. Georg og dragen

Arkeologisk datering: Mulig 5. årh. e.Kr.

Litterær datering: 12. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Rytter mot orm på amuletter og mynter.

Skriftlige nøkkeltrekk: Dragen dreper alle som nærmer seg innsjø; by og konge sender prinsesse som toll for at dragen skal tillate dem å forsyne seg av innsjøen; Georg redder prinsessa og beseirer dragen ved å kalle på gud; dragen faller om.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 402-404

Navn: Mekanisk drage

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 5. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Mekanisk drage i en hemmelig hule under Roma; jomfruer bærer med seg ofringer til den, men de blir selv ofringer ved å spidde seg til døde på dragens sverd-tunge; en munk finner veien ned og ødelegger dragen.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 393

Vedlegg B

Navn: Donatus og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 5. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Dragen truer samfunn; Donatus gjør korsets tegn og spytter i dragens munn; den dør umiddelbart; liket brennes kvikt før det kan forurense lufta og gjøre området ubeboelig.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 395-396

Navn: Viktoria og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 5-6. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: En ilddrage truer samfunn; Viktoria oppsøker dens hule og beordrer den, i Jesu navn, til å flytte seg til et sted der den ikke er til noens forstyrrelse; den adlyder og løper av gårde.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 396

Navn: Marcellus, Hilary og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 6. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: En drage oppsøker graven til en syndig kvinne (en synd hvis dragen selv er skyld i) ved flere anledninger; Marcellus konfronterer dragen; den ber om tilgivelse, men Marcellus slår den på hodet med staven sin og temmer den; han viser den frem og viser byen at han har beseiret den, deretter sender han den et sted der ingen kan se den igjen.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 396-397

Vedlegg B

Navn: Andrew og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 6. årh. e.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Drage truer samfunn; den er femti alen lang; den angriper Andrew; Andrew kommanderer den til å dø med ord som identifiserer den som Eden-ormen; han treffer deretter på en død gutt dragen har drept; han kaller på Jesus og gjenoppliver gutten.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 397-398

Navn: Caluppan og drager

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 6. årh. e.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Ormer og drager plager Caluppan i hans kapell; han kaller på Gud og ber to drager forsvinne; det gjør de, men ikke før den ene forpester kapellet; dette ser imidlertid ut til å gå over av seg selv.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 398

Navn: Samson og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 7.-8. årh. e.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Samson gjenoppliver en gutt (ikke drept av drage); gutten viser Samson en drages hule; Samson utfordrer dragen; den blir redd og biter sin egen hale; Samson binder dragen og kaster den utfor en skråning; deretter bygges et kloster på plassen.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 399-400

Vedlegg B

Navn: Clemens og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 8. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Store mengder giftig orm, ledsaget av en drage, blokkerer by; de truer dessuten byen; Clemens beseirer og kommanderer dem ved å påkalle treenigheten, binder dragen og ber ormene forlate byen for villmarken.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 400-401

Navn: Marina og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 8. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Marina konfronteres i fengselscelle av djevelen (i form av en enorm drage); han har krans, skjegg og tunge som et sverd; han har slanger på kragen; han har også føtter; han jager henne rundt, fanger henne; hun kaller på Jesus; hun svelges av dragen; dragen eksploderer og Marina overlever uskadd.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 401

Navn: Gildas og dragen

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 9. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Dragen gjør Romas innbyggere syke; Gildas oppsøker dragens hule og ber dragen dø i Jesu navn; dragen dør; romerne ble friske.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 393

Gruppe I: Hybridskapninger

Navn: Kimæren

Arkeologisk datering: 7. årh. f.Kr.

Litterær datering: 8. årh. f.Kr. (Iliaden)

Ikonografiske nøkkeltrekk: Løvekropp; løvehode; geitehode; slangehale; jur i noen fremstillinger; også noen hannkjønnsrepresentasjoner

Skriftlige nøkkeltrekk: Hunnkjønn; slangehale; mest løve og geit; bekjempes av Bellerofon og Pegasus; blåser ild.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 98-104

Navn: Medusa (også Euryale og Stheno; medlemmer av *gorgon*-familien)

Arkeologisk datering: Ca. 675 f.Kr.

Litterær datering: 7. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Slanger i stedet for hår på hodet; har ofte vinger; er ikke nødvendigvis *anguipede* (slangeunderkropp) i tidlig ikonografi (men ofte ellers); også relatert til *gorgoneia* (et utbredt maskemotiv i antikken); i senere varianter, fremstilles hun ofte med vakkert menneskefjes.

Skriftlige nøkkeltrekk: Hunnkjønn; blikket hennes gjør folk til stein; slangehår; *anguipede*; drepes av Persevs; Khrysaor og Pegasus oppstår fra hennes døde legeme; har to søstre (gorgoner): Euryale og Stheno.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 92-97

Navn: Tyfon

Arkeologisk datering: Ca. 640 f.Kr.

Litterær datering: 7. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: *Anguipede* (nedre halvdel er slangekropp); overkropp er menneskelig; noen ganger fremstilt med to slangekropper; vinger; skjegg; noen varianter har ett eller flere slangehoder.

Skriftlige nøkkeltrekk: Kjemper mot Zevs; hannkjønn; kosmologisk stor; etiologisk (brukt til å forklare Etnas opphav); behersker vind; kan fly; ofte innslag av andre beist; er Ekidnas make; har mange kjente teriomorfe barn.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 69-80

Vedlegg B

Navn: Ekidna

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 7. årh. f.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Hunnkjønn; *anguipede* (nedre halvdel er slangekropp); bor i hule; er Tyfons make; har mange kjente terimorfe barn; drepes av Argus.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 80-82

Navn: Kerberos

Arkeologisk datering: 590 f.Kr.

Litterær datering: 8. årh. f.Kr. (Iliaden)

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Mange hundehoder; noen ganger flere hundekropper ved siden av hverandre; slanger rundt omkring på kroppen; kroppen kan være massiv, men står aldri høyere enn menneskeskikkelse typisk tolket som Herakles; noen fremstillinger gir løveform fremfor hund; temmes av menneskeskikkelse.

Skriftlige nøkkeltrekk: Hannkjønn; mange hundehoder; slanger rundt omkring på kroppen; sønn av Tyfon og Ekidna; vokter underverdenen ved å hindre at sjeler forlater riket; temmes av Herakles; slangene gjør ham giftig.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 104-114

Navn: Orthus

Arkeologisk datering: 6. årh. f.Kr.

Litterær datering: 7. årh. f.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Hund med mange hoder; slange på halen, tilsvarende Kimæren.

Skriftlige nøkkeltrekk: Hannkjønn; hund; bror til Kerberos; er far til Sfinksen.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 114-115

Vedlegg B

Navn: Lamia

Arkeologisk datering: Ca. 470 f.Kr.

Litterær datering: 3. årh. f.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Hunnkjønn; slange vokser ut av pannen; *anguipede* (slangeunderkropp).

Skriftlige nøkkeltrekk: Hunnkjønn; hevngjerrig; spiser babyer; *anguipede* (slangeunderkropp); slange i pannen, noen steder slangehode på enden av halen; to store bøyde klør; også flere klør av jern hun spidder offer med; lokker og dreper unge menn (spiser og har samleie med); giftig; kan ta ut øyne.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 86-92

Navn: Kjemper (*gigantes*)

Arkeologisk datering: 4. årh. f.Kr.

Litterær datering: Ikke representert.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Har slanger i stedet for føtter; er menneskelige ellers.

Skriftlige nøkkeltrekk: Ikke representert.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 82-85

Navn: Brykhon

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 3.-1. årh. f.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Bakre halvdel er slange; fremre halvdel er en okse; elvegud.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 86

Navn: Campe (en titan)

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 4-5. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Bein er slanger; hår er slanger; har kētoskjell (sjøormskjell); beisthoder: løve, svin, osv.; skorpionhale; vinger; flyer; kontrollerer vind.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 85-86

Gruppe I: *Kētos* (sjøorm)

Navn: *Kētos* (flertall *kētē*) generelt; kan oversettes til sjøorm

Arkeologisk datering: 650 f.Kr.

Litterær datering: 7. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Noen ganger portretteres havnymfer (nereider) ridende på dem; *kētē* har slangekropp; fiskehale; hunde-, svin- eller hestelignende hode; de har typisk finner og luffer; hareører, horn, støttenner, tagger og krans; skjegg; kløyvd tunge.

Skriftlige nøkkeltrekk: Slangekropp; finner og luffer; fiskehale; mange tenner.

Religiøs kontekst: Finnes representert i både førkristne og kristne kontekster.

Ogden 2013: s. 116-118

Navn: Troja-*kētos*

Arkeologisk datering: 575 f.Kr.

Litterær datering: 8. årh. f.Kr. (Iliaden)

Ikonografiske nøkkeltrekk: Stort skjelettaktig slangehode; også en variant som ligner veldig på Jurby-dragen; denne har reptilskjell; krokodilleaktig hode; er lang; har finner, krans og skjegg; slåss mot menneskeskikkelse tradisjonelt tolket som Herakles.

Skriftlige nøkkeltrekk: Truer Troja; blir tilbudt jomfru; drepes av Herakles innenfra.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 118-123

Vedlegg B

Navn: Etiopia-*kētos*

Arkeologisk datering: Ca. 570-550 f.Kr.

Litterær datering: 5. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Stort hode; noen ganger hundehode, andre ganger avlangt krokodilleaktig hode; skarpe tenner; krans; truer menneskefigur tolket som Andromeda; er i noen representasjoner forminsket for at alt skal få plass på gjenstanden.

Skriftlige nøkkeltrekk: Truer land og jomfru (Andromeda); drepes av Persevs (innenfra i én variant); kropp av skjell med rur og stein; har skuldre, kanskje også armer; fiskehale; enorm (dekker hele havet).

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 123-129

Navn: Skylla

Arkeologisk datering: 450 f.Kr.

Litterær datering: 8. årh. f.Kr. (Odysseen)

Ikonografiske nøkkeltrekk: *Anguipede* (slangeunderkropp); fiskehaletipp; hunder stikker ut fra overkroppen; resten av denne er menneskelig.

Skriftlige nøkkeltrekk: S sammensatt, men trolig mest slange; bor i hule; angriper forbireisende (båter); drept av Herakles først, deretter av Odysseus; mange hoder; enorm; mange tenner.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 129-135

Navn: *Kētos* fra gjeteren av Hermas

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 2. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Hundre fot lang; hode som en gryte; spyr brennende gresshopper; fire farger med forklart obskurantsymbolikk; engelen Thegri lammer ormen og Hermas kan få bukt med den.

Religiøs kontekst: Kristen

Ogden 2013: s. 386

Gruppe I: Ormepar

Navn: Drageparet som angriper Laokoon

Arkeologisk datering: 430 f.Kr.

Litterær datering: 7. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Normal størrelse, men med skjegg.

Skriftlige nøkkeltrekk: Et dragepar angriper Laokoon (en prest fra Troja); dragene samarbeider; de er giftige, har krans og svømmer; spiser Laokoons barn; de forvandles så til mennesker og forsvinner eller blir til statuer.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 135-138, 142-146

Navn: Akilles mot ormepar

Arkeologisk datering: Ca. 560 f.Kr.

Litterær datering: Ikke representert.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Menneskefigur tradisjonelt tolket som Akilles kjemper mot to ormer av normal størrelse.

Skriftlige nøkkeltrekk: Ikke representert.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 140-141

Navn: Vogndragepar

Arkeologisk datering: 530 f.Kr.

Litterær datering: Ikke representert.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ormepar med skjegg og krans trekker en vogn i lufta; senere representasjoner gir dem vinger.

Skriftlige nøkkeltrekk: Ikke representert.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 199-201

Vedlegg B

Navn: Herakles og slangeparet

Arkeologisk datering: Ca. 480 f.Kr.

Litterær datering: 476 f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: En baby eller ung gutt kveler to slanger; én i hver hånd.

Skriftlige nøkkeltrekk: Slangepar sendt for å ta livet av Herakles; Herakles kveler dem; giftige; i noen kilder har de krans og kan fly.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 63-65

Navn: Erinnyer

Arkeologisk datering: 460 f.Kr.

Litterær datering: 458 f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Kvinneskikkelser som representeres ved at de løper etter mennesker mens de holder en orm i hver hånd; noen representasjoner gir ranker og/eller ormer festet til kroppen; orm er mest fremtredende i yngre representasjoner; også sammen med en variant av Hekate med ormeinnslag.

Skriftlige nøkkeltrekk: Ikke tilgjengelig.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 199, 254-257

Gruppe II: Ormeguder og -kult

Navn: Hekate

Arkeologisk datering: ca. 470 f.Kr.

Litterær datering: 7. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Har i noen fremstillinger tre kroppar, hovedsakelig med mennesketrekk; slanger vokser ut av noen av armene.

Skriftlige nøkkeltrekk: Har slangeinnslag på kroppen; tre fjes; beskrives i noen kilder som gorgonaktig; mestrer trolldom.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 257-259

Vedlegg B

Navn: Tempel- og husorm/-slanger

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 5. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Levende orm/slanger tilknyttet templer, bl.a. tempelskatter og hus.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 304-305, 347-364

Navn: Kekrops

Arkeologisk datering: Ca. 490 f.Kr.

Litterær datering: Ca. 492 f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: *Anguipede* (slangeunderkropp) med menneskelig overkropp; noen fremstillinger gir rene mennesker; skjegg; septer; tunika/kappe; noen fremstillinger gir ham fiskeinnslag, f.eks. fiskehale.

Skriftlige nøkkeltrekk: *Anguipede* (slangeunderkropp) med menneskelig overkropp; første kongen (en slags grunnlegger) av Attikí.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 259-263

Navn: Erikhthonios

Arkeologisk datering: Ca. 480 f.Kr.

Litterær datering: 4.-3. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Orm av normal størrelse, men med skjegg; typisk tilknyttet Kekropids (kurv brukt i forbindelse med festival) og/eller kiste.

Skriftlige nøkkeltrekk: Oppdratt av Athene; Erikhthonios er resultatet av Hefaistos' mislykkede forsøk på å voldta Athene; Erikhthonios oppstår ved at Hefaistos' sæd treffer jorda; Erikhthonios var konge av Athen; noen ganger beskrevet som baby vaktet av én eller to slanger; andre ganger er han en drage; noen ganger *anguipede* (slangeunderkropp, men menneskelig ellers).

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 263-267

Vedlegg B

Navn: Trofonios

Arkeologisk datering: 4.-3. årh. f.Kr.

Litterær datering: 423 f.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Menneskefigur som bærer ormestav (*caduceus*); skjegg; stryker slange med én hånd.

Skriftlige nøkkeltrekk: Yngre kilder beskriver ham som orm; spiser honningkake; kan helbrede.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 322-325

Navn: Asklepios

Arkeologisk datering: Ca. 420 f.Kr.

Litterær datering: Ca. 420 f.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Medaljonger og mynter viser guden i ormeform på skip; fremstilles ofte sammen med kvinnefigur tolket som datteren, Hygiea; noen ganger fremstilt i menneskeform sammen med slanger; bærer stav (*caduceus*); mater slange; slange rundt stav; slange under trone.

Skriftlige nøkkeltrekk: Omtales i menneskeform og ormeform; enorm i ormeform, gyllen og med krans; reiser på båt i ormeform; helbredelsesgud; bærer *caduceus* (stav omslynget av orm, i dag ofte brukt som apoteksymbol); er far til Hygiea.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 310-317

Navn: Hygiea

Arkeologisk datering: 5. årh. f.Kr.

Litterær datering: Ikke representert.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Ung kvinne; sammen med menneskefigur tolket som Asklepios; finnes sammen med slanger; mater slangene.

Skriftlige nøkkeltrekk: Ikke representert (men det finnes tilegnelser som nevner henne; disse fremhever typisk hennes helbredelsesevner).

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 317-321

Vedlegg B

Navn: Zevs Meilikhios

Arkeologisk datering: Ca. 400 f.Kr. (men muligvis 6-5. årh. f.Kr.)

Litterær datering: 5-4. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Noen ganger fremstilt i menneskeform, da sammen med en orm i motivet; andre ganger fremstilt som en stor orm med skjegg og krans; visse representasjoner viser en menneskefigur med slangeinnslag.

Skriftlige nøkkeltrekk: Lykkebringende gud; spesielt tilbedt av familier; gir velstand; omtales også som en renskende gud; bringer fred og harmoni; stor orm; kan veksle mellom menneske- og ormeform.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 272-283

Navn: Zevs Ktēsios

Arkeologisk datering: 3. årh. f.Kr.

Litterær datering: 5. årh. f.Kr. (nevnt av Aiskhylos)

Ikonografiske nøkkeltrekk: Vanligst portrettert som menneske, men ett tilfelle som orm.

Skriftlige nøkkeltrekk: Lykkebringende; gir velstand og beskytter hushold; beskytter spesielt lagre.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 283-284

Navn: Amfiaraus

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: Ca. 414 f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Helbredelsesgud; menneskelig med slangeinnslag.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 321-322

Vedlegg B

Navn: Zevs Philios

Arkeologisk datering: 4. årh. f.Kr.

Litterær datering: Ikke representert.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Finnes representert som slangefigur sammen med innskrift viet til guddommen; er oftest portrettert i menneskeform.

Skriftlige nøkkeltrekk: Ikke representert (utenom nevnte innskrifter).

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 284-285

Navn: Agathos Daimon

Arkeologisk datering: 4.-3. årh. f.Kr.

Litterær datering: 3. årh. f.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Orm tilknyttet statuer/bilder av Aleksander den store; noen mynter fra 2. årh. e.Kr. viser en menneskeskikkelse med ormeinnslag; også mulig motiv med gutt som ledes til en stor orm med skjegg og gir ormen honningkake; også senere motiver viser stor orm med skjegg.

Skriftlige nøkkeltrekk: Drage; tilknyttes grunnleggelsen av Alexandria; drept og begravd der byen bygdes; godartede slanger flytter inn i byen og holder giftige slanger unna; tilsynelatende apotropeisk funksjon; forbindes også med lykke/hell; mulig tilknytning til tradisjon med husslanger (se over).

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 286-309

Navn: Ormegudsherkomst

Arkeologisk datering: Ikke tilgjengelig.

Litterær datering: Fra 4. årh. f.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Ikke tilgjengelig.

Skriftlige nøkkeltrekk: Kjente herskere og historiske personer som hevder ormegudsherkomst: Aleksander den store; Aristomenes; Aratus; Augustus; Scipio Africanus; Nero; Aleksander av Abonouteikhos (profeten); Galerius.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 330-342

Vedlegg B

Navn: Glykon

Arkeologisk datering: 3. årh. e.Kr.

Litterær datering: 2. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Stor orm med manke (menneskehår etter pytagoreisk mote) og et hode som minner om en kryssning av menneske og slange.

Skriftlige nøkkeltrekk: Orm med menneskelige trekk; helbredelsesgud; på størrelse med Aleksander (mannen/sjarlatanen som ifølge Lukian styrer ormens mekaniske hode; kroppen er en virkelig slange); kan prate; kan spå.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 325-330

Gruppe III: Ormeforestillinger

Navn: Spådom

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 7. årh. f.Kr. (Hesiod)

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: En mann forvandles til kvinne etter han med en stav slår to ormer som parer seg; han kan dermed løse krangel mellom Zevs og Hera ved å besvare spørsmålet om menn eller kvinner nyter samleie mest; fordi han svarer «kvinner» gjør Hera ham blind; Zevs belønner ham imidlertid med evnen til å spå og forstå fuglers språk.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 142

Navn: Evig ungdom

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 7.-6. årh. f.Kr. (Aesop)

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Ormer kan gi evig ungdom.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 343

Navn: Ormetemmende og giftresistente folk

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 6. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Psylli, Ophiogeneis, Marsi; trolldomskyndige kvinner fra Thessalia; hevdes å være immune mot gift; kan hypnotisere orm og få dem til å sovne; kan kurere gift; noen av gruppene hevder de stammer fra orm.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 209-214

Navn: Drager som vokter graver og døde

Arkeologisk datering: Ca. 575 f.Kr.

Litterær datering: 2. årh. f.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Stor orm med skjegg avbildet på amfora; vokter gravhaug.

Skriftlige nøkkeltrekk: Ormer som vokter gravkamre og/eller døde mennesker.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 249-250

Navn: Ormesymbolikk

Arkeologisk datering: Ca. 540 f.Kr.

Litterær datering: 2. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Orm et symbol for helt; dukker opp sammen med en rytter, kveiler seg på bakken (som *Pressblech*-motivet fra Vendel, Figur 2); orm sammen med ikonografi tilknyttet *totenmahl* (begravelse).

Skriftlige nøkkeltrekk: Ormer symbol for helter

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 251-254

Vedlegg B

Navn: Honningkake

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 5. årh. f.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Ormer spiser honningkake.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 364-367

Navn: Helbrede

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 4. årh. f.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Ormer kan helbrede.

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 350-352, 367-370

Navn: Fortæring av ormeblod eller -kjøtt

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 2. årh. f.Kr.

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Å spise ormeblod eller -kjøtt gir evnen til å forstå fugler (senere kilder utvider dette til alle dyr).

Religiøs kontekst: Førkristen

Ogden 2013: s. 139

Vedlegg B

Navn: Ondskap og sluhet

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: Ikke tilgjengelig.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Ormer er smarte og forræderske; de ble dømt av Gud til å krype på magen (og mistet sine lem) pga. forlokkelsen i Edens hage.

Religiøs kontekst: Jødisk/kristen

Ogden 2013: s. 383-384

Navn: Kristen tro beseirer orm

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: Ikke tilgjengelig.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Paul bites av giftslange i *Acts* men blir ikke påvirket fordi han tror på Gud; tilsvarende eksempel fra *Gospel of Thomas*, Jesus blåser på bittet, helbreder det, blåser deretter på slangen, som eksploderer.

Religiøs kontekst: Kristen.

Ogden 2013: s. 385

Navn: *Irish earth*

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 8. årh. e.Kr.

Ikonografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: St. Patrick fjernet all orm fra Irland.

Religiøs kontekst: Kristen.

Ogden 2013: s. 401-402

Navn: Spådom #2

Arkeologisk datering: Ikke representert.

Litterær datering: 12. årh. e.Kr. (tidligste bevarte håndskrift, men forestillingen er trolig langt eldre)

Ikonomografiske nøkkeltrekk: Ikke representert.

Skriftlige nøkkeltrekk: Orm slikker menneskes ører og gir dermed evnen til å spå.

Religiøs kontekst: Førkristen (folketro)

Ogden 2013: s. 138-139